

SOCIAL VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Årgång 29 • Nummer 2 • 2022

Välkomna till ett nytt nummer av Socialvetenskaplig tidskrift!

Karin Osvaldsson Cromdal 129

”Gör plats!” Om ableism, paternalism och konstruktionen av normbrytande funktionalitet

Elisabet Apelmo & Åsa Alftberg 131–150

Yrkeserfarenheter av våld och emotionella strategier – Röster från personalen på de särskilda ungdomshemmen

Peter Andersson 151–171

Nya villkor för ett gammalt problem: familjehemsrekrytering i en tid av privatisering och professionalisering

David Pålsson, Tommy Lundström & Marie Sallnäs 173–190

Call for Paper – Socialt arbete och digitalisering

Socialvetenskaplig Tidskrift 191–193

Socialtjänsten som en hållbar kunskapsorganisation: från vision till verklighet?

Gunilla Avby & Anna Melke 195–207

Kompetensprofilen hos undervisande personal på socionomutbildningar – en strategisk fråga för socionomfältet

Tapio Salonen & Alexandru Panican 209–233

Call for Abstracts – Nationell paper-konferens i socialt arbete

NaPSa 2023 234

Professorsinstallation 2021

Susanna Alakoski 235–254

Ny avhandling

Anna Lundberg 255–258

Socialvetenskaplig tidskrift utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete) med stöd av Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (FORTE).
Socialvetenskaplig tidskrift utkommer med fyra nummer per år.

Redaktion:

Adress:

Socialvetenskaplig tidskrift, Avdelningen för socialt arbete, IKOS, Linköpings universitet,
601 74 Norrköping Hemsida: <https://liu.se/artikel/socialvetenskaplig-tidskrift>

Redaktionen är sammansatt av forskare som representerar skilda vetenskapliga discipliner och forskningsområden. Avsikten är att redaktionen för Socialvetenskaplig tidskrift skall cirkulera mellan universitets- och högskoleorter med utbildning och forskning inom ämnesområdet socialt arbete.

Redaktör och ansvarig utgivare:

Professor Magnus Dahlstedt, tel. 011-36 32 37, e-post magnus.dahlstedt@liu.se

Korresponderande redaktör:

Biträdande professor Karin Osvaldsson Cromdal, tel. 011-36 36 74
e-post socialvetenskapligtidskrift@ikos.liu.se

Redaktionssekreterare:

Doktorand Elise Johansson Jansson, e-post elise.johansson.jansson@liu.se

Redaktionsledamöter:

Susanna Alakoski, Magnus Dahlstedt, Susanne Kelfve, Martin Klinthäll, Anna Lundberg,
Catrin Lundström, Dimitris Michailakis, Karin Osvaldsson Cromdal, Johanna Sköld,
Karsten Åström

Redaktionsråd:

Jan Blomqvist, Stockholm; Thomas Boje, Roskilde; Felipe Estrada, Stockholm; Sven Hort, Växjö;
Margareta Hydén, Linköping; Stig Larsson, Lund; Lisbet Lundahl, Umeå; Cecilia Modig, Stockholm;
Diana Mulinari, Lund; Ingrid Sahlin, Lund; Tapio Salonen, Malmö; Johans Tveit Sandvin, Bodö
Eva-Maria Svensson, Göteborg; Hans Swärd, Lund; Marta Szebehely, Stockholm; Sandra Torres, Uppsala

Prenumeration:

Prenumerationspris per år, SEK	Sverige	Norden	Övriga länder
Enskild	210:-	240:-	250:-
Institution	375:-	410:-	420:-

FORSA tillhandahåller tidskriften åt medlemmarna.

Annonspriser:

Helsida 4.000 kr
Halvsida 2.500 kr

För prenumerationsfrågor:

Nätverkstan Kultur
Box 311 20, 400 32 Göteborg
Tel: 031-743 99 05
maria.felle@natverkstan.net

För frågor om medlemskap i Forsa:

Var god se www.forsa.nu

Språklig bearbetning: Gun Malmros

Layout: RPform

Tryck: Norra Skåne Offset, Hässleholm

ISSN: 1104-1420

© Författarna och Socialvetenskaplig Tidskrift

Välkomna till ett nytt nummer av Socialvetenskaplig tidskrift!

I detta nummer presenterar vi tre granskade artiklar. Elisabet Apelmo och Åsa Alftberg har analyserat en annonskampanj från Arbetsförmedlingen. Utifrån denna diskuterar de saker som funktionshindrade personers utsatthet, normbrytande funktionalitet och relationen mellan detta, social rättvisa och socialt arbete. Peter Andersson bidrar med en artikel om personal på de särskilda ungdomshemmen där han särskilt fokuserar erfarenheter av våld på arbetsplatsen och de känslomässiga strategier anställda vid Sis ungdomshem använder. David Pålsson, Tommy Lundström och Marie Sallnäs har skrivit en artikel om förändrade villkor i rekryteringen av familjehem. Det har länge varit svårt både att rekrytera tillräckligt många hem och att matcha barns och ungas behov med tillgängliga familjehem. Artikeln analyserar detta i ljuset av att det idag dessutom råder konkurrens om familjehemmen mellan offentlig verksamhet och privata företag och att barns och ungas behov har förändrats.

Numret innehåller också artiklar inom socialvetenskapligt forum. Gunilla Avby och Anna Melke intresserar sig för socialtjänstens arbete och dess förändring i relation till kunskapsbas och forskningsförankring. Tapio Salonen och Alexandru Panican riktar in sig på socionomutbildningen och framförallt vilka som undervisar på Sveriges utbildningar. Texten kommer säkert att väcka reaktioner och vi tar gärna emot debattinlägg för att fortsätta den viktiga diskussion som startas här.

Vi har också valt att publicera Susanna Alakoskis tal som hon höll när hon installerades som gästprofessor i Moa Martinssons namn vid Linköpings universitet. Susanna, som är utbildad socionom talar om vikten av en dialog mellan det skönlitterära och det akademiska, om utbildnings- och klassresor, om det som vinnas och det som förloras i detta.

Vi avslutar numret med en annonsering av en ny avhandling.

Välkomna igen till ett nytt nummer fyllt av bred socialvetenskaplig forskning och diskussion!

Karin Osvaldsson Cromdal
Korresponderande redaktör

Elisabet Apelmo & Åsa Alftberg

”Gör plats!” Om ableism, paternalism och konstruktionen av normbrytande funktionalitet

”Make room!” Concerning ableism, paternalism and the construction of dis/ability
Within the social work profession, social vulnerability and social justice are central concerns. However, professional emphasis is on economic and social conditions and less on dis/ability, despite the fact that dis/ability is important, not only for services aimed specifically at people with dis/abilities, but the entire profession of social work is linked to dis/ability in various ways. The purpose of the article is to contribute to a deepened understanding of vulnerability in general and, in particular, the vulnerability of people with dis/abilities. An advertisement from the Swedish Public Employment Service’s campaign “Make room!” forms a point of departure for a theoretical discussion of how dis/ability is constructed.

The article demonstrates how the advertisement is based on paternalistic and ableistic ways of thinking that connect dis/ability, gender, and race/ethnicity. Able-bodied perfection is regarded as desirable, while the deviant body is linked to deficiency and suffering. The article also deals with the critical discussion that followed the advertisement, which eventually led to the Swedish Public Employment Service withdrawing it.

Finally, we argue in favour of a cripistemological perspective in social work. This means taking previously marginalized knowledge as a starting point and reformulate traditional perspectives. It also means seeking cross-border cooperation between social work and the disability rights movement as well as other social movements. Thus, the lived experience of vulnerability that can result from impairment and its effects, as well as the political vulnerability that arises due to lack of resources, are made visible, without vulnerability being interpreted from paternalistic and ableistic perspectives. Moreover, ideas of the normal body and the normal way of thinking and feeling can be made visible and criticized, and alternative visions for how to organize society can be formed.

Elisabet Apelmo är fil dr i sociologi och lektor i handikapp- och rehabiliteringsvetenskap vid Malmö universitet

Åsa Alftberg är docent i socialt arbete vid Malmö universitet

Kontakt: elisabet.apelmo@mau.se

Introduktion

Funktionsrättsrörelsen har länge haft en ambivalent relation till socialt arbete. Å ena sidan har professionella inom socialt arbete en möjliggörande potential med utrymme att tilldela lagstadgade resurser, som exempelvis personlig assistans, bostad med särskild service, boendestöd, hemtjänst, ledsagarservice, daglig verksamhet eller kontaktperson. Å andra sidan har funktionsrättsrörelsen kritiserat traditionen av medicinska interventioner, kontroll, reglering och ett bristperspektiv som lett till att personer med normbrytande funktionalitet har konstruerats som annorlunda (Meekosha & Dowse 2007; Shildrick & Price 1996; Thomas 2007). Personer med normbrytande funktionalitet är också underrepresenterade bland socialarbetare, vilket kan förstärka ett vi och dem-perspektiv (Meekosha & Dowse 2007; Roulstone 2012).

Inom socialt arbete ligger fokus på social utsatthet och strävan efter social rättvisa (se exempelvis Björngren Cuadra m.fl. 2013; Gruber m.fl. 2020), med mer tonvikt på ekonomiska och sociala förhållanden och mindre på funktionalitet (Bigby 2013). Vid universitetsutbildningar i socialt arbete är funktionalitet ofta frånvarande eller behandlas som ett perifert tillägg (Moyle 2016; Roulstone 2012), trots att funktionalitet inte bara har betydelse för verksamheter med ett uppdrag riktat just mot personer med normbrytande funktionalitet, utan hela det sociala arbetets organisering är knuten till funktionalitet på olika sätt (Bigby 2013; Mattsson 2021; Roulstone 2012; Stafford 2020). Socialarbetare kan möta personer med normbrytande funktionalitet i behov av stöd inom många typer av verksamheter, som exempelvis ekonomiskt bistånd eller missbruksvård.

Artikeln syftar till att bidra till förståelsen av utsatthet i allmänhet och av just funktionshindrade personers utsatthet i synnerhet, genom att utforska följande frågor: Hur konstrueras eller görs normbrytande funktionalitet (West & Zimmerman 1987)? Vilka effekter har sådana konstruktioner på möjligheter att skapa social rättvisa inom socialt arbete och hur kan motstånd göras? Hur kan existentiell och politisk *sårbarhet* förstås i relation till normbrytande funktionalitet (Butler 2009; Johansson Wilén m.fl. 2019)? Vi argumenterar för en *cripistemologisk* utgångspunkt inom socialt arbete, det vill säga "thinking from the critical, social, and personal position of disability" (Johnson & McRuer 2014 s. 134).¹ Cripistemologin, som är sprungen ur cripteorin, är grundad i situerad kunskap och erfarenhet, och från denna position kan föreställningar om den normala kroppen synliggöras och kritiseras och alternativa visioner utarbetas.

Vi illustrerar dessa teoretiska spörsmål med en omdiskuterad annons från Arbetsförmedlingens kampanj "Gör plats!". Annonsen och dess efterspel används som ett konkret exempel på hur normbrytande funktionalitet konstrueras, och

1 Begreppet cripistemologi är en sammansättning av engelskans *cripple* (krympling) och epistemologi.

hur det i konstruktionen ingår aspekter av paternalism, ableism och sårbarhet.² I Arbetsförmedlingens arbete med särskilt utsatta grupper finns klara dimensioner av socialt arbete, vilket gör annonsen relevant för artikelns syfte. För att undvika en förenklad bild av personer med normbrytande funktionalitet har vi ett intersektionellt perspektiv (Crenshaw 1991; de los Reyes & Mulinari 2005) och diskuterar hur görandet av funktionalitet, kön och ras/etnicitet samverkar i annonsen.

Bakgrund

I september 2019 lanserade Arbetsförmedlingen den nationella annonskampanjen "Gör plats!" som en del i myndighetens insatser riktade mot grupper som beskrivs ha en utsatt ställning på arbetsmarknaden. Syftet var att bidra till en mer inkluderande arbetsmarknad där fler personer med normbrytande funktionalitet får arbete. En av annonserna föreställde en ung kvinna i rullstol, iklädd t-shirt och kjol. Hennes bara ben och fötter pekade utåt. Kvinnans huvud hade ersatts av en av Sveriges mest välkända mode- och skönhetsinfluencers huvud, Therése Lindgren. Bildens rubrik löd: "Hade hon blivit en mäktig influencer?" Den underliggande betydelsen, som vi tolkar den, var att om Therése Lindgren hade varit en person med en normbrytande funktionalitet, så skulle hon inte självklart ha kunnat bli en inflytelserik influencer.³

När annonsen publicerades framkom det att kvinnan i rullstol också var en relativt välkänd influencer, Natalie Eriksson. Hon kommenterade annonsen i ett Facebookinlägg där hon berättade att hon enbart fått reda på att hennes huvud skulle bytas ut på bilden. Hon beskrev också fotosessionen: "Jag blev tvingad till att göra saker med min vänstra hand som är den mest 'skadade' delen i min kropp. Mina ben skulle peka utåt vilket de aldrig gör. Fotografen gjorde allt för att förvärra min CP" (Eriksson 2019b). Det Eriksson framför allt reagerade på var dock bildens rubrik. Hennes Facebookinlägg spreds i media, vilket tillsammans med annonsen ledde till massiv kritik mot Arbetsförmedlingen. På sociala medier väcktes dessutom frågan om *whitewashing*, det vill säga att den vita och blonda Therése Lindgrens huvud hade satts på halvbrasilianskan Natalie Erikssons kropp (Eriksson 2019a; 2019b; Jallow 2019). Inom en vecka drog Arbetsförmedlingen in bilden från annonskampanjen, och Eriksson fick så småningom skadestånd från Arbetsförmedlingen (Rågsjö Thorell 2019).

Kampanjens titel "Gör plats!" indikerar att det inte finns någon plats för kategorin personer med normbrytande funktionalitet, utan denna plats måste skapas, underför-

2 Det bör påpekas att detta inte är en empirisk studie utan en teoretisk text där enstaka bilder fungerar "som exempel och illustrationer" av de teoretiska resonemangen (Sverrisson 2015 s. 194).

3 Annonsens utformning beskrivs mer ingående nedan, men kan också ses i Rågsjö Thorell (2019) och Eriksson (2019b).

stätt med stöd av en aktör som Arbetsförmedlingen. Aktuell statistik från Statistiska Centralbyrån (2022) visar att andelen sysselsatta bland personer med normbrytande funktionalitet är 8 procent lägre jämfört med övriga befolkningen, och det är färre som arbetar heltid. 28 procent har upplevt diskriminering, varav en större andel är kvinnor, och en större andel är personer med nedsatt arbetsförmåga. Negativa attityder från arbetsgivare är den vanligaste formen av diskriminering av personer med normbrytande funktionalitet och nedsatt arbetsförmåga (SCB 2020).⁴

Det finns således ett reellt problem med högre arbetslöshet samt negativa attityder bland arbetsgivare. Arbetsförmedlingens kampanj försöker bidra till förändring och en mer inkluderande arbetsmarknad för personer med normbrytande funktionalitet (Arbetsförmedlingen 2020). Detta initiativ är lovvärt. I den här artikeln vill vi dock utgå från exemplet ovan för att diskutera skärningspunkten funktionalitet, kön, ras/ etnicitet och socialt arbete. Den kontrast som konstrueras mellan de båda kvinnorna i annonsen, gör den särskilt lämpad för artikelns syfte.

Nedan kommer tre begrepp att diskuteras. Inledningsvis behandlar vi *paternalism*, ett förhållningssätt som har dominerat det sociala arbetets historia och som fortfarande är en stor del av socialt arbete (Levy Simon 1994; Bransford 2011; Mossberg 2016). Därefter diskuteras vi *ableism*, som är en del av senare tiders skifte mot normkritik. Normkritik är dock inte tillräckligt för att förstå den utsatthet personer med normbrytande funktionalitet erfar, det tredje begreppet är därför *sårbarhet*. Därefter belyser vi begreppen med hjälp av Arbetsförmedlingens annons samt delar av den debatt som uppstod i sociala medier. Avslutningsvis lyfter vi begreppet *cripistemologi* och dess potential för socialt arbete.

Paternalism

I Reamers (1983) definition innebär paternalism att individens valmöjligheter eller handlingar begränsas utan dennas uttryckliga medgivande, eftersom detta anses vara för individens eget bästa. Paternalistiska handlingar, menar Reamer, kan bestå av tre kategorier: 1) ingripande i en individs intentioner eller handlingar, 2) avsiktligt undanhållande av information och 3) avsiktligt spridande av felaktig information. I det sociala arbetet rättfärdigas dessa handlingar med synsättet att det är för klientens eller målgruppens bästa och att det är socialarbetaren som är kvalificerad att göra den bedömningen, inte klienten (Reamer 1983).

4 Arbetsförmågan mäts mot en synnerligen varierande och kontextuell arbetsmarknad (Norstedt 2011). Tengland (2014) har undersökt instrument som används för att bedöma arbetsförmågan i några europeiska länder, däribland Sverige, och det framkommer att individens förmåga inte prövas gentemot specifika arbetsuppgifter i en specifik arbetsmiljö. Arbetslösheten bland personer med normbrytande funktionalitet kan alltså vara betydligt högre än vad SCB:s siffror visar.

Paternalism kan också definieras som handlingar som genomförs utan individens informerade samtycke (Nikku 1997; Karlsson 2007). Ett informerat samtycke innebär att erhålla och förstå informationen som tillhandahålls, att individen är kompetent att ge samtycke och att samtycket är frivilligt. Frivilligheten kan dock vara chimär, om det finns övertalande inslag från en auktoritet i sammanhanget. Om det inte är säkert att det givna samtycket är frivilligt kan det tolkas som en paternalistisk handling (Nikku 1997).

I den så kallade paternalistiska fällan betraktas individen enbart som ett offer, utan förmåga till handlingsberedskap och mobilisering av egna resurser (Levy Simon 1994). Offerrollen är särskilt tydlig i relation till funktionalitet. En vanlig stereotyp bild av personer med normbrytande funktionalitet är det tragiska offret (Alexander 2015; Ghersetti 2007; Ljuslinder 2002). Ett närbesläktat synsätt är *myten om personlig tragedi* (Oliver 1996). Normbrytande funktionalitet uppfattas här som en individuell tragedi som ödelagt möjligheterna till ett meningsfullt liv. Stereotypen ligger till grund för den så kallade medicinska modellen. Enligt den är normbrytande funktionalitet en patologisk avvikelse hos individen där lösningen på "problemet" tillhandahålls genom behandling, (re)habilitering, normalisering och, om möjligt, botande (Oliver 1996; Thomas 2007). Ett medicinskt och paternalistiskt synsätt på funktionalitet lever kvar såväl inom utbildning i socialt arbete som i det sociala arbetets praktik (Burghardt m.fl. 2021; Meekosha & Dowse 2007; Stafford 2020).

Ableism

De beskrivna stereotyperna liksom den medicinska modellen bygger på vad som kallas *ableism*, det vill säga ett normativt tankesystem om funktionsfullkomlighet.⁵ Ableism definieras som

... a network of beliefs, processes and practices that produces a particular kind of self and body (the corporeal standard) that is projected as the perfect, species-typical and therefore essential and fully human. Disability then is cast as a diminished state of being human. (Campbell 2009 s. 5)

Ableism kan beskrivas som ett system, uppbyggt kring en föreställning om att all slags normbrytande funktionalitet är negativ, oacceptabel och ska om möjligt lindras eller botas. Systemet både konstruerar och framhäver betydelsen av vad som uppfattas

⁵ Begreppet *ableism* härrör från forskningsfältet *disability studies*. Liknande tankegångar har utvecklats inom exempelvis *deaf studies*. Se Apelmo (2016a) för en jämförelse av teoretiska resonemang och begrepp inom *deaf studies* och *disability studies*.

som en frisk kropp och ett normalt medvetande, till exempel hur snabb vår förmåga att tänka bör vara och vilka känslor som är acceptabla att uttrycka. Det involverar individens förväntade kontroll över kropp och medvetande, inklusive vilka sätt att uppföra sig och vilka vanor som är godtagbara (Campbell 2012). Utgångspunkten är den normativa och förgivettagna funktionsfullkomliga kroppen (Campbell 2008). Ableism ligger därmed till grund för diskriminering och marginalisering av kroppar med normbrytande funktionalitet (se exempelvis Apelmo & Nordgren 2022). Tankesättet kan även appliceras på andra kroppar som uppfattas enbart utifrån sin "avvikelse", till exempel äldre personer, rasifierade personer eller personer med missbruks- och beroendeproblematik (se exempelvis Jönson & Taghizadeh Larsson 2019). Produktivitet och socialt värde är en outtalad måttstock som människor i utsatthet jämförs med (Garland-Thomson 1997; Alftberg 2021). Det sociala arbetets stöd och behandling handlar då om att uppnå förväntat oberoende och att vara en god och produktiv medborgare (McRuer 2006). Här finns, med Esseds (2005) ord, en systemisk ojämlikhet. Denna ojämlikhet formas genom vardagliga yttringar på samhälls- och individnivå som normaliseras och framstår som förgivettagna. Essed skriver om rasism, men det är samma typ av process där socialiserade föreställningar – rasistiska eller ableistiska – införlivas i regelmässiga och välbekanta praktiker i vardagliga situationer. Funktionalitet samverkar givetvis också med andra maktordningar, som kön, klass, ras/etnicitet, sexualitet och ålder (Burghardt m.fl. 2021; Stafford 2020; Thomas 1999), vilket exemplifieras nedan i diskussionen av annonsen.

Campbell (2012) menar att ableism i grunden har två beståndsdelar. Den första är idén om den normala individen och föreställningen om att normbrytande funktionalitet alltid innebär lidande. Lidandet uppfattas bero på just funktionaliteten, inte exempelvis brist på stöd och delaktighet, eller diskriminering och marginalisering. Den andra beståndsdelan utgörs av upprätthållandet av skillnaden mellan den normala individen (som är mänsklig) och den avvikande, abnorma och mindre mänskliga individen. Samma åtskillnad ses också i system och processer som sexism, rasism och ålderism (Campbell 2012). Campbell menar att denna åtskillnad leder till kravet att människor definieras och definierar sig själva som antingen med eller utan normbrytande funktionalitet, oavsett komplexiteten i individers situationer och livsvillkor. Här finns en stor gråzon eftersom få människor entydigt passar in i endera kategorin. Vår funktionalitet är alltid relationell och situerad; den sker i relation till omgivningen i specifika situationer vilket påverkar våra förmågor, intentioner och mål. Över tid kan också tillfälliga sjukdomar, skador eller åldersrelaterade kroppsliga förändringar medföra förändrad funktionalitet.

Cripteorin uppstod inom cultural studies i USA (McRuer 2006; Sandahl 2003) och har bidragit till att en kritisk blick har riktats mot ableistiska normer och det system som McRuer (2006) kallar obligatorisk funktionsfullkomlighet (*compulsory*

able-bodiedness), och som i Sverige har benämnts som funktionsmaktordningen (se exempelvis Bahnér 2016; Palmqvist 2020). I ett sådant perspektiv är normbrytande funktionalitet en position från vilken vi kan betrakta världen och ifrågasätta hur ideal om funktionsfullkomlighet skapas och normaliseras (McRuer 2006).

Levd, existentiell och politisk sårbarhet

Thomas (1999) påpekar att det inte är tillräckligt att enbart fokusera på samhälleliga funktionshinder. Även vad hon kallar effekter av normbrytande funktionalitet (*impairment effects*), som exempelvis kronisk smärta, muskelsvaghet, trötthet eller rädsla inför en förväntad tidig död måste tas hänsyn till. Dessa effekter kan dock i sin tur leda till funktionshinder, om exempelvis en arbetsgivare vägrar anställa en person med muskelsvaghet, för att personen i fråga behöver utföra vissa rörelser på ett icke-konventionellt sätt eller med ett hjälpmedel (Thomas 1999). I den levda erfarenheten är funktionshinder och effekter av normbrytande funktionalitet inte skilda åt utan insnärjda i varandra. Erfarenheter av funktionshinder, som exempelvis diskriminering eller fördomsfullt bemötande, kan förkroppsligas som smärta, medan smärtan i sig förstås genom ett socialt och kulturellt raster (Hughes & Paterson 1997). Men på ett analytiskt plan är det viktigt att synliggöra den levda erfarenheten av sårbarhet som följer av normbrytande funktionalitet, utan att för den skull ta för givet att med sårbarhet följer exempelvis passivitet (Palmqvist 2020). Inom internationell funktionsrättsforskning har det funnits ett motstånd mot att tala om den sårbarhet som uppstår med en normbrytande funktionalitet, men Shakespeare (2014) understryker att det inte går att bortse från att vid exempelvis normbrytande kognitiv funktionalitet finns en ökad risk för våld och övergrepp. Vid ett alltför ensidigt fokus på ableism riskerar också effekter av normbrytande funktionalitet och den påföljande sårbarheten att osynliggöras.

Flera författare menar dock att vi behöver använda begreppet sårbarhet med viss försiktighet (Brown 2011; Johansson Wilén m.fl. 2019; Scully 2013). Det handlar inte om att göra personer med normbrytande funktionalitet till en kategori ”särskilt sårbara människor”. Sårbarhet kan hänga samman med normbrytande funktionalitet, men den kan också uppstå som en följd av samhällets oförmåga att möta de behov som finns (Scully 2013).

Begreppet sårbarhet har kritiserats för dess koppling till paternalism, social kontroll och stigmatisering (Brown 2011). Två synsätt kan urskiljas. Å ena sidan kan den sårbara individen ses som bristfällig, passiv, tragisk och i behov av skydd, trots att personen själv inte alltid uppfattar sig så. Eftersom personen inte anses veta sitt eget bästa, finns det en risk att dennes rättigheter åsidosätts. Sårbarheten kopplas här till individen i stället för sociala strukturer (Brown 2011), och det ses som uteslutet

att den sårbara individen också kan ha aktörskap (Johansson Wilén m.fl. 2019). Å andra sidan har sårbarhetsbegreppet använts som utgångspunkt för teorier om social förändring, rättvisa och mänskliga rättigheter (Brown 2011; Butler 2009; Johansson Wilén m.fl. 2019; Scully 2013; Turner 2001). Butler (2009) delar det senare synsättet. Hon skiljer på två typer av sårbarhet, och vi menar att denna distinktion på ett bättre sätt fångar de erfarenheter personer med normbrytande funktionalitet har än begreppet social utsatthet. Butler ser sårbarhet dels som en existentiell del av att vara människa. Hon använder begreppet osäkerhet (*precariousness*) för denna universella skörhet som vi alla delar. Normbrytande funktionalitet, sjukdomar och/eller ålderdom är något som de flesta upplever. Dels är sårbarheten politisk, vad Butler benämner som prekaritet (*precarity*). Brist på ekonomiskt och socialt stöd leder till sårbarhet, exempelvis vid nedskärningar i insatsen personlig assistans, eller då dålig arbetsmiljö ökar risken för förslitningsskador. Strukturella faktorer påverkar graden av sårbarhet – globala och lokala ojämlikheter, som dåliga arbetsvillkor, fattigdom och undernäring ökar risken för kroniska sjukdomar och normbrytande funktionalitet (Shakespeare 2014). Den politiska sårbarheten är alltså inte helt skild från den existentiella sårbarheten. Samtidigt kan en hög socioekonomisk position aldrig fullständigt skydda från den existentiella sårbarheten (Butler 2009). Likt tidigare författare (Johansson Wilén m.fl. 2019) kommer vi fortsättningsvis att benämna Butlers båda begrepp som existentiell respektive politisk sårbarhet, eftersom dessa begrepp är tydligare i en svensk kontext.

Den existentiella sårbarheten gör att alla människor är ömsesidigt beroende, såväl av anhöriga som av okända (Butler 2009; Scully 2013). Scully (2013) påpekar dock att samhället enbart medger den typ av beroende som de flesta människor delar och som inte uppfattas som beroende (exempelvis tillgång till skola, viss vård och omsorg samt kollektivtrafik), medan de grupper som har andra former av beroende konstrueras som onormala och sårbara. Det vi behöver fråga oss, menar Scully, är varför endast vissa former av beroende associeras till svaghet, hjälplöshet och passivitet (Scully 2013) – egenskaper som i sin tur kan sammankopplas med ett paternalistiskt synsätt.

Vi kommer nu att exemplifiera ovanstående teoretiska resonemang med hjälp av Arbetsförmedlingens annons, som presenterades inledningsvis.

Arbetsförmedlingens annons: rening, femininitet och whitewashing

Färgannonsen från år 2019 består alltså av ett fotomontage av Erikssons kropp och Lindgrens ansikte. Eriksson är fotograferad snett framifrån, med ett lätt underifrånsperspektiv och mot en mörkgrön bakgrund. Fotot är centrerat i annonsen. Ovanför henne står texten i kursiva versaler: "Hade hon blivit en mäktig influencer?" Till höger

om Eriksson syns texten "Therése Lindgren, influencer" i mindre punktstorlek. I annonsens nederkant står det "Ge fler en ärlig chans på görplats.se" samt avsändaren: "Arbetsförmedlingen Swedish Public Employment Service" tillsammans med deras logotyp. Eriksson sitter inte i den självstyrda elrullstol som hon brukar använda, enligt vad som framgår av hennes Instagramkonto. I stället sitter hon i en enklare manuell rullstol av den typ som finns till låns på flygplatser och sjukhus, med rejäla handtag för den transportör eller vårdpersonal som kör. Eriksson sitter långt fram på rullstolens sits. Hon är iklädd en ljusgrå kortärmad t-shirt, som är lite tight över bysten och knuten i höger midja samt en ljus långkjol med slits upp till mitten av låret. Högerhanden vilar i knät, medan vänsterhanden hålls upp i axelhöjd. Båda händerna är väl synliga och kraftigt vinklade. Även benen och fötterna är bara. De hänger fritt i luften, eftersom fotstöden är uppfällade. Höger knä är böjt, medan hela vänsterbenet är rakt utsträckt. Fötterna är vinklade och tårna (med svart nagellack) spretar. Lindgren tittar rakt in i kameran med en allvarlig min och med hakan aningen höjd. Hon har det långa blonda håret utsläppt och är sminkad.

Å ena sidan pekar kamerans underifrånperspektiv och den lyfta hakan på att det rör sig om en person med makt. Vinkeln är ett vanligt sätt att fotografera män som innehar en maktposition (Gunnarsson 2016). Å andra sidan ifrågasätts detta dels av frågan "hade hon blivit en mäktig influencer?" och dels av bilden och dess attiraljer som helhet.

Att mycket bar hud syns är helt i enlighet med de bilder som förmedlas av många kvinnliga influencers, där uppvisandet av den (unga) kvinnliga kroppen ingår i marknadsföringen av influencer-personan (Duffy & Hund 2015; Drenten m.fl. 2020). Garland-Thomson (1997) påpekar att medan olika skönhetspraktiker ökar kvinnors kulturella kapital och normaliserar den kvinnliga kroppen, så reducerar normbrytande funktionalitet kvinnors kulturella kapital och gör kroppen abnorm. I annonsen uppstår, i intersektionen funktionalitet och kön, en kontrast mellan å ena sidan den funktionsfullkomlighet, attraktionskraft och sexighet som sammankopplas med den kvinnliga influencerns offentliga persona, och å andra sidan den funktionsnedsatta kroppen, som tenderar att ses som bristfällig, könlös och asexuell (Malmberg 2012; Shuttleworth 2012). Men här anar vi ett annat syfte bakom den bara huden: den normbrytande funktionaliteten ska exponeras. Eriksson (2019b) påpekar på sin Facebooksida, som citerades inledningsvis, att hon under fotosessionen "blev tvingad" att visa fram sin mest skadade hand, och att benen skulle "skulle peka utåt vilket de aldrig gör". Det vänstra rätade benet, de vinklade fötterna och spretande tårna på fotot visar tydligt vilken kategori/arketyper modellen tillhör: den funktionsnedsatta, avvikande och lite mindre mänskliga (Campbell 2009). Erikssons kropp görs mer iögonenfallande genom att den normbrytande funktionaliteten överdrivs: "Feminization prompts the gaze; disability prompts the stare" (Garland-Thomson

1997 s. 28). Campbell (2012) understryker att åtskillnaden mellan funktionsfullkomlig och icke-funktionsfullkomlig är imaginär och snarare kan beskrivas som en rening (*purification*), det vill säga en konstruktion av distinkta kategorier eller arketyper som inte tar hänsyn till komplexiteten i människors liv. Ett exempel är de system som klassificerar sjukdom och normbrytande funktionalitet, som ICD-11 och ICF (*International classification of disease 11* och *International classification of functioning, disability and health*) som används för att diagnostisera och bedöma vård- och omsorgsbehov. Användningen av dessa instrument producerar och upprätthåller en åtskillnad mellan den normala, funktionsfullkomliga individen/kroppen och den avvikande individen/kroppen med normbrytande funktionalitet. Instrumenten "renar" de båda arketyperna/kategorierna genom att förenkla och skala av mänsklig komplexitet och skapa tydliga gränsdragningar mellan dem (Campbell 2012). I ett ableistiskt samhälle sker ständigt sådana reningsprocesser, vilket fotomontaget är ett exempel på. Vår tolkning är att Erikssons normbrytande funktionalitet förstärks för att ingen ska tveka om vilken grupp hon tillhör, vilket kontrasteras mot Lindgrens otvetydiga funktionsfullkomlighet. Erikssons överdrivna beroende och sårbarhet ställs i annonsen mot Lindgrens entreprenörsanda och profilering av den egna personen som varumärke (Duffy & Hund 2015), trots att Eriksson, enligt ett Facebookinlägg i samband med Arbetsförmedlingens kampanj, har arbetat som influencer sedan hon var 14 år (Eriksson 2019b).

Valet att använda en rullstolsmodell som kan köras av en utomstående, i stället för den användardrivna stolen Eriksson vanligtvis har, förstärker bilden av Eriksson som passiv och beroende av stöd, någon som behöver ges "en ärlig chans". "För den som är rullstolsburen är en rullstol aldrig bara en rullstol. En rullstol bär tecken, den har en form och uttrycker en funktion", skriver Grue (2019 s. 72; se även Apeldo 2016b). När Grue använder sin elrullstol suddas gränsen mellan kropp och maskin ut. Han berättar om magiska minnen från barndomen då vännerna, med skridskor, låter sig dras av honom på isen i något som liknar konstsimmares synkroniserade koreografi. Första gången han sitter i en manuell rullstol blir han däremot sur och tvär: "Den manuella rullstolen var bara en stol på hjul. Vi kunde inte samarbeta" (Grue 2019 s. 65). Grue upplevde sig för första gången vara rullstolsbunden. I annonsen sitter Eriksson långt ut på kanten av rullstolen och utan nedfällda fotstöd. Hennes position är möjligen vald för att framhäva kroppen, men om någon tog tag i handtagen och började köra framåt, är risken stor att Eriksson trillar ur stolen. Eriksson tenderar att framställas som en "stackare" (Apeldo 2013) och ett offer för en tragisk omständighet i enlighet med ett paternalistiskt och medicinskt förhållningssätt, vilket är något helt annat än den politiska sårbarhet som är resultatet av en diskriminerande arbetsmarknad (Scully 2013). De olika synsätten, vad Butler benämner som inramningar, medför också skilda affektiva responser (Butler 2009). Ett stackars offer bemöts med

tolerans och överdriven välvilja (Oliver 1996), medan den som diskriminerats kan få erkännande och upprättelse.

Genom att använda en känd influencers huvud lyfts en specifik form av femininitet, vad Duffy och Hund (2015) benämner som entreprenörsfemininitet. Ett estetiskt arbete måste utföras av influencern, för att disciplinera och upprätthålla kropp och utseende. Influencern balanserar bilderna av "having it all", det vill säga ett glamoröst liv som inkluderar lyxkonsumtion, utlandsresor och mingel med kändisar, med material som är *relatable* – igenkännbara för följarna. Det kan röra sig om bilder av pojkvänner, husdjur, stök i hemmet eller tillfälliga sjukdomar eller problem, som framställer dem som "just like us". Det ekonomiska, sociala och kroppsliga kapital influencern har döljs genom de igenkännbara inläggen kring vardagliga motgångar. Ett emotionellt arbete (Hochschild 2003) utförs också, i framställandet av njutning och socialitet där det privata och offentliga liksom fritid och arbete ständigt blandas samman. Vardagen innebär ofta hårt arbete med foto- och videodokumentation, nätverkande, resor, närvaro vid offentliga tillställningar och osäkra arbetsvillkor. Detta framkommer dock inte i influencerns inlägg, som i stället beskriver den passion de känner inför sitt arbete som de av en lycklig slump hamnade i. På så sätt döljs även det emotionella och estetiska arbete som utförs, och en nyliberal individualiserad, självförverkligande femininitet blir resultatet (Duffy & Hund 2015). I Arbetsförmedlingens kampanj ställs influencerns disciplinerade kropp och utseende mot den okontrollerbara och beroende funktionsnedsatta kroppen. Eriksson framställs vare sig som "having it all" eftersom hennes arbete som influencer förnekas, eller som "just like us", eftersom hon konstrueras som en stackare.

Vidare är de kläder som bärs enkla och vardagliga. Kjolen är tunn och ser ostruken ut – tyget rynkar sig ovanför nederkantens fäll. De är långt ifrån de kläder Lindgren brukar använda som influencer. Dessa är antingen extravaganta eller vardagliga myskläder (som ett uttryck för att hon är "just like us"), men ser alltid nya, moderna och väl genomtänkta ut. T-shirtarna, skjortorna och underkläderna är kritvita. Kläderna i annonsen vittnar i stället om någon som inte når upp till den framgångsrika influencerns lyxkonsumtion och "having it all", men inte heller är som "vi". Den allvarliga minen med slutna mun skiljer sig från de bilder både Lindgren och Eriksson lägger ut på sina Instagramkonton, där de oftast skrattar, ler eller har lätt särade läppar. Allvaret stärker känslan av personlig tragedi (Oliver 1996). Den femininitet som skildras här kan därför sägas vara präglad av ett ableistiskt förhållningssätt.

Duffy och Hund (2015) konstaterar att det finns en underrepresentation av icke-vita kvinnor, hbtq-personer samt överviktiga bland USA:s mest följda influencers, som mestadels är unga, vita, heterosexuella, smala – och funktionsfullkomliga vill vi tillägga. I debatten som följde i sociala medier menar bland andra den antirasistiska aktivisten Lovette Jallow att Arbetsförmedlingen gör en så kallad *whitewash*

ing, när de byter ut Erikssons huvud mot Lindgrens (Jallow 2019; se även Eriksson 2019b). Termen *whitewashing* började användas i USA under sent 1990-tal för att benämna fenomenet att amerikansk TV- och filmindustri slentrianmässigt anlidade vita filmarbetare i allmänhet och lät vita skådespelare spela icke-vita roller i synnerhet (Merriam-Webster 2019). Vi vet inte om Arbetsförmedlingen därtill ljusat upp hudtonen på Erikssons kropp. Att funktionshindrade personer kan möta negativa attityder från arbetsgivare utifrån fler diskrimineringsgrunder än just funktionalitet tycks inte vara något Arbetsförmedlingen beaktat. Det kunde också ha varit en poäng att lyfta intersektionen funktionalitet, kön och ras/etnicitet, för att visa att funktionshindrade personer inte är en homogen kategori, som dessutom ofta benämns kort och gott som "funktionshindrade", vilket ytterligare förstärker avhumaniseringen, könlösheten och asexualiteten.

Vithet har beskrivits som osynlig och obemärkt (Ahmed 2011; Dyer 2008). Det finns gott om kulturella representationer av vithet, men de benämns mycket sällan som just vita (Dyer 2008). "To be normal, even to be normally deviant (queer, crippled), is to be white", skriver Dyer (2008 s. 12). Kropp och rum orienteras efter en förgivettagen vithet som får icke-vita kroppar att känna sig obekväma, utsatta och annorlunda. Vita kroppar "blir inte 'pressade' i mötet med saker eller med andra, eftersom deras vithet 'passerar obemärkt'" (Ahmed 2011 s. 135). Icke-vita kroppar blir i stället antingen osynliggjorda eller extremt synliga när de inte passerar; de uppfattas som avvikande och malplacerade. I annonsen har det förstnämnda hänt: den icke-vita kroppen har osynliggjorts, den har med andra ord gjorts normalt avvikande (Dyer 2008) genom att en vit kvinnas huvud placerats på en icke-vit kvinnas normbrytande kropp. Samtidigt har kroppens normbrytande funktionalitet överdrivits och blivit extremt synlig. Vi ser detta som ett exempel på hur ett ableistiskt tankesätt sammankopplar funktionalitet och ras/etnicitet, likt hur funktionalitet och femininitet sammankopplades ovan.

Paternalism och dess motstånd

Arbetsförmedlingen involverar inte Eriksson i annonsens utformning, och hennes godkännande av slutresultatet inhämtas inte. Det kan ses som ett uttryck av paternalism från Arbetsförmedlingens sida. Historiskt sett har personer med olika typer av normbrytande funktionalitet i stor utsträckning behandlats som barn (Kåhlin m.fl. 2016; Lövgren 2013), och professionell expertis har bedömt vad som är bäst för dem (Starrin 2000). Detta har särskilt gällt personer med normbrytande kognitiv funktionalitet (Ljuslinder 2002; Alftberg m.fl. 2019), men det gäller även personer med andra typer av normbrytande funktionalitet som inte tillåtit medverka i viktiga beslut som fattats rörande deras liv (Apelmo 2013; 2016b; Barron 1996). Det

som framstår som omhändertagande och välvilja, kan i grunden handla om makt och uppfattningar om överlägsenhet (Starrin 1997) och snarare skapa problem än att lösa dem (Burghardt m.fl. 2021).

Arbetsförmedlingen ger inte heller Eriksson all information kring hur annonsen ska utformas, vilket även det ingår i ett paternalistiskt förhållningssätt (Reamer 1983). Eriksson (2019b) frågar sig på sin Facebooksida: "Vad sänder jag för signaler till andra tjejer när det står så?" Annonsen innebär ett icke-erkännande av Eriksson och den plats hon skapat sig i det offentliga som influencer, vilket ytterligare understryks av att hennes namn inte står utsatt i annonsen. Paradoxalt nog förstärks alltså bilden av att det som ung, icke-vit kvinna är svårt att ta plats, även när syftet är att göra plats.

Eriksson gör dock motstånd. Initialt skrev hon om händelsen på sina sociala medier och förklarade hur svårt det var att påverka själva fotograferingen: "Jag har arbetat som modell i nio år och som modell, med CP dessutom, är man väldigt utsatt. Gränsen mellan vad man vill och vad man inte är bekväm med är hårfin" (Eriksson 2019b). Här beskriver Eriksson vad vi benämner som den levda erfarenheten av sårbarhet i arbetslivet. Kritiken mot kampanjen spreds raskt i media och på sociala medier. Fem dagar efter lanseringen fattade Arbetsförmedlingen beslut om att dra tillbaka bilden. Enligt Arbetsförmedlingen var en anledning att kampanjens budskap överskuggades av den diskussion som uppstått, "ett annat viktigt skäl till beslutet var att inte bara Natalie Eriksson utan även Therése Lindgren ändrat sig och inte längre ville delta i kampanjen" (Arbetsförmedlingen 2019). Det är alltså först när den mer namnkunniga influencern vill dra sig ur kampanjen som annonsen plockas bort. Eriksson tog hjälp av en advokat och fick en dryg månad senare skadestånd samt en skriftlig ursäkt. I en intervju i tidningen Resumé (Rågsjö Thorell 2019) beskriver Eriksson sina reaktioner:

Jag vågade knappt gå ut. Jag var så rädd att folk trodde jag var med på texten. Det kändes också som att jag förlorade allt jag byggt upp med min blogg, Instagram etc. Men jag blev liksom också triggad och provocerad att visa dem vilken influencer jag är.

Ett motiv till hennes protest är alltså att hon inte vill svika sina följare, som sedan tidigare kände till hennes medverkan i kampanjen. Eriksson (u.å.) verkar också ha ett aktivistiskt syfte med sin verksamhet som influencer: "Jag har den här bloggen för jag vill dela min vardag som ung och ha en funktionsnedsättning. Jag vill hjälpa andra och motverka funkofobin." På frågan om varför hon krävde skadestånd, svarar Eriksson: "Jag är väldigt modig när det kommer till mina rättigheter. Det var en självklarhet att begära det" (Rågsjö Thorell 2019).

Motstånd sker dock sällan i ett vakuum. Eriksson fick stöd av sina följare, liksom i den mediala diskussion som följde. Erikssons hänvisning till rättigheter i citatet ovan kan också ses som en del i ett större skifte mot ökat rättighetsfokus. Exempelvis bytte Handikappförbundens samarbetsorgan (HSO) namn till Funktionsrätt Sverige (2017) hösten 2016 med syfte att stärka kopplingen till Förenta Nationernas *Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning* från år 2006. Vi återkommer till kontexten för Erikssons motstånd nedan.

Slutdiskussion: Att verkligen göra plats

I artikeln har vi visat hur konstruktioner av funktionalitet kopplas till paternalistiska och ableistiska synsätt och hur föreställningar om funktionalitet, kön och ras/etnicitet samverkar i dessa konstruktioner. Paternalismens grundantagande, att vissa kategorier av människor saknar förmåga till egna ställningstagande rörande sin livssituation, har en lång tradition i det sociala arbetet. I relation till personer med normbrytande funktionalitet är detta särskilt påtagligt, eftersom dessa individer saknat rätten till självbestämmande utifrån retoriken för sitt eget bästa. Paternalismen kan också sammankopplas med ableism och dess upprätthållande av skillnaden mellan en normal respektive avvikande funktionalitet. Funktionsfullkomlighet betraktas som det eftersträvarvärda, medan det avvikande knyts till brist och offerroll. Samtidigt är det viktigt att synliggöra den levda erfarenheten av sårbarhet som kan följa av normbrytande funktionalitet och dess effekter, liksom den politiska sårbarhet som uppstår på grund av bristande resurser, utan att tolka denna sårbarhet utifrån paternalistiska och ableistiska perspektiv.

Butler (2009) menar att med den gemensamma existentiella sårbarheten följer en förpliktelse att skapa betingelser så att alla liv kan blomstra. Vad exemplet med annonsen visar är att Arbetsförmedlingen har en inkluderingsstanke, de vill göra plats för de kroppar som inte passar in, men effekten blir ett upprätthållande av dikotomin ”vi som är normala” och ”de Andra, med normbrytande funktionalitet”. De förstnämnda är oberoende och de sistnämnda beroende. Normaliteten knyts både till funktionsfullkomlighet och till vithet. Erikssons normbrytande funktionalitet framhävs – renas med Campbells (2012) ord – för att tydligt markera vilken kategori hon tillhör. Därmed motverkar kampanjen det sociala arbetets strävan efter social rättvisa.

För att bryta mönstret av paternalism och ableism krävs en annan utgångspunkt och vi vill här skriva fram ett cripistemologiskt perspektiv (Johnson & McRuer 2014; McRuer & Johnson 2014). En sådan utgångspunkt rör inte bara normbrytande funktionalitet utan har också relevans för arbetet med andra utsatta grupper som riskerar att ses som avvikande. Avvikelse och normalitet konstrueras ständigt i det sociala arbetets praktik genom kategoriseringar som uppfattas som förgivettagna och natur-

liga (Gruber m.fl. 2020; Mattsson 2012; Björngren Cuadra m.fl. 2013).

Att använda cripbegreppet kan tolkas på flera vis. Det kan ses som ett sätt att återerövra och förändra en nedsättande kategorisering, att hylla positionen som den Andre eller att uppmärksamma kroppslig skillnad (Garland-Thomson 1997). Cripbegreppet har spridits inom delar av den svenska funktionsrättsrörelsen och kan möjligen ha utgjort en inspirationskälla för Erikssons kamp för upprättelse. Exempel på detta är bloggen *Crip reactions*, som några medlemmar från Unga Rörelsehindrade startade 2015 (Pugsi 2015); Unga Rörelsehindrade Stockholms *Parametern Podd* (2017) med etiketten crip, där bland andra Eriksson har varit gäst samt avsnittet "Det är hippt att vara crip" i radioprogrammet *Funk i P1* (2016), som behandlar cripteorin.

Cripteorins användbarhet som analytiskt verktyg utanför cultural studies har dock ifrågasatts, exempelvis dess relevans för att förstå levda erfarenheter bland personer med grav kognitiv eller fysisk normbrytande funktionalitet, personer som inte har ett verbalt språk eller kan agera som aktivister (Kulick & Rydström 2015; Löfgren-Mårtenson 2012). Vidare krävs det ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital för att kunna göra motstånd, något som många personer med normbrytande funktionalitet saknar (Apelmo 2012).

Vi ser cripistemologin som en mer fruktbar utgångspunkt inom socialt arbete. Att försöka vara funktionsfullkomlig, och förvänta sig det från andra, är ett självbedrägeri som sanktioneras av samhällets normer, menar Johnson och McRuer (2014). Genom att i stället ta sin utgångspunkt i egna och andras normbrytande funktionalitet och den situerade och förkroppsligade erfarenhet och kunskap som härrör från denna position – däribland de olika formerna av sårbarhet vill vi tillägga – skapas en värld av möjligheter. Normbrytande funktionalitet ska här tolkas i vid bemärkelse. Cripbegreppet inkluderar personer med alla typer av normbrytande funktionalitet och kroniska sjukdomar. Johnson och McRuer ser även den cripistemologiska kunskapen som relationell, det vill säga även den som lever eller arbetar nära en person med normbrytande funktionalitet kan ha tillgång till denna kunskap. Därtill utforskar de beröringspunkter med andra marginaliserade sätt att veta: svart feministisk, queera och feministiska epistemologier, vilka också utgör cripistemologins föregångare (Johnson & McRuer 2014; McRuer & Johnson 2014). Ett exempel på allianser som kan uppstå ser vi i diskussionen som följde på annonskampanjen, då Jallow (2019) via sin Youtubekanal gick ut och stöttade Eriksson.

Vi menar att den existentiella sårbarhet som vi alla delar kan fungera som ett argument för detta perspektiv. Socialt arbete har sällan haft kontakt med funktionsrättsrörelsen eller med kritiska forskningsperspektiv på funktionalitet (Burghardt m.fl. 2021; Meekosha & Dowse 2007; Stafford 2020). Ett cripistemologiskt synsätt inom socialt arbete tar sin utgångspunkt i tidigare marginaliserad kunskap. Det innebär att lyssna till individer med normbrytande funktionalitet och deras kunskap

och erfarenheter, men också ett gränsöverskridande samarbete mellan socialt arbete och funktionsrättsrörelsen liksom andra sociala rörelser, med syfte att skapa "alternativa visioner för hur ett samhälle kan organiseras" (Mulinari m.fl. 2020; se även Burghardt m.fl. 2021). Mer komplexa analyser av samhället kan göras och nya strategier kan utarbetas. Det innebär också att framhålla och vidkänna människors sårbarhet, oavsett vad den beror på. Endast så kan det verkligen göras plats för alla.

Referenser

- Ahmed, S. (2011). *Vithetens hegemoni*. Tankekraft.
- Alexander, J. (2015). "Superhumanity" and the embodiment of enlightenment. I: D. Jackson, C.E.M. Hodges, M. Molesworth & R. Scullion (red.), *Reframing disability? Media, (dis)empowerment and voice in the 2012 Paralympics*. Routledge.
- Alftberg, Å. (2021). Ålderism och ableism som strategier för social ordning. I: H. Jönson (red.), *Perspektiv på ålderism*. Social Work Press.
- Alftberg, Å., Johansson, M. & Ahlström, G. (2019). Ambivalence among staff regarding ageing with intellectual disabilities: experiences and reflections. *Journal of Intellectual Disabilities*, 25(2), 1–18.
- Apelmo, E. (2012). Crip heroes and social change. *Lambda Nordica*, 17(1–2), 27–52.
- Apelmo, E. (2013). *Som vem som helst: kön, funktionalitet och idrottande kroppar*. Daidalos.
- Apelmo, E. (2016a). Rumsliga möjligheter och begränsningar: teoretiska och empiriska perspektiv på ljudmiljöer. I: Å. Alftberg, E. Apelmo & K. Hansson (red.), *Ljud tar plats: funktionshinderperspektiv på ljudmiljöer*. Lund Studies of Arts and Cultural Sciences 11, Lund university.
- Apelmo, E. (2016b). *Sport and the female disabled body*. Routledge.
- Apelmo, E. & Nordgren, C. (2022). Still waiting for the hand to be raised: on being crip killjoys at an ableist university. I: H. Egard, K. Hansson & D. Wästerfors (red.), *Accessibility denied: understanding inaccessibility and everyday resistance to inclusion for persons with disabilities*. Routledge.
- Arbetsförmedlingen (2019). *Gör plats-kampanjen tar bort en bild*. [<https://arbetsformedlingen.se/om-oss/press/nyheter/nyhetsarkiv/2019-10-04-gor-plats-kampanjen-tar-bort-en-bild> Hämtat: 2021-06-23].
- Arbetsförmedlingen (2020). *Det här gjorde Arbetsförmedlingen för sina 67 miljarder kronor*. [<https://arbetsformedlingen.se/om-oss/press/nyheter/nyhetsarkiv/2020-02-25-det-har-gjorde-arbetsformedlingen-for-sina-67-miljarder-kronor> Hämtat: 2021-06-23].
- Bahnér, B. (2016). *Så nära får ingen gå? En studie om sexualitet, funktionshinder och personlig assistans*. Göteborgs universitet.
- Barron, K. (1996). *The transition from adolescence to adulthood for physically disabled young people*. Uppsala universitet.
- Bigby, C. (2013). A national disability insurance scheme: challenges for social work. *Australian Social Work*, 66(1), 1–6.
- Björngren Cuadra, C., Lalander, P. & Righard, E. (2013). Socialt arbete i Malmö: perspektiv och utmaningar. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 20(1), 4–12.
- Bransford, C.L. (2011). Reconciling paternalism and empowerment in clinical practice: an intersubjective perspective. *Social Work*, 56(1), 33–41.
- Brown, K. (2011). "Vulnerability": handle with care. *Ethics and Social Welfare*, 5(3), 313–321.

- Burghardt, M., Edelist, T., Schormans, A.F. & Yoshida, K. (2021). Coming to critical disability studies: critical reflections on disability in health and social work professions. *Canadian Journal of Disability Studies*, 10(1), 22–53.
- Butler, J. (2009). *Krigets ramar: när är livet sörjbart?* Tankekraft.
- Campbell, F.K. (2008). Refusing able(ness): a preliminary conversation about ableism. *M/C journal*, 11(3). [<https://journal.media-culture.org.au/index.php/mcjournal/article/view/46> Hämtat: 2022-08-09].
- Campbell, F.K. (2009). *Contours of ableism: the production of disability and abledness*. Palgrave Macmillan.
- Campbell, F.K. (2012). Stalking ableism: using disability to expose "abled" narcissism. I: D. Goodley, B. Hughes & L. Davis (red.), *Disability and social theory: new developments and directions*. Palgrave Macmillan.
- Crenshaw, K.W. (1991). Mapping the margins: intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241–1299.
- de los Reyes, P. & Mulinari, D. (2005). *Intersektionalitet*. Liber.
- Drenten, J., Gurrieri, L. & Tyler, M. (2020). Sexualized labour in digital culture: Instagram influencers, porn chic and the monetization of attention. *Gender Work Organ*, 27(1), 41–66.
- Duffy, B.E. & Hund, E. (2015). "Having it all" on social media: entrepreneurial femininity and self-branding among fashion bloggers. *Social Media + Society*, 1(2), 1–11.
- Dyer, R. (2008). *White: essays on race and culture*. Routledge.
- Eriksson, N. (2019a). *Mitt ursprung?* [video], 9 december. [https://www.youtube.com/watch?v=qQVm-4_kVo Hämtat: 2022-08-09].
- Eriksson, N. (2019b). *Här kommer ett tydligare inlägg om situationen med Arbetsförmedlingen* [Facebook], 30 september. [<https://www.facebook.com/natalie.ahlgren/posts/2473256882752713> Hämtat: 2022-08-09].
- Eriksson, N. (u.å.). *This is how I roll* [blogg]. [<https://nouw.com/thisishowiroll> Hämtat: 2022-08-09].
- Essed, P. (2005). Vardagsrasism. I: P. de los Reyes & M. Kamali (red.), *Bortom Vi och Dom: teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. SOU 2005:41.
- Funk i P1*. (2016). "Det är hippt att vara crip" [radioprogram]. Sveriges Radio, P1, 5 juli. [<https://sverigesradio.se/avsnitt/743525> Hämtat: 2022-08-09].
- Funktionsrätt Sverige. (2017). *Begreppet funktionsrätt*. [<https://funktionsratt.se/om-funktionsratt-sverige/begreppet-funktionsratt/> Hämtat: 2022-08-09].
- Garland-Thomson, R. (1997). *Extraordinary bodies: figuring physical disability in American culture and literature*. Columbia University Press.
- Ghersetti, M. (2007). *Bilden av funktionshinder: en studie av nyheter i Sveriges Television*. Göteborgs universitet.
- Gruber, S., Dahlstedt, M., Herz, M. & Lalander, P. (2020). Förord: kritiska sociala arbeten. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 27(3/4), 199–206.
- Grue, J. (2019). *Jag lever ett liv som liknar ditt: en berättelse om att leva med en sårbar kropp*. Weyler.
- Gunnarsson, T. (2016). *Bilder som förändrar världen*. Gävle kommun.
- Hochschild, A.R. (2003). *The commercialization of intimate life: notes from home and work*. University of California Press.
- Hughes, B. & Paterson, K. (1997). The social model of disability and the disappearing body: towards a sociology of impairment. *Disability & Society*, 12(3), 325–340.

- Jallow, L. (2019). *Therese Lindgren II: ableism and whitewashing* [video], 2 oktober. [<https://www.youtube.com/watch?v=ph8DmBLBQBY&t=19s> Hämtat: 2022-08-09].
- Johansson Wilén, E., Palmqvist, L. & Sundhall, J. (2019). Snåriga sårbarheter i nyliberala tider: om relationen mellan sårbarhet, agens och nyliberalism. *Tidskrift för genusvetenskap*, 40(1), 49–69.
- Johnson, M.L & McRuer, R. (2014). Cripistemologies: introduction. *Journal of Literary & Cultural Disability Studies*, 8(2), 127–147.
- Jönson, H. & Taghizadeh Larsson, A. (2019). Ableism and ageism. I: D. Gu & M. E. Dupre (red.), *Encyclopedia of gerontology and population aging*. Springer.
- Karlsson, K. (2007). *Funktionshinder, samtal och självbestämmande: en studie av brukarcentrerade möten*. Linköpings universitet.
- Kulick, D. & Rydström, J. (2015). *Loneliness and its opposite: sex, disability, and the ethics of engagement*. Duke University Press.
- Kählin, I., Kjellberg, A. & Hagberg J.E. (2016). Ageing in people with intellectual disability as it is understood by group home staff. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 41(1), 1–10.
- Levy Simon, B. (1994). *The empowerment tradition in American social work: a history*. Columbia University Press.
- Ljuslinder, K. (2002). *På nära håll är ingen normal: handikappdiskurser i Sveriges television 1956–2000*. Umeå universitet.
- Löfgren-Mårtenson, L. (2012). Hip to be crip? Om cripteori, sexualitet och personer med intellektuell funktionsnedsättning. *Lambda Nordica*, 17(1–2), 53–76.
- Lövgren, V. (2013). *Villkorat vuxenskap: levd erfarenhet av intellektuellt funktionshinder, kön och ålder*. Umeå universitet.
- Malmberg, D. (2012). "To be cocky is to challenge norms": the impact of bodynormativity on bodily and sexual attraction in relation to being a cripple. *Lambda Nordica*, 17(1–2), 194–216.
- Mattsson, T. (2012). Makt, intersektionalitet och det sociala arbetets praktik. I: M. Herz (red.), *Kritiskt socialt arbete*. Liber.
- Mattsson, T. (2021). *Intersektionalitet i socialt arbete: teori, reflektion och praxis*. Gleerups.
- McRuer, R. (2006). *Crip theory: cultural signs of queerness and disability*. New York University Press.
- McRuer, R. & Johnson, M.L. (2014). Proliferating cripistemologies: a virtual roundtable. *Journal of Literary & Cultural Disability Studies*, 8(2), 149–159.
- Meekosha H. & Dowse L. (2007). Integrating critical disability studies into social work education and practice: an Australian perspective. *Practice*, 19(3), 169–183.
- Merriam-Webster* (2019). A new meaning of "whitewashing": old word, new meaning. [Hämtat: 2020-06-23].
- Mossberg, L. (2016). Service user involvement in Swedish mental health and social care: an analysis of ideological dilemmas and subject positions in a collaboration context. *European Journal of Social Work*, 19(5), 716–730.
- Moyle, J. (2016). Including disability in the social work core curriculum: a compelling argument. *Australian Social Work*, 69(4), 503–511.
- Mulinari, P., Tahvilzadeh, N. & Kings, L. (2020). Dekolonialt socialt arbete: om relationen mellan gräsrotsrörelser och kritiskt socialt arbete i den urbana periferin. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 27(3–4), 249–267.
- Nikku, N. (1997). *Informative paternalism: studies in the ethics of promoting and predicting health*. Linköpings universitet.
- Norstedt, M. (2011). *Berättelser om stroke och arbetsliv: att upptäcka styranderelationer*. Lunds universitet.

- Oliver, M. (1996). *Understanding disability: from theory to practice*. Macmillan.
- Palmqvist, L. (2020). *Ålderdom, omsorg och makt: gamlas situation och omsorgsrelationer i nyliberala tider*. Göteborgs universitet.
- Parametern Podd* (2017). Avsnitt 1: Mode och självkänsla [podcast]. [<http://stockholm.ungarerel-sehindrade.se/podcast/avsnitt-1-mode-och-sjalkvansla/>] Hämtat: 2022-08-09].
- Pugsi, J. (2015). "Vi vill ta tillbaka ordet crip": bloggen Crip Reactions bygger på fördomar om funktionsvariationer. *Nöjesguiden*. [<https://ng.se/artiklar/vi-vill-ta-tillbaka-ordet-crip-bloggen-crip-reactions-bygger-pa-fordomar-om>] Hämtat: 2022-08-09].
- Reamer, F. (1983). The concept of paternalism in social work. *Social Service Review*, 57(2), 254–271.
- Roulstone, A. (2012). "Stuck in the middle with you": towards enabling social work with disabled people. *Social Work Education*, 31(2), 142–154.
- Rågsjö Thorell, A. (2019). Efter kritiken mot "Gör plats": influencern får skadestånd av Arbetsförmedlingen. *Resumé*. [<https://www.resume.se/marknadsforing/kampanj/efter-kritiken-mot-gor-plats-influencern-far-skadestand-av-arbetsformedlingen/>] Hämtat: 2022-08-09].
- Sandahl, C. (2003). Queering the crip or crippling the queer? Intersections of queer and crip identities in solo autobiographical performance. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 9(1–2), 25–56.
- SCB (2020). *Situationen på arbetsmarknaden för personer med funktionsnedsättning 2019: information om utbildning och arbetsmarknad (IAM) 2020: 2*. Statistiska centralbyrån.
- SCB (2022). *Situationen på arbetsmarknaden för personer med funktionsnedsättning 2021: information om utbildning och arbetsmarknad (IAM) 2022: 2*. Statistiska centralbyrån.
- Scully, J.L. (2013). Disability and vulnerability: on bodies, dependence and power. I: C. Mackenzie, W. Rogers & S. Dodds (red.), *Vulnerability: new essays in ethics and feminist philosophy*. Oxford University Press.
- Shakespeare, T. (2014). *Disability rights and wrongs revisited*. Routledge.
- Shildrick, M. & Price, J. (1996). Breaking the boundaries of the broken body. *Body & Society*, 2(4), 93–113.
- Shuttleworth, R. (2012). Bridging theory and experience: a critical-interpretive ethnography of sexuality and disability. I: R. McRuer & A. Mollow (red.), *Sex and disability*. Duke University Press.
- Stafford, L. (2020). Disrupting ableism in social work pedagogy with Maurice Merleau-Ponty and critical disability theory. I: C. Morley, P. Ablett, C. Noble & S. Cowden (red.), *The Routledge handbook of critical pedagogies for social work*. Routledge.
- Starrin, B. (1997). Empowerment som tankemodell. I: E. Forsberg & B. Starrin (red.), *Frigörande kraft: empowerment som modell i skola, omsorg och arbetsliv*. Förlagshuset Gothia.
- Starrin, B. (2000). Empowerment och funktionshinder. I: P. Brusén & L.C. Hydén (red.), *Ett liv som andra: livsvillkor för personer med funktionshinder*. Studentlitteratur.
- Sverrisson, A. (2015). Visuellt metodik. I: G. Ahrne & P. Svensson (red.), *Handbok i kvalitativa metoder*. Liber.
- Tengland, P.-A. (2014). Problem med att mäta arbetsförmåga: en genomgång av några befintliga instrument. I: K. Ekberg (red.), *Den relativa arbetsförmågan: teoretiska och praktiska perspektiv*. Studentlitteratur.
- Thomas, C. (1999). *Female forms: experiencing and understanding disability*. Open University Press.
- Thomas, C. (2007). *Sociologies of disability and illness: contested ideas in disability studies and medical sociology*. Palgrave Macmillan.

- Turner, B.S. (2001). Disability and the sociology of the body. I: K.D. Seelman, M. Bury, & G.L. Albrecht (red.), *Handbook of disability studies*. Sage Publications.
- West, C. & Zimmerman, D.H. (1987). Doing gender. *Gender and Society*, 1(2), 125–151.

Peter Andersson

Yrkeserfarenheter av våld och emotionella strategier

Röster från personalen på de särskilda ungdomshemmen

Experiences of violence and emotional strategies during everyday worklife: voices from staff at special youth homes

During the 2000s, the National Board of Institutional Care (SiS) has reported an increase in violent incidents between staff and young people. This article focuses the staffs' professional everyday life, especially descriptions of how they handle violence in their professional everyday life and what directions the violence takes. The staffs' everyday work is often depicted on the basis of various dilemmas and tensions, which can affect how they maneuver in terms of how they deal with, and are affected by, violence during their professional working day. The purpose of this article is to illustrate how staff describe the violence they encounter in terms of form, direction and extent, including their own handling of the violence. The theoretical starting point regarding violence is taken from a relational perspective where context, situation, form and intention are important for how violence is understood. The staff's work is understood with the help of both Hochschild's and Bolton's descriptions of emotional work, where emphasis is placed on the development that Bolton pointed out regarding the importance of colleagues regarding feeling-rules. Fifty-three semi-structured interviews were conducted with staff at three different secure units for adolescents in Sweden. The material was organized through a thematic analysis, yielding four themes placed under two headings; 'A violent scene? A matter of definition' and 'Handling violence: strategies employed'. The results show how staff describe youth as the violent party and how they suppress their own emotions. Additionally, staff articulated their own use of violence toward youth and their emotional stance, describing an interpersonal shield that protected them from violence. The results underline the importance of raising questions about the nature of violence in secure units for adolescents and how staff handle such violence in their everyday work.

Keywords: Special youth institutions, violence, staff perspective, emotional work

Peter Andersson är legitimerad psykoterapeut och fil.dr i socialt arbete vid Stockholms universitet.
Kontakt: peter.andersson@socarb.su.se

Inledning

Under de senaste åren har Statens institutionsstyrelse (SiS) rapporterat en ökning av våldsincidenter mellan personal på de särskilda ungdomshemmen och de placerade ungdomarna, främst i riktning ungdom mot personal (SiS 2019a). Våld har dock sällan bara en riktning (Uhnoo 2011) och varierar vad gäller form, till exempel pekas det på fysiskt, psykiskt, sexuellt och materiellt våld (Waddington m.fl. 2005). Förekomsten av våld på de särskilda ungdomshemmen innebär att samhällsvården är sammanflätad med fortsatt utsatthet för de placerade ungdomarna. Skoog (2013) beskriver en dubbel sårbarhet hos institutionsplacerade barn och ungdomar. Det är en form av utsatthet som föranleder en institutionsplacering och en annan form kan finnas under institutionsvistelsen, till exempel våldsutsatthet. Det är problematiskt att samhället omhändertar och placerar barn och ungdomar i en vårdande kontext, men inte alltid klarar av att skydda denna utsatta grupp. Därför är det angeläget att undersöka på vilket sätt personalen¹ på de särskilda ungdomshemmen berättar om våld. Personalgruppen som arbetar närmast ungdomarna på de särskilda ungdomshemmen benämns behandlingsassistenter². Behandlingsassistenter samspejar med ungdomarna på ett mångskiftande sätt i alla möjliga vardagliga situationer. Trots det beskrivs ofta personalens yrkesvardag som monoton och inrutad (Ponnert m.fl. 2020; Wästerfors 2019). Samtidigt skildras personalens yrkesvardag också utifrån olika dilemman, utmaningar och spänningar (Ponnert m.fl. 2020; Enell m.fl. 2018; Silow Kallenberg 2016; Gradin Franzén 2014). Det handlar exempelvis om att personalen arbetar i en kontext där de befinner sig i skärningspunkten mellan vård och straff (Enell m.fl. 2018; Silow Kallenberg 2016). Hur personalen förhåller sig till dessa spänningar kan påverka deras handlingsutrymme för hur de handskas med våld i arbetet (Andersson 2020ab; Wästerfors 2019; Andersson & Överlien 2018). De flesta institutioner konstrueras utifrån maktasymmetrier (Goffman 1961/2007), och i detta fall blir det tydligt eftersom ungdomarna till största del är placerade mot sin vilja. Det dagliga arbetet på de särskilda ungdomshemmen rymmer på så sätt ett emotionellt innehåll och arbetet innehåller följaktligen flertalet emotionella uppgifter (Biszczanik & Gruber 2021; 2018). Att arbeta på ett särskilt ungdomshem som behandlingsassistent innebär således att befinna sig i en komplex emotionell yrkesvardag, där olika former och riktningar av våld är en del.

Den forskning som finns tillgänglig om institutionsvård av ungdomar i Sverige och internationellt har främst fokuserat på vilka de placerade ungdomarna är, hur orga-

1 Med personal avses fortsättningsvis personalkategorin "behandlingsassistenter" på de särskilda ungdomshemmen om inget annat anges.

2 Det pågår för tillfället ett utvecklingsarbete vad gäller professionalisering av rollen som behandlingsassistent. Se: <https://www.stat-inst.se/press/pressmeddelanden-nyheter/2021/tryggare-anstallningar-och-tydligare-karriarvagor-pa-sis/>.

nisering och innehåll av vården sett ut och utfallet av vården (Nollbeck 2022 *kommande*; Enell 2015; Andersson Vogel 2012). Det finns inte särskilt mycket forskning i Sverige om personalen på de särskilda ungdomshemmen, än mindre om hur personal berättar om våldsincidenter samt hur de hanterar dem, även om undantag finns (Biszczanik & Gruber 2021; Wästerfors 2019; Pelto-Piri m.fl. 2017; Silow Kallenberg 2016). Syftet med den här artikeln är därför att utforska personalens beskrivningar av våld samt att undersöka hur behandlingsassistenterna emotionellt hanterar våld under sin yrkesvardag. Det vill säga, hur beskriver och förstår behandlingsassistenter, som varit involverade i våldssituationer, dessa händelseförlopp? På så sätt går det att utforska personalens positioner och strategier samt belysa de växlingar som beskrivs i relationen mellan personal och ungdom. Syftet besvaras utifrån frågeställningen: Hur beskriver behandlingsassistenterna det våld de möter i yrkesvardagen vad gäller form, riktning och omfattning samt den egna hanteringen av våldet?

De särskilda ungdomshemmen: personalen och ungdomarna

De särskilda ungdomshemmen finns spridda över hela landet och i nuläget finns 21 av dem i varierande storlek, där drygt 1 100 ungdomar årligen placeras. De flesta platserna, av de drygt 700 platser som finns på SiS, finns på ungdomshem som är låsta och tar emot barn och ungdomar upp till 21 års ålder. Majoriteten av de placerade ungdomarna är mellan 16 och 18 år och pojkar. Flickorna är något yngre och står för drygt en tredjedel av placeringspopulationen. De särskilda ungdomshemmen har historiskt, och delvis i nutid, tydliga könsdimensioner på så sätt att de till största delen är utformade för pojkar (Andersson Vogel & Gruber 2018; Andersson Vogel 2017; Laanemets & Kristiansen 2008). Det kan få konsekvensen att stereotypa könsnormer för hur personalen ska handskas med ungdomarna upprätthålls och reproduceras.

Behandlingsassistenternas arbetsuppgifter varierar: de ska bland annat övervaka, hålla behandlingssamtal, dokumentera, hålla kontakt med socialtjänsten och hjälpa till med andra vardagssysslor. Personalen har samtidigt relativt långtgående disciplinära befogenheter genom de särskilda befogenheterna, exempelvis kan beslut fattas som rör kroppsvisitering, avskiljning, brevkontroll och urinprov. Många behandlingsassistenter har en förhållandevis kort utbildning, men kvinnliga behandlingsassistenter är ofta högre utbildade än sina manliga kollegor. Silow Kallenberg (2016) menar att andra kompetenser utöver utbildning lyfts fram hos personalen som viktiga (se även Ponnert m.fl. 2020). Det handlar till exempel om personalens egen erfarenhet av missbruk och/eller kriminalitet. Dessa aspekter betonas som viktiga i relationskapandet med ungdomarna utöver formell utbildning.

De ungdomar som placeras på ett särskilt ungdomshem har många gånger varit föremål för en rad olika insatser via socialtjänsten innan de placeras. Ungdomarna

beskrivs ofta ha allvarliga beteendeproblem och/eller befinner sig i social utsatthet (Ponnert m.fl. 2020; Sallnäs 2019; Enell m.fl. 2018; Andersson Vogel 2012; Jansson & Björck 2012). I ADAD-rapporten från år 2019³ ger SiS följande övergripande bild av ungdomarna: pojkar placeras i mycket större utsträckning på grund av kriminalitet än flickor. Cirka hälften av ungdomarna uppger depressiva bekymmer, oro och koncentrationssvårigheter (en fjärdedel har någon gång försökt ta sitt liv). Flickorna rapporterar en högre grad av fysiska och psykiska övergrepp av en föräldrafigur och partner än pojkarna. Cirka hälften uppger misslyckanden i skolan och 70 procent uppger att skolan är tråkig. Enell (2016) har intervjuat 16 ungdomar som placerats på ett särskilt ungdomshem vid tre tillfällen under en tvåårsperiod. Ungdomarna beskriver olika former av maktlöshet i relation till personalen. Tillfällen när de upplevt någon form av kontroll är när de samspekar med andra ungdomar.

Tidigare forskning: våld och emotioner på ungdomsinstitutioner

Våldets olika riktningar beskrivs ofta i forskningslitteraturen utifrån våld som ungdomarna riktar mot personal (se t.ex. Smith 2020; Alink m.fl. 2014; Winstanely & Hales 2008), eller som våld personalen riktar mot ungdomar (se t.ex. Euser m.fl. 2014; Attar-Schwartz 2011) och/eller våld som sker mellan ungdomarna (se t.ex. Mazzone m.fl. 2018; Attar-Schwartz & Khoury-Kassabri 2015; Sekol 2013). De olika riktningarna är utrönta från studier som både fokuserat på låsta och öppna ungdomshem där ungdomarna (både pojkar och flickor i åldersspannet 11–21 år) i huvudsak har varit placerade med tvång.

Wästerfors (2019) pekar på att våldet inte ägs av en enskild individ, utan att det skapas mellan flera individer i växelverkan. Det vill säga, det går inte att beskriva våld på de särskilda ungdomshemmen utifrån en enskild faktor eller bara en riktning, som att det enbart skulle vara ungdomarna eller personalen som är orsak. Våldet beror på flera faktorer som står i samspel med och i relation till varandra.

Utifrån ett europeiskt perspektiv visar Alink m.fl. (2014) i en studie där 178 personal deltog från tre olika former av ungdomsinstitutioner (öppen till låst institution) att drygt 80 procent av personalen hade varit utsatt för någon form av våld från ungdomarna. Att ha blivit utsatt för verbalt våld var vanligast. De såg också att risken för våld var större på de låsta institutionerna, som de definierar som en "våldsam kontext", inte bara för ungdomarna utan också för personalen. Attar-Schwartz (2011) synliggör våldets riktning när det handlar om personal mot ungdomar i en

3 2018 placerades 1 107 enskilda ungdomar på de särskilda ungdomshemmen, materialet i refererad ADAD bygger på 771 inskrivningsintervjuer (SiS 2019b).

studie omfattande 32 ungdomsinstitutioner med drygt 1 300 ungdomar mellan 11 och 19 år. Var fjärde ungdom uppgav att de en månad före undersökningen hade upplevt någon form av fysisk misshandel. Pojkar och flickor rapporterade i samma utsträckning verbalt våld, medan pojkar i större utsträckning rapporterade utsatthet för fysiskt våld. Vidare identifierade Attar-Schwartz att risken för våld var mer framträdande på större institutioner och på institutioner som tog hand om extra sårbara ungdomar samt att personalens kvalifikationer spelar roll.

En vanligt förekommande förklaringsmodell till våld på de särskilda ungdomshemmen är att personalen tillskriver våldets orsaker ungdomarna och vice versa (Wästerfors 2019). Det är en enkelspårig förklaringsmodell, men samtidigt finns det dynamiska förklaringsmodeller (se t.ex. Uhnöo 2011 och Wästerfors 2019 resonemang om det flerriktade våldet). Uhnöo undersöker ungdomars uppfattningar om våld och pekar på att våldet behöver undersökas utifrån situationen, kontexten och den lokala praktiken, vilket gör det möjligt att synliggöra olika tolkningsrepertoarer. Först då går olika perspektiv på våld att utröna, vilket ofta utmynnar i att våldets regler är förhandlingsbara och våldet flerriktat, ett resonemang som också återfinns hos Wästerfors (2019) om de särskilda ungdomshemmen.

Biszczanik och Gruber (2018) menar att de särskilda ungdomshemmen karaktäriseras av "institutionaliserad rädsla" (s. 36). Med det menas att rädsla skapas och upprätthålls genom hur ungdomshemmen organiseras rumsligt och utifrån att ungdomarna tillskrivs en farlighet. Anglin (2004) har pekat på vikten av att förstå ungdomarnas känslor på ungdomsinstitutionerna och betonar bland annat att personalen behöver handskas med ungdomarnas lidande, vilket framställs som en av de största utmaningarna för personal inom institutionsvården. Anglin (2004) menar att ungdomarna ofta beskrivs utifrån diverse olika bekymmer, men i en sådan beskrivning tappas deras trauma och smärta bort. Taylor (2011) menar att personal på ungdomsinstitutioner inte till fullo har ett språk där emotioner får ta plats. Ett sätt att skapa möjlighet för ett språk med emotionella nyanser att kunna växa fram är kollegiala stödgrupper. Det handlar om att skapa en miljö som tolererar den smärta som det innebär att arbeta på en ungdomsinstitution och en möjlighet att kunna reflektera över det (ibid.).

Den befintliga forskningen fokuserar följaktligen i större utsträckning på våldets art, omfattning samt på övergripande konceptualiseringar och inte på hur personalen beskriver och hanterar våld. Den här studien syftar till att hjälpa till att fylla en del av denna forskningslucka genom att söka förståelse om vilka typer av våld personalen möter i sitt dagliga arbete och hur det våldet i så fall hanteras.

Teoretiska utgångspunkter

Den här studien tar teoretiskt avstamp i två begrepp: emotionellt arbete och våld. Emotionellt lönearbete definieras av Hochschild (1983) som arbete med bytesvärde som utförs på arbetet och som därmed ger en inkomst. Flertalet forskare har efter Hochschild både utvecklat och problematiserat hennes strikta uppdelning mellan privatliv och arbetsliv och idén om att det enbart är arbetsgivaren som stipulerar arbetstagarens känsloregler på arbetet. I denna utveckling följer jag Bolton (2005) som mejslat fram en form av differentiering av drivkrafterna bakom arbetet och som bland annat pekat på kollegornas roll vad gäller känsloregler på arbetet. Bolton (2005) menar att det i kontexter där det finns en vårdande relation sker en form av förhandling mellan två personer (personal och ungdom) vad gäller känslohantering. Det går att anta att emotionellt arbete också styrs av sociala regler som ligger utanför vad arbetet föreskriver. Det leder till att arbetstagarens autonomi betonas mer, vilket kan öppna för möjligheten att identifiera andra drivkrafter än ekonomiska, exempelvis filantropiska, normativa och prestationsinriktade. En nyckelaspekt i Boltons resonemang är att emotionellt arbete regleras och kontrolleras *både* av arbetstagaren och arbetsgivaren.

Våld är ett svårfångat begrepp och det finns inte en tydlig konsensus om hur våld ska definieras (Uhnoo 2011; Waddington m.fl. 2005; Åkerström 2002). Våld kan variera i form och karaktäristika och det kan studeras utifrån olika perspektiv. När våld diskuteras i den här artikeln är situationen (Wästerfors 2019; Uhnoo 2011), kontexten (Åkerström 2002), formen (Isdal 2000) och intentionen (Hamby 2017) av betydelse. Denna fyrfaldiga konceptualisering av våld springer från personalens berättelser om våld under yrkesvardagen och sätts dessa aspekter ihop skapas vad som kan liknas vid ett relationellt perspektiv på våld (Andersson 2021; Edling 2016). Våldets relationella karaktär återfinns på flera olika interpersonella nivåer, vilket gör att makt och kontroll kan tydliggöras. Genom att lägga emphasis på situationen förflyttas fokus bort från den specifika individen och hennes historia som en förklaring till varför våld används. Kontexten spelar roll för hur någonting antingen kan exkluderas eller inkluderas avseende vad som beskrivs som våld. En bred beskrivning av våld minskar personalens motvilja och osäkerhet att benämna en handling som våld samt att det också är ett sätt att synliggöra andra våldsformer utöver fysiskt våld, vilket det ofta fokuseras på eftersom hur våld definieras ofta beror på personliga erfarenheter och upplevelser. På de särskilda ungdomshemmen är intentionen bakom en handling av särskild betydelse, bland annat med tanke på den maktposition som personalen har gentemot ungdomarna och den utsatthet ungdomarna bär med sig.

Metod och analytiskt tillvägagångssätt

Utgångspunkten i studien är 53 intervjuer med behandlingsassistenter som arbetar på tre olika, särskilda ungdomshem i Sverige (se tabell 1). Ungdomshemmen skiljer sig inte åt nämnvärt vad gäller målgrupp, personaltäthet, behandlingsutbud eller utbildningsnivå.

Tabell 1:

Personal information	Ungdomshem 1	Ungdomshem 2	Ungdomshem 3	Sammantaget
Personalens medelålder	38 (min: 24, max: 62)	36 (min: 27, max: 49)	43 (min: 27, max: 61)	39 (min: 24, max: 62)
Personalens kön	74 % män	55 % män	50 % män	64 % män
Personalens utbildning: tvåårig eftergymnasial utbildning till b-ass	56 %	45 %	100 %	57 %
Personalens medel- arbetslivserfarenhet	4 år (min: 5 månader, max: 16 år)	3,5 år (min: 1 år, max: 21 år)	9 år (min: 3 år, max: 19 år)	4 år (min: 5 månader, max: 21 år)
Antal deltagande personal	27 individuella intervjuer	20 individuella intervjuer	6 individuella intervjuer	53 individuella intervjuer
Typ av ungdomshem	Enbart pojkar: akut, utredning och behandling	Enbart pojkar: akut och behandling	Enbart flickor: akut och behandling	

Alla intervjuer började på samma sätt. Jag frågade: "Hur definierar du våld?" Hydén (2008) menar att den första frågan ska ställas så att den uppmuntrar fortsatt berättande, samtidigt som den relaterar till en övergripande struktur. Genom att använda mig av ett öppet våldsbegrepp ökar möjligheterna att identifiera luckor och mindre, i forskningslitteraturen, uppmärksammade föreställningar om våld. Wästerfors (2004) skriver att han agerade "narrativt bollplank" (s. 20) under sina intervjuer. Jag uppfattar mina inlägg på ett liknande sätt – meningen var att stimulera och stödja samtalet. Till största del har det varit inlägg av karaktären "kan du ge exempel?", "skulle du kunna utveckla det?", "nu förstår inte jag" och "kan du berätta mer?". Det vill säga det har inte varit inlägg av karaktären "fråga-svar" utan mer av fördjupande karaktär. Alla intervjuer har transkriberats ord för ord och sedan har en tematisk analys genomförts (Braun & Clarke 2020; 2006). I den här artikeln är det ett tydligt fokus på *vad* personalen berättar. Tematisk analys är en metod för att identifiera mönster, i detta fall

handlar det om mönster för exempelvis former och riktningar på våldet. Ett tema fångar någonting intresseväckande i relation till forskningsfrågorna och representerar därför ett mönster av mening inom datamaterialet. På så sätt handlar det inte om kvantitet, utan ett tema kan bestå av berättelser (händelser) som enbart ett fåtal gav uttryck för. Det vill säga temana har en starkare anknytning till det empiriska materialet än till de teoretiska begrepp som användes.

Fyra övergripande teman vägledde intervjuerna, vilket banade väg för den efterföljande analysen: erfarenhet av våld i det dagliga arbetet, emotionell påverkan av våld, relationen till ungdomarna och strategier för att handskas med våld. På så sätt är utgångspunkten i det analytiska arbetet på en övergripande nivå kontextbunden, för att sedermera tematiseras utifrån våldssituationer (olika riktningar/form) och emotionella strategier. I analysen identifierades initialt 94 koder kopplade till våldssituationer och 69 koder kopplade till emotionella strategier. Därefter kategoriserade de 94 koderna till 9 kategorier som sedermera renderade två teman som fångar form, riktning, frekvens och agens vad gäller våldssituationer. De 69 koderna för emotionella strategier kategoriserades till 7 kategorier, som sedermera renderade två teman, vilka fångar essentiella aspekter av personalens emotionella arbete kring våld. Det analytiska arbetet har på så sätt präglats av en närhet till vad som berättas på en deskriptiv nivå. Braun och Clarke har dock i senare arbeten (2020) understrukit att tematisk analys innehåller reflexiva moment där forskarens subjektivitet ses som en resurs i det analytiska arbetet. Det handlar följaktligen inte om att följa statistiska steg i det analytiska arbetet.

Ett etiskt⁴ förhållningssätt har präglat arbetet: det har bland annat handlat om att förvalta tredjepersonsperspektivet. Det vill säga studiedeltagarna har berättat om våldssituationer där de placerade ungdomarna både har blivit utsatta för våld samt använt våld mot andra. Det belyser att det etiska arbetet innebär en balansgång mellan den potentiellt negativa påverkan det kan innebära att berätta om våldssituationer utifrån denna kontext i förhållande till vikten av att göra berättande möjligt. Med tanke på att våld är ett svårt begrepp att definiera och att de särskilda ungdomshemmen rymms inom en kontext där personalen har möjlighet att använda sig av särskilda befogenheter, har jag ibland lyssnat till berättelser som jag ansett vara bekymmersamma. Det har främst handlat om olika former av våld, oavsett riktning, som personalen uppfattar som en del av deras yrkesvardag. I stället för att normativt kritisera personalens berättelser har jag försökt att förstå, vilket inte är samma sak som att acceptera (Silow Kallenberg 2016). Det handlar om att på ett uppriktigt sätt ta personalens perspektiv och att inte avvisa det som de berättar.

4 Studien har fått godkännande av regionala etikprövningsnämnden i Stockholm (2016/2165–31/5).

Resultat

Resultatdelen struktureras runt fyra teman – två teman där personalen berättar om olika riktningar och former av våld på arbetsplatsen och två teman där personalen skildrar olika emotionella strategier de använder sig av före, under och efter våldssituationer. Temana struktureras under två övergripande rubriker: ”En våldsam kontext? En definitionsfråga” och ”Att handskas med våld. Personalens strategier”.

En våldsam kontext? En definitionsfråga

Under den här rubriken åskådliggörs två teman där personalen i det första temat berättar om våld som de utsätts för av ungdomarna, medan det andra temat skildrar personalens användande av våld gentemot ungdomarna.

Hot och våld: våld på en daglig basis

I stort sett berättade all personal jag intervjuade om en egen och kollegial våldsutsatthet. Det våld som var återkommande i personalens berättelser var psykologiskt våld (t.ex. hot, hot om våld, upprepade verbala förolämpningar) och materiellt våld (t.ex. att ungdomen slog sönder sitt rum eller delar av inredningen på avdelningen). Basel⁵, en ung personal i 20-årsåldern som arbetar på ett särskilt ungdomshem där de enbart jobbar med pojkar, berättar:

Det jag ser på jobbet när det kommer våld är att dom kastar saker, att dom hotar väldigt våldsamt om vad dom ska göra, attackerar varandra och ungdomar som attackerar personal. Det är sånt våld som uppkommer på jobbet, det är sånt man ser på jobbet.

Basel ger här uttryck för att våld är en del av arbetet på de särskilda ungdomshemmen, vilket belyser den övergång Wästerfors (2019) pekar på av våldets conceptualisering från något abstrakt till konkret, personligt och emotionellt. Att våld kan vara en del av yrkesvardagen, som Basel berättar om, delas av flera av hans kollegor och personal från andra särskilda ungdomshem oavsett ålder och kön. Basel nämner flera olika former av våld, vilket också var vanligt bland övrig personal. Våld verkar till synes förstås utifrån ett kontinuum av handlingar, där det nödvändigtvis inte behöver handla om fysiskt våld. Vad som dock blir tydligt i Basels utdrag är att våldet enbart beskrivs i en riktning, man får inte veta hur det kommer sig att ungdomarna kastar saker, hotar eller attackerar personalen. Det är problematiskt eftersom våldet på de särskilda ungdomshemmen ofta har flera riktningar (Wästerfors 2019). Personalen ger också uttryck för

5 Alla namn är fiktiva.

en form av våld som kontrasterar tidigare beskrivningar av vardagen på de särskilda ungdomshemmen för både personal och ungdomar, där vardagen ofta beskrivs som monoton, inrutad och händelsefattig (Wästerfors 2019). Det handlar om latent våld, som kan beskrivas som en väntan på det inneboende och ovillkorliga våldet som de särskilda ungdomshemmen rymmer. Denna "väntan på våld" föranleder med största sannolikhet emotionell stress. Arbetet skildras utifrån *som om* inget händer, men att befinna sig i en kontext med latent våld innebär inre aktivitet för personalen, vilket kanske inte alltid syns utåt. Andersson Vogel (2020) pekar på något liknande när hon beskriver hur behandlingsassistenterna på de särskilda ungdomshemmen å ena sidan berättar om att arbetet genererar inre stress, men å andra sidan upplevs som trögt och långsamt. Ytterligare sådana distinktioner är identifierade av Biszczanik och Gruber (2021): arbetet är "monotont fast våldsamt" och "regelstyrt fast oförutsägbart". Till detta kan det latent våldet fogas. Det latent våldet är någonting som personalen inte riktigt vet hur de ska handskas med, eftersom det inte är lika synligt som till exempel fysiskt våld. I likhet med andra våldsformer knyter det an till de egna emotionerna, emotioner som inte alltid får eller kan visas upp för kollegor. Detta synliggör personalens emotionella arbete på ett delvis nytt sätt, eftersom arbetet utformas i växelverkan mellan kollegor. Det vill säga inte enbart utifrån arbetsgivarens krav (Bolton 2005). Vidare fanns också personal, som i linje med Basel, beskrev olika former av våld, men som inte definierade det som våld utifrån den specifika arbetskontexten de befann sig i. De menade att det på ett sätt ingick i jobbet, vilket belyser vikten av en bred förståelse av våld på de särskilda ungdomshemmen (Andersson 2021; Åkerström 2002). Det går att förstå som ett motstånd gentemot att själv positionera sig som våldsutsatt och som ett utslag för våldets normalisering. Nedan möter vi Beata som arbetar på samma särskilda ungdomshem som Basel. Hon är lite äldre än Basel och har jobbat ett par år längre än han. Hon berättar hur hon tänker om vad som är våld och inte våld utifrån arbetsplatsen:

Beata: Riktat mot mig har det mest varit hot. Jag har inte blivit utsatt för våld hittills, utan dom har varit frustrerade, arga och skrikit åt mig och kallar mig diverse skällsord, men jag vet annan personal som har fått tagit emot slag när ungdomarna har känt sig frustrerade och maktlösa, men jag har inte blivit utsatt för våld.

Forskare: Tänker du att det här psykiska du pratar om inte är våld?

Beata: Jag tänker inte att det är våld, för vid de tillfällen jag har blivit kallad hora och allt möjligt som de hittar på i stunden och även om det har varit riktat mot mig så känner jag inte att det är jag som har fått dom att känna den ilskan eller frustrationen som dom känner utan jag är mer den personen som de tar ut det på och då har jag lätt att släppa det efteråt, jag känner inte att det blir jobbigt att jobba med de här ungdomarna.

Beata gör en distinktion mellan fysiskt och psykologiskt våld och antyder att det psykologiska våldet är vanligare än det fysiska våldet. Det stämmer överens med vad övrig personal berättat på övriga ungdomshem, oavsett kön och ålder. Hur personalen definierar våld, det vill säga vad som inkluderas eller exkluderas som våld, kan ha att göra med hur de vill framställa sin arbetsplats. Å ena sidan berättar Beata om psykologiskt våld, vilket implicit kan tolkas som att hon beskriver en våldsamt arbetskontext, men å andra sidan vill hon inte definiera sin arbetsplats som våldsamt. Den motsägelsen är återkommande bland personalen. Det blir till våldets och emotionernas motsägelse. Våldet både finns och inte finns, och emotionerna finns, men ska helst inte visas. Följaktligen pratar personalen om våld som sker på arbetet, men de vill inte definiera sin arbetsplats som en våldsamt arbetsplats. Det kan förstås som ett utslag för en normalisering samt en snäv definition av vad som kan uppfattas som våld. Jenny arbetar på ett särskilt ungdomshem där det bara finns placerade flickor, hon talar om detta med normalisering:

Jag tror inte ens att man tänker på att det är ett hot, för att man är så van av den typen av språk någonstans ... det är jättenormaliserat och jag tänker inte ens på det förens jag kanske sitter med kompisarna.

Här tydliggörs en rörelse mellan olika kontexter när Jenny talar om hot (psykiskt våld). På arbetsplatsen är det någonting som är vanligt och som inte ses som våld, men utanför arbetet kontextualiseras det som våld. Därav synliggörs personalens svårigheter med att definiera vad som ska inkluderas som våld på arbetsplatsen (se t.ex. Waddington m.fl. 2005 vad gäller definition av våld). En potentiell konsekvens av detta kan vara att det finns ett stort mörkertal av våldsincidenter på de särskilda ungdomshemmen och att de jobbar i en arbetskontext som delvis karaktäriseras av våld, men personalen definierar det inte som en våldsamt arbetsplats.

Våld under kontrollerade former – kan man kalla det så?

Personalen hade på en övergripande nivå svårt att tala om det egna våldsutövandet, även om sådana berättelser också fanns. I de berättelser där det egna våldsutövandet åskådliggjordes handlade det ofta om hur personalen redogjorde för sin intention. Vad gäller handlingens intention laborerade personalen med begrepp som våld, kontroll och skydd (se t.ex. Hamby 2017 vad gäller intentionens betydelse för våldshandlingar). Anders, en ung man utan specifik utbildning för arbetet, adresserade frågan om det egna våldet på ett sätt som en stor andel av personalen gjorde:

Om man räknar fysiska tvångsmedel som våld? Men jag skulle inte kalla det våld. Det är ju enligt systemet NPNL⁶ så det är ju mer kontrollera ungdomen än något annat ... jag skulle inte vilja definiera det som våld ... syftet är ju att kontrollera ungdomen, inte att åsamka smärta eller förstöra något.

Anders är tydlig med att han inte anser att de särskilda befogenheterna eller konflikt-hanteringsverktygen som personalen har till sitt förfogande är våld. Ett sätt att förstå detta på är att personalen inte tänker eller talar i termer av våld, trots att det stundom handlar om våld. Kanske beror det på positionen de då skulle bli placerade i. I Anders fall är det våld om det åsamkar ungdomen smärta, vilket exempelvis en fasthållning antagligen gör, oavsett om intentionen är att kontrollera eller skydda. Det är vanligare att de manliga behandlingsassistenterna resonerar som Anders jämfört med de kvinnliga. Det kan bero på att manlig personal oftare är inblandad i situationer som potentiellt kan leda till en våldsincident. Det som saknas är ungdomarnas perspektiv. Oavsett personalens intention kan ungdomarna uppleva deras handlingar som våld (Överlien 2004). Våld ägs inte av en enskild individ, utan skapas mellan flera individer i växelverkan. Det vill säga, det går inte att beskriva våld på de särskilda ungdomshemmen utifrån en enskild faktor, utan det beror på flera faktorer som står i samspel med och i relation till varandra (Wästerfors 2019). Tanken som Anders, och flera andra, för fram om att personalens handlingar är skyddande eller kontrollerande är på ett sätt problematisk. Forskning pekar också på att en mer repressiv hållning leder till ökat våld mellan personal och ungdomar (van Gink et al., 2018). Svårigheterna med att definiera vissa handlingar som våld kan också handla om en motvilja att positionera sig själv som antingen våldsutövare eller våldsutsatt. Det sätter den vårdande kontexten, som de särskilda ungdomshemmen befinner sig inom, ur spel. Nedan ser vi hur Johanna, som arbetar på ett särskilt ungdomshem för bara flickor, beskriver det:

Det är våld under kontrollerade former, kan man säga så? Jag brukar inte tänka att vi utför våld, för greppen vi har skadar ju inte henne om hon inte själv agerar jättekonstigt, men normalt så ska det inte skada, inte fysiskt i varje fall, men sen beror det på vad det väcker i henne såklart. Ja, jag har inte tänkt så mycket på dom här grejorna, men det är klart att det påverkar flickan.

En central skillnad mellan Johanna och Anders är att Johanna försöker problematisera det egna och kollegornas handlande, bland annat genom att bejaka ungdomarnas perspektiv, vilket tenderade att vara vanligare bland den kvinnliga personal

⁶ No power. No lose är SiS lågaffektiva metod för att bemöta konflikter, hot och våld. SiS reviderar för tillfället metoderna vad gäller personalens arbete med konflikthantering.

som deltog i studien i förhållande till de manliga behandlingsassistenter som deltog. Johanna pekar också på att hon inte tänkt så mycket på våld. Det kastar ljus på att våldet, trots att det finns, är ett eftersatt ämne. Samtidigt ger Johanna uttryck för en enkelspårig syn på våldets konsekvenser: om inte ungdomen gör något konstigt skadar vi inte henne. Det vill säga om någonting händer är det ungdomens ansvar. I personalens emotionella arbete skönjs utifrån Anders och Johannas inlägg olikheter utifrån Hochschilds (1983) och Boltons (2005) beskrivningar. Utifrån de olika sätten att teoretisera emotionellt arbete på, går det att tolka Anders utdrag som att han utgår från arbetsgivarens stipulerade regler (Hochschild 1983), medan Johanna lyfter in ungdomen som ett aktivt subjekt tydligare, vilket får konsekvenser för hur arbetet bedrivs och som ligger mer i linje med Boltons (2005) resonemang.

Att handskas med våld: personalens strategier

Under denna rubrik kommer två olika teman att presenteras, där personalen berättar om olika former av emotionell hantering av våld. Det handlar om att inte ta våldet personligt och att inte visa rädsla, vilket visar på betydelsen av emotionellt arbete utifrån kollegiala aspekter (Bolton 2005).

Ta det inte personligt

En mycket framträdande emotionell strategi för att handskas med våld på avdelningen, som personalen berättade om, var att "man" inte ska ta det personligt. I stort sett berörde all personal det på något sätt. En potentiell konsekvens av detta sätt att handskas med våld är att det skapas en form av distansering både mellan individer och inom individen, ett agerande som Hochschild (1983) beskriver som ytagerande och som i förlängningen kan leda till emotionell avstängdhet och utbrändhet. Hendrik, en man i 40-årsåldern med ganska bred yrkeserfarenhet från SiS, säger: "Det är Hendrik i rollen behandlingsassistent som blir utsatt för våld, det är inte 'Hendrik' som blir utsatt för våld." Vidare berättar han:

Man får inte ta det personligt, hon slog ju inte just mig utan hon slog en personal och man får ju skilja på det. I hennes ögon är jag någon som säger nej till hennes krav och då spelar det ingen roll vem som står där.

Det var många av personalen som i likhet med Hendrik berättade om att de klev in i en roll när de började sitt arbetspass, oavsett kön eller ålder. Det som gör rolltagandet intressant i detta fall är att det används som ett skydd mot våld. Det går också att tänka att rolltagande stänger ute reflekterandet om våld på arbetsplatsen, eftersom en utgångspunkt är att som behandlingsassistent kommer man att utsättas

för våld. Det visar åter på behovet av en öppen, bred och inkluderande definition av våld och nya reflexiva rum (Andersson 2021; Wästerfors 2019). Att personalen inte ska ta våldet personligt, anknyter också till vilka känslor som till synes får visas upp på avdelningen. Laura, som är i samma ålder som Hendrik, jobbar på ett särskilt ungdomshem för enbart pojkar och säger:

Man får ju inte vara för känslig, för jag menar det är ju mycket hot. Man får inte ta åt sig som person och såna saker, utan man ska kunna ... åker du till jobbet så laddar du inför jobbet och sen åker du hem. Ruskar av det som hänt och tänk inte så mycket mer på det när du åker hem, alltså när man är hemma. Man får ju absolut inte ta med sig det hem och det är det jag tror att många gör lite fel ... man måste nog vara lite speciell som person, att man inte är sådär känslig så man tar åt sig personligen för då går det ju inte alls, för jag menar man kan ju höra både det ena och det andra här och man kan absolut inte ta åt sig personligen, man får vara som en liten gås, ruska av sig vattnet liksom.

Laura är tydlig med att man inte får vara för känslig. En tolkning är att det kan vara ett tecken på svaghet, någonting som var framträdande i materialet. Vidare blir det tydligt att våld är en del av yrkesvardagen, men att man inte på något sätt ska låta sig påverkas av det, eftersom det kan få konsekvenser. Det stärker också tanken om att våldet på de särskilda ungdomshemmen normaliseras. En intressant, men också problematisk aspekt, som på ett motsägelsefullt sätt visar att våldet påverkar Laura är när hon säger att man inte ska ta med sig jobbet hem. Det hon implicit också säger är att hon inte vill ta med sig våldet hem och att många gör det men att de gör fel. Lauras utdrag visar också implicit på kollegornas betydelse för emotionellt arbete – det handlar om att klara av arbetet utan att visa så mycket känslor. Med stöd av Hochschild (1983) går det att förstå att de privata känslorna ska hållas utanför arbetet, medan Bolton (2005) pekar på att det är en omöjlighet. Samtidigt finns det också andra röster. Simon, en ung man i 20-årsåldern som nyligen blev klar med sin utbildning till behandlingsassistent, säger:

Ibland så tänker jag att jag är en riktig idiot, jag kommer till jobbet och utsätter mig för såna saker, försöker hjälpa dom. 80 procent återfaller, man blir utsatt för våld. Man tänker att jag måste va en riktig idiot som kommer hit varje dag och utsätter mig för det, men jag vet inte.

Det som på ett sätt skiljer ut Simon, vilket han inte är ensam om, är att han reflekterar kring våldet och hur det påverkar honom. Det vill säga, oavsett rolltagning (Simon som "personal" kontra Simon som "privatperson") verkar det som att han ändå tänker att våldet på något sätt påverkar honom. Genom att Simon, till skillnad från till

exempel Hendrik och Laura, på ett plan positionerar sig själv som utsatt kan han också arbeta med sin våldsutsatthet på ett annat sätt. Det i sin tur går att förstå utifrån vilka känsloregler som styr på avdelningen (Bolton 2005).

Visa inte rädsla

Att inte visa rädsla för ungdomarna eller för sina kollegor, talade all personal om på olika sätt. Det går bland annat att förstå utifrån hur de kollegiala strukturerna gestaltas på avdelningarna på följande sätt: många berättade att de var rädda, men samtidigt att de inte kunde visa sin rädsla, eftersom det kunde uppfattas som ett tecken på svaghet. Det visar på att någon form av hänsyn tas till organisatoriska och kollegiala känsloregler. På så sätt går det på ett teoretiskt plan att både förstå skapandet av känsloregler utifrån Hochschilds (1983) och Boltons (2005) perspektiv. Biszczanik och Gruber (2018) pekar på att de särskilda ungdomshemmen kännetecknas av "institutionaliserad rädsla". Det innebär att rädsla skapas och upprätthålls både genom hur dessa ungdomshem organiseras rumsligt och externt genom att tillskriva de placerade ungdomarna en form av farlighet. Känslor kan således generera institutionella kulturer. Det kan vara känslökulturer, som kännetecknas av rädsla, styrka och/eller våld, vilket hindrar och försvårar relationsarbetet mellan personal och unga. Baran, en äldre man som arbetat i många år, säger att "man måste våga jobba, om man ska vara fegis framför eleverna då kommer man inte klara sig i det här jobbet". Att visa rädsla blir länkat till att vara en fegis och till att inte klara av sitt arbete. Personalens känslor i förhållande till våld och konflikthantering är till synes nyckelaspekter i huruvida du ska klara av jobbet som behandlingsassistent, vilket också Biszczanik och Gruber (2021; 2018) belyst. Biszczanik och Gruber (2021) pekar på att som behandlingsassistent måste man hela tiden vara på sin vakt, vilket i denna kontext är en balansakt. Nedan berättar Stefan om sina tankar om rädsla:

Det man absolut inte ska visa i arbetet enligt mig är ju rädsla. Visar du att du är rädd för en konflikt, jag menar dom här grabbarna är smarta. Dom vet direkt vilken behandlingsassistent man ska vara på om man vill ha något extra eller om man vill göra något man egentligen inte får. Så rädslan ska man vara väldigt, väldigt försiktig med att visa framför ungdomarna.

Stefan är inte ensam i sitt sätt att berätta om rädsla, även om han inte är lika explicit som Baran. Det som utkristalliseras är att vissa känslor är okej att visa medan andra inte är det. Hochschild (1983) beskriver att det på en arbetsplats ofta finns olika former av känsloregler, men att de ofta är subtila och implicita. Bland personalen jag träffade blev detta med känsloregler tydligt när de å ena sidan menade att "vi har inga regler, här får man känna och visa precis allt", men å andra sidan var rädsla en känsla som all

personal tydligt visade motstånd mot att visa. Bland dem jag träffat har det inte gått att se några tydliga skillnader i detta mellan manlig och kvinnlig personal. Det skönjdes dock en tendens till att personal som arbetade med flickor hade enklare att uttrycka sin rädsla. Det kanske beror på att det är en ovanlig position för personalen, det vill säga att vara manlig personal och utsättas för våld (se även arbeten av Andersson & Överlien 2021 och Andersson Vogel & Gruber 2018 där den positionen synliggörs). Här ser vi vad Leo, som arbetar på ett särskilt ungdomshem för flickor, säger om rädsla:

Jag har upplevt rädsla många gånger och alltså det gäller ju att tillåta sig att göra det och använda sig av det i handledning eller i briefing grupp om man varit i en situation, att man berättar det, att 'jag blev rädd'. Då kan det vara den lilla tjejen som sitter bredvid en som får höra att Leo blev rädd. Jag har upplevt att jag har sagt det många gånger och jag har blivit rädd många gånger också.

En idé är att personalen som arbetar med flickor har lättare att berätta om sin rädsla, eftersom flickorna på en övergripande nivå inte är ett hot på samma sätt som pojkarna, men i forskningslitteraturen finns även andra skildringar där placerade flickor positioneras som farliga och hotfulla (Andersson & Överlien 2021). Samtidigt skiljer sig inte de våldsskildringar personalen berättat om mellan pojkar och flickor på något avsevärt sätt. Det som i stället skiljer sig åt är att personalen som arbetar med flickor i mindre utsträckning länkar rädslan till någon form av svaghet. Det verkar i stället som att det blir en avvikelse att prata om sin rädsla för dem som jobbar med flickor, och paradoxalt nog blir det därav enklare att redogöra för den. Att inte ta våldet personligt samt att inte visa rädsla ringas avslutningsvis in genom Sofias utdrag. Det var många av personalen som på olika sätt talade om behovet av "en sköld", "en rustning", "en kollegial sammanhållning" eller "ett bakre rum", oavsett kön och ålder. Nedan ser vi hur Sofia utvecklar det ihop med mig:

Sofia: ... men däremot tar man ju på sig en typ av rustning, dels att saker rinner av lätt när man blir kallad fula saker eller när man är med om saker, att man är lite beredd på att saker kan hända. Man har rustningen på sig, men också det här att man är på ett speciellt sätt, man betar sig på ett speciellt sätt, man pratar inte om vissa saker, som man kanske gör privat.

Forskare: Rustningen vad är det?

Sofia: För mig är det nog det här att man är förberedd, att jag vet att vad som helst kan hända på jobbet, lite så.

Forskare: Vad är vad som helst?

Sofia: Ja, men det kan vara just det att i dag när jag kommer till jobbet så blir jag kallad en massa fula saker eller någon är skitarg eller att jag får springa på larm in

dit för några slås, att man nästan liksom, förväntar sig är fel ord, men att man nästan förväntar sig att något kan det bli liksom, för det är ju skillnad om man privat skulle bli kallad för horunge då skulle man ju liksom, vad händer? Då skulle jag ju bli jättechockad och förmodligen jättearg, då skulle jag reagera på ett helt annat sätt. Här så är det nästan så att man har en förväntan ...

Sofias berättande fångar in alla fyra ovanstående teman på ett belysande sätt. Det finns olika former och riktningar av våld och sättet att handskas med våldet blir genom att illusoriskt iklä sig en rustning som ett känslomässigt skydd. Sofia säger också någonting som var återkommande i de möten med personal jag hade: "vad som helst kan hända" ofta med tillägget "när som helst", vilket visar vikten av att det latent våldet lyfts fram i denna kontext.

Diskussion

Personalen på de särskilda ungdomshemmen ställs inför många olika utmaningar och komplexa arbetsuppgifter under sin yrkesvardag. Utifrån syftet med artikeln står två aspekter ut – hur ska personalen handskas med relationen de har till de placerade ungdomarna när det handlar om våld och hur ska de hantera den emotionella påverkan de beskriver i samband med våld? Den fortsatta diskussionen centreras därför runt två rubriker: "Emotionella stödgrupper: motpol till destruktiva masternarrativ" och "Våld i en vårdande kontext: behovet av att synliggöra och tydliggöra definitionsprocessen".

Emotionella stödgrupper: motpol till destruktiva masternarrativ

Arbetet på ungdomsinstitutioner karaktäriseras till stor del av att personalen ska handskas med ungdomarnas lidande (Taylor 2011; Anglin 2004). De särskilda ungdomshemmen är komplexa emotionella platser där specifika emotioner som rädsla ofta blir villkorade. Det blir tydligt utifrån den här studien, vilket också ligger i linje med tidigare forskning (se t.ex. Biszczanik & Gruber 2021; 2018). Det går på så sätt att peka på olika masternarrativ, det vill säga övergripande berättelser som personalen lutar sig emot och som på så sätt styr arbetet: "man ska inte visa rädsla". Vad som dock inte riktigt adresserats i forskningen på en explicit nivå är hur personalen kan handskas med dessa till synes villkorade känslor. Den här studien pekar på behovet av att ihop med kollegor kunna diskutera yrkesvardagen, kanske särskilt vad gäller våld och emotionella strategier. Ett sätt att formera detta på skulle kunna vara i linje med det som Taylor (2011) för fram om kollegiala stödgrupper. Taylor (2011) pekar på de känslomässiga utmaningarna för personal som arbetar på ungdomsinstitutioner och betonar behovet av att skapa en känslomäs-

sigt stödjande miljö för personalen. Vidare menar Taylor (2011) att god personalpraxis underbyggs av en rad aspekter, till exempel ledar- och resurstöd, men den viktigaste aspekten är att hitta ett adekvat språk med kollegorna och ungdomarna om känsliga frågor som våld och rädsla. På detta sätt skulle det gå att få tag i ett explicit emotionellt språk hos personalen, ett språk som många gånger negligeras, som kan bryta destruktiva masternarrativ. Det är viktigt eftersom känsloregler kan generera emotionella kulturer, som i förlängningen kan vara destruktiva för både personalen och ungdomarna. Först när känsloreglerna är identifierade kan personalen utveckla strategier för att hantera de våldsincidenter som är en del av deras arbete på ett professionellt sätt.

Våld i en vårdande kontext: behovet av att synliggöra och tydliggöra definitionsprocessen

Det finns många utmaningar med att definiera våld i denna kontext. Relationen mellan ungdom och personal har i både svenska och internationella studier visat sig ha en stor betydelse för ungdomens fortsatta prosociala utveckling (Wästerfors 2019; Anglin 2004). Våldsincidenter sätter relationen mellan ungdom och personal på sin spets. Det är därför högst troligt att utbildning om våld och hur våld emotionellt kan hanteras är viktiga ingredienser för en fungerande ungdomsvård. Att personalen i stor utsträckning normaliserar våldet, vilket studien visar, kan leda till destruktiva relationer, eftersom den emotionella strategin blir att ignorera våldet. För personalen blir det således en del av jobbet. Det saknas en kritisk diskussion om detta både i forskningslitteraturen och utifrån ett praktiskt perspektiv. En början till en sådan kritisk diskussion är att i linje med Bolton (2005) belysa hur kollegorna socialiserar in varandra i arbetet. En konsekvens av den i dag bristande utbildningen kring våld är att personal använder olika strategier för att hantera våldsincidenter, vilket blir tydligt i den här studien. Personalen lär sig sina strategier inte främst genom utbildning, utan genom att arbeta på avdelningarna och se hur kollegorna agerar. Det emotionella arbetet, vilket inbegriper relationen mellan personal och ungdom, stipuleras således inte enbart av arbetsgivaren, utan det utvecklas i ett kollegialt växelspel ihop med ungdomarna (Bolton 2005). Definitionsprocessen vad gäller våld på de särskilda ungdomshemmen verkar till synes ha oanade dominoeffekter och personalen kämpar i detta för att kvarhålla "ungdom i vård", sig själva som "vårdgivare" och ungdomshemmet i en "vårdande kontext", vilket också tidigare studier visat på utifrån andra kontexter (se t.ex. Åkerström 2002). Definitionsprocessen för våld kommer alltid att innebära en inkluderings- och exkluderingsproblematik för personalen. Det visar den här studien. Vissa former av våld (dvs. att definiera något som våld) blir till en nackdel i personalens ögon, eftersom det placerar dem i en offerposition. Att vara ett "offer" innebär vanligtvis en position där man är passiv

och/eller hjälplös. Det är en position personalen till synes inte är bekväm med. Det är tydligt att personalen söker en aktiv subjeksposition i relation till ungdomarna. Ett exempel på det är om personalen med fysisk kraft håller ner en ungdom på golvet (med stöd av laga befogenhet). Det kan definieras som våld, men när det sker i aktuell kontext ändras denna definition, vilket kan skapa emotionell dissonans hos personalen (Hochschild 1983). Det skapas spänningar på flera nivåer, vilket kan vara problematiskt för personalen (Överlien 2004). Samtidigt skapas liknande processer när personalen inte definierar handlingar som de blir utsatta för som våld. Hur våld ska definieras i den här kontexten har således viktiga praktiska implikationer, vilket den fortsatta forskningen tydligare bör belysa.

Referenser

- Alink, L. Euser, S. Bakermans-Kranenburg, M. & van IJzendoorn, M.H. (2014). A challenging job: physical and sexual violence towards group workers in youth residential care. *Child & Youth Care Forum*, 43(2), 243–250.
- Andersson, P. (2020a). Handling fear among staff: violence and emotion in secure units for adolescents. *Nordic Social Work Research*, 10(2), 158–172.
- Andersson, P. (2020b). Emotional adjustments to violent situations at secure units for adolescents: a staff perspective. *Emotion, Space and Society*, 37, 100741.
- Andersson, P. (2021). *Hot, våld och emotionellt arbete på de särskilda ungdomshemmen: personalens berättelser*. Akademisk avhandling. Stockholms universitet.
- Andersson, P. & Överlien, C. (2018). "If you take it personally you break": neglected voices on violence insecure units for adolescents. *Social Work and Social Sciences Review*, 19(3), 61–80.
- Andersson, P. & Överlien, C. (2021). Violence, role reversals, and turning points: work identity at stake at a therapeutic residential institution for adolescents. *Journal of Social Work Practice*, 35(4), 353–366.
- Andersson Vogel, M. (2012). *Särskilda ungdomshem och vårdkedjor: om ungdomar, kön, klass och etnicitet*. Akademisk avhandling. Stockholms universitet.
- Andersson Vogel, M. (2017). Flickor vid de särskilda ungdomshemmen: vilka är de och vad ska vi göra med dem? I: P. Leviner & T. Lundström, T. (red.), *Tvångsvård av barn och unga: rättigheter, utmaningar och gränzoner* (ss. 262–277). Wolters Kluwer.
- Andersson Vogel, M. (2020). *Disciplinering, femininitet och tvångsvård: tjejers vardag vid särskilda ungdomshem*. Studentlitteratur.
- Andersson Vogel, M. & Gruber, S. (2018). Institutionsvårdens könade strukturer: ungdomar, personal, organisation och policy. I: S. Enell, S. Gruber & M. Andersson Vogel (red.), *Kontrollerade unga: tvångspraktiker på institution*. (ss. 61–78). Studentlitteratur.
- Anglin, J. (2004). Creating "well-functioning" residential care and defining its place in a system of care. *Child and Youth Care Forum*, 33(3), 175–192.
- Attar-Schwartz, S. (2011). Maltreatment by staff in residential care facilities: the adolescents' perspectives. *Social Service Review*, 85(4), 635–664.
- Attar-Schwartz, S. & Khoury-Kassabri, M. (2015). Indirect and verbal victimization by peers among at-risk youth in residential care. *Child Abuse & Neglect*, 42, 84–98.

- Biszczanik, K. & Gruber, S. (2018). Statens särskilda ungdomshem som emotionellt täta platser. I: M. Dahlstedt (red.), *Gränsöverskridande socialt arbete: teorier, tillämpningar, tolkningar* (s. 21–39). Malmö.
- Biszczanik, K. & Gruber, S. (2021). Att arbeta i tvångsvårdens säkra rum: emotioner och säkerhet på särskilda ungdomshem i Sverige. *Norsk sociologisk tidskrift*, 5(1), 52–64.
- Bolton, S. (2005). *Emotion management in the workplace*. Palgrave Macmillian.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- Braun, V. & Clarke, V. (2020). One size fits all? What counts as quality practice in (reflexive) thematic analysis? *Qualitative Research in Psychology*, 18(3).
- Edling, C. (2016). Våldets sociala dimensioner. I: C. Edling & A. Rostami (red.), *Våldets sociala dimensioner: individ, relation, organisation* (ss. 15–25). Studentlitteratur.
- Enell, S. (2015). *Transit i samhällsvården: när unga utreds på särskilda ungdomshem*. Institutionen för socialt arbete, Linnéuniversitetet.
- Enell, S. (2016). Young people in limbo: perceptions of self-presentations when being assessed in secure accommodation. *Nordic Social Work Research*, 6(1), 22–37.
- Enell, S., Gruber, S. & Andersson Vogel, M. (2018). *Kontrollerade unga: tvångspraktiker på institution*. Studentlitteratur.
- Euser, S. Alink, L. Tharner, A. van IJzendoorn, M. & Bakermans-Kranenburg, M. (2014). Out of home placement to promote safety? The prevalence of physical abuse in residential and foster care. *Children and Youth Services Review*, 37, 64–70.
- Goffman, E. (1961/2007). *Totala institutioner: fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor*. Norstedts.
- Gradin Franzén, A. (2014). *Disciplining freedom: treatment dilemmas and subjectivity at a detention home for young men*. Institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet.
- Hamby, S. (2017). On defining violence, and why it matters. *Psychology of Violence*, 7(2), 167–180.
- Hoschschild, A. (1983). *Managed heart: commercialization of human feeling*. University of California Press.
- Hydén, M. (2008). Narrating sensitive topics. I: M. Andrews, C. Squire & M. Tamboukou (red.), *Doing narrative research* (s. 122–136). Sage Publications.
- Isdal, P. (2000). *Meningen med våld*. Gothia.
- Jansson, L. & Björck, C. (2012). Traumatisering bland ungdomar med antisocial problematik: resultat från en litteraturoversikt. *Institutionsvård i fokus*, rapportnummer 11. Statens institutionsstyrelse.
- Laanemets, L. & Kristiansen, A. (2008). *Kön och behandling inom tvångsvård: en studie av hur vården organiseras med avseende på genus*. Statens institutionsstyrelse.
- Mazzone, A. Nocentini, A. & Menesini, E. (2018). Bullying and peer violence among children and adolescents in residential care settings: a review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*, 38, 101–112.
- Nolbeck, K. (2022). *Confinement and caring: on sociomaterial practices in secured institutions for youths* (kommande 2022).
- Pelto-Piri, V., Engström, K., Engström, I. m.fl. (2017). Hantering av hot och våld: personalens syn på etik, bemötande och säkerhet i mötet med ungdomar på institutioner. *Institutionsvård i fokus*, rapportnummer 12. Statens institutionsstyrelse.
- Ponnert, L. Johansson, S. & Svensson, K. (2020). Akutavdelningar på särskilda ungdomshem: akutpraktiken ur personalens, de ungas och socialtjänstens perspektiv. *Institutionsvård i fokus*, rapportnummer 1. Statens institutionsstyrelse.

- Sallnäs, M. (2019). Institutionsvård för barn och unga. I: Höjer, M. Sallnäs & Y. Sjöholm (red.). *När samhället träder in: barn, föräldrar och social barnavård*. Studentlitteratur.
- Sekol, I. (2013). Peer violence in adolescent residential care: a qualitative examination of contextual and peer factors. *Children and Youth Services Review*, 35(12), 1901–1912.
- Silow Kallenberg, K. (2016). *Gränsland: svensk ungdomsvård mellan vård och straff*. Södertörns högskola.
- Skoog, V. (2013). Barns upplevelser av instabil samhällsvård. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 20(1), 35–52.
- Smith, Y. (2020). Can children be safe if their caregivers are not? Reflections on the "Promise" study of workforce issues in a residential treatment center for children. *Residential Treatment for Children & Youth*, 37(2), 156–173.
- Statens institutionsstyrelse (2019a). *Årsredovisning*. Statens institutionsstyrelse.
- Statens institutionsstyrelse (2019b). *Ungdomar intagna på SiS särskilda ungdomshem 2018: en tabellsammanställning av ADAD inskrivningsintervju*. SiS.
- Taylor, M. (2011). Understanding and responding to the emotional challenge of working in residential child care settings: the case for staff support groups. *European Journal of Social Education*, 20/21, 64–80.
- Uhnoo, S. (2011). *Våldets regler: ungdomars tal om våld och bråk*. Daidalos.
- van Gink, K., Visser, K., Popma, A., Vermeiren, R. R., van Domburgh, L., van der Stegen, B., & Jansen, L. M. (2018). Implementing non-violent resistance, a method to cope with aggression in child and adolescent residential care: Exploration of staff members experiences. *Archives of psychiatric nursing*, 32(3), 353–359.
- Waddington, P., Badger, D. & Bull, R. (2005). Appraising the inclusive definition of workplace "violence". *British Journal of Criminology*, 45, 141–164.
- Winstanley, S. & Hales, L. (2008). Prevalence of aggression towards residential social workers: do qualifications and experience make a difference? *Child & Youth Care Forum*, 37(2), 103–110.
- Wästerfors, D. (2004). *Berättelser om mutor: det korruptas betydelse bland svenska affärsmän i Öst- och Centraleuropa*. B. Östlings bokförlag.
- Wästerfors, D. (2019). *Vanskligt och kort: Om våldshändelser bland unga på institution*. Studentlitteratur.
- Åkerström, M. (2002). Slaps, punches, pinches: but not violence: boundary-work in nursing homes for the elderly. *Symbolic Interaction*, 25(4), 515–536.
- Överlien, C. (2004). Girls on the verge of exploding? Voices on sexual abuse, agency and sexuality at a youth detention home. Akademisk avhandling. Linköpings universitet.

David Pålsson, Tommy Lundström & Marie Sallnäs

Nya villkor för ett gammalt problem:

familjehemsrekrytering i en tid av privatisering och professionalisering

New conditions for an old problem: foster care recruitment in an era of privatisation and professionalisation

Foster care is the most common intervention for children who are placed in out-of-home care. At the same time, there are recurrent discussions about difficulties in recruiting foster homes. The preconditions for recruitment have changed and today, there is an increased competition for foster homes between municipalities and private businesses, stricter requirements placed on foster parents and changes in the needs of children placed in care. The aim of the article is to analyse the recruitment of foster homes in light of these changed preconditions. Empirically, the article is based on a survey targeting Swedish municipalities. The findings show, that although a majority of the municipalities have employees particularly responsible for recruitment, small municipalities often lack such resources. Further on, almost three quarters of the municipalities state that it is difficult or very difficult to recruit foster homes. For example, answers to the survey's open questions demonstrate that competition from other municipalities and private companies affects recruitment. Further on, the municipality's reputation is considered an important factor for attracting new foster homes. Finally, it appears to be difficult for municipalities to recruit a varied supply of foster homes and, in particular, homes that can care for children with special needs. The findings are discussed in relation to previous international and Swedish research. Finally, suggestions regarding how recruitment may be improved are presented.

David Pålsson är fil.dr och lektor i socialt arbete vid Stockholms universitet.

Tommy Lundström är professor i socialt arbete vid Stockholms universitet.

Marie Sallnäs är professor i socialt arbete vid Stockholms universitet.

Kontakt: david.palsson@socarb.su.se

Bakgrund, inledning och syfte

Sedan lång tid är familjehem den vanligaste vårdformen när barn placeras utanför hemmet. Samtidigt talas det återkommande om kommunernas svårigheter att få tillgång till de hem som behövs och att arbetet med rekrytering behöver utvecklas (SOU 2005:81, SOU 2014:3). Svårigheterna handlar om att hitta tillräckligt många hem, men också om att hemmen ska passa de individuella barn som ska placeras, så kallad matchning. Att vara familjehem kan innebära att ta emot ett barn som man är släkt med eller som är helt okänt, uppdraget kan gälla för kort eller lång tid och det kan gälla små barn eller tonåringar. Under senare år har också mer eller mindre tydliga behandlingsinslag inkluderats i vissa familjehemsuppdrag. Det är värt att understryka att uppdraget är omfattande. Familjehemsföräldrarna ska vara tillgängliga för barnet under en stor del av dygnet, ibland under många år. I praktiskt hänseende ska de utföra föräldrars uppgifter och därtill öppna sitt hem för socialtjänsten och för barnets biologiska nätverk. När socialtjänsten ska rekrytera familjehem handlar det med andra ord ofta om att engagera familjer för ett krävande uppdrag, många gånger utan tydlig tidshorisont.

Familjehemsvård representerar en gammal lösning på situationer då barn inte kan bo i sina ursprungsfamiljer, men förutsättningar och omgivningsförhållanden är i flera avseenden förändrade (för ett historiskt perspektiv, se Sköld m.fl. 2014). Familjehemsvård är enligt lagstiftning en verksamhet baserad på lekmannamässiga principer, där familjer engageras av kommuner för att utföra uppdraget vid sidan om ordinarie arbete. Denna princip är särskilt tydlig bland de så kallade nätverkshemmen, för vilka lagstiftningen säger: "När ett barn placeras ska det i första hand övervägas om barnet kan tas emot av någon anhörig eller annan närstående" (SoL 6 kap. 5 §). Här bygger alltså rekryteringen i första hand på tidigare relation och närhet till barnet i en "vanlig familj".

Under 2000-talet har det skett en förskjutning av familjehemsvården i riktning mot ökad professionalisering (SOU 2014:3). Från familjehemmens intresseorganisationer har argumenterats för att uppdraget bör ses som en form av yrkesutövning snarare än ett uppdrag som ersätts via arvodering och omkostnadsersättning. Samtidigt har det från myndigheternas sida formulerats ökade krav på både familjehemmens kompetens och på ett mera systematiserat och kunskapsbaserat sätt att från socialtjänstens sida hantera rekryteringen av familjehem, liksom det stöd som ges till hemmen (SOU 2014:3). En annan förändring är etablerandet av privata företag som säljer vårddygnet i så kallade konsulentstödda hem. Till skillnad från traditionella familjehem, som rekryteras och arvodas via kommunerna, sker detta för de konsulentstödda hemmens del via de företag som säljer platser till kommunerna. Ofta erbjuds också handledning och andra tjänster under placeringstiden. Företag som säljer familjehemsvård är en relativt omfattande företeelse och har på flera sätt påverkat sektorn,

till exempel genom ökad konkurrens om potentiella hem, men också genom den marknadslogik bolagen för med sig och agerar inom (Fridell Lif, kommande).

Rekryteringen av familjehem sker mot bakgrund av ett växande antal HVB (Hem för vård eller boende) och vissa av dessa kan, åtminstone på ytan, likna ett familjehem (Lundström m.fl. 2020). Ur en socialsekreterares synpunkt behöver det inte vara uppenbart om den ena eller den andra vårdformen är mest lämplig för ett specifikt barn. Till familjehemsvårdens nya villkor hör också att de barn som ska placeras beskrivs som alltmer komplexa vad gäller behov och problembild. Exempelvis är andelen barn med ADHD-diagnos långt större bland placerade barn än i övrig befolkning (Lundström 2016). Familjehemsvården behandlas i flera aktuella statliga utredningar. Det handlar bland annat om möjligheterna för familjehem att ta över vårdnaden om barn, familjehemsvård i förhållande till andra vårdformer, kvaliteten i vården och hur tillgången till hem ska kunna öka (se t.ex. Regeringen 2021a, b). I den här artikeln koncentrerar vi oss på familjehemsrekrytering, men det är viktigt att komma ihåg att detta arbete på olika sätt påverkas av vad som sker i andra delar av samhällsvården.

Hur socialtjänsten arbetar med att rekrytera familjehem (av olika slag) är en fråga av hög relevans på det praktiska planet, men den har också behandlats forskningsmässigt. I den här artikeln diskuterar vi rekryteringen i svenska kommuner i ljuset av tidigare svensk och utländsk forskning. Empiriskt bygger artikeln på en totalundersökning via enkät till kommunernas familjehemsverksamhet. Syftet är att analysera hur representanter för kommunernas familjehemsverksamhet beskriver förutsättningar för och arbetet med att rekrytera familjehem mot bakgrund av de nya villkoren. Följande forskningsfrågor ställs:

- Hur beskrivs arbetet i kommunerna när det gäller rekrytering av familjehem och vilka skillnader kan identifieras mellan kommuner med avseende på strategier, organisering och resurser?
- Vilken betydelse för rekryteringsarbetet tillmäts nya villkor som konkurrens mellan aktörer, ökade krav på familjehemmens kompetens samt förändringar i behov bland de barn som ska placeras?

Tidigare forskning och teori

En stor del av svensk forskning om familjehem handlar om hur barnen har det under tiden i vård och hur det går för dem på sikt (Brännström m.fl. 2020; Vinnerljung 2014). Vi koncentrerar oss inledningsvis på den sparsamma svenska forskningen om familjehemmen som sådana och om rekrytering av hemmen, för att i nästa avsnitt gå in på utländska studier. Ett gemensamt drag är att både svensk och utländsk forskning

i liten utsträckning är teoridriven. Den utgår snarare från pragmatiska behov i det sociala arbetet och hur olika typer av svårigheter när det gäller rekrytering hanteras.

Svensk forskning

I två centrala äldre svenska studier diskuteras bland annat motiv för att bli familjehem och vad som händer med familjen och dess vardag när ett barn tas emot (Andersson 1999; Höjer 2001). Sett i ett längre historiskt perspektiv har Sköld (2006) visat att pengar och ersättningar alltid spelat en roll i familjehemsvården. Även senare studier har undersökt ekonomiska och materiella förhållanden för familjehemmen (Wiklund & Sallnäs 2010). Motiv, socioekonomi och inre förhållanden i familjehemmen är således viktiga teman i relation till rekrytering.

Sedan en tid tillbaka har Socialstyrelsen intresserat sig för särskilda instrument för rekrytering och urval av familjehem. Särskilt lyfts BRA-fam, som är tänkt att användas tidigt i rekryteringsprocessen för att selektera ut olämpliga kandidater (Socialstyrelsen 2012). I några regionala rapporter behandlas svårigheter med att rekrytera familjehem och att behålla dem samt vad socialtjänster försöker göra åt detta (se t.ex. Eklöf & Långström 2016). Större vetenskapliga studier som specifikt behandlar socialtjänstens rekryteringsarbete har vi dock inte funnit.

Internationell forskning

Även om det finns skillnader mellan länder är det påfallande hur likartade de frågor och problem är som identifieras i den internationella litteraturen om familjehemsrekrytering (i varje fall när det gäller västländer). Det utesluter inte att det finns landspecifika problem som försvårar jämförelser, till exempel när det gäller förvärvsfrekvens bland kvinnor (Colton m.fl. 2008). Vidare skiljer sig civilsamhällets roll för familjehemsvården mellan länder, inte minst religiösa organisationers ställning (Hanlon m.fl. 2021a).

Trots skillnader beskrivs problemen med rekrytering på övergripande nivå på ungefär samma sätt som i Sverige. Det är svårt att hitta familjehem i allmänhet och än svårare att hitta rätt familjehem till rätt barn. I en ofta citerad artikel konstaterar Colton m.fl. (2008) att rekrytera och att bibehålla familjehem är en stor utmaning för barnvården över hela världen. Författarna fokuserar på tre nyckelteman i den internationella forskningen. För det första *egenskaper hos potentiella familjehem*, särskilt motivationen (dvs. skälen att vilja eller inte vilja bli familjehem) och den faktiska förmågan att fostra, för det andra *professionalism kontra altruism*, (dvs. yrke kontra kall) och för det tredje *de olika kriterier som gäller för anhöriga respektive icke-närstående vårdare*. Andra frågor handlar om ersättningsnivåer, vilket i sin tur har att göra med dimensionen professionalism–altruism.

I en engelsk *Evidence review* (Baginsky m.fl. 2017) sammanfattas resultaten när

det gäller rekrytering i bland annat följande punkter: 1) Svårigheterna att matcha rätt familjehem med rätt barn har ökat, särskilt svårt är det att hitta hem till äldre barn och barn med beteendeproblem. Det innebär att det blivit nödvändigt att rekrytera familjehem med bredare kompetens, som kan ta hand om barn med olika slags behov. 2) Nivån på ersättningar har betydelse vid rekrytering. 3) Förbättrat regionalt samarbete är betydelsefullt när ansvariga myndigheter utvecklar rekryteringsstrategier. 4) Att använda sig av media av olika slag (inklusive ”nya” sociala media) är dyrt och har osäkert resultat. Under rubriken ”The debate on the ’status’ and ’professionalisation’ of foster carers” diskuterar författarna också betydelsen av att familjehemmen kan förhandla och diskutera sin roll som ”quasi employed”, liksom spänningen mellan att vara förälder respektive omsorgsgivare. Med tanke på att rekrytering sker inom vad som liknar en marknad, pekar författarna på ökad konkurrens mellan motsvarigheten till kommuner och mellan kommuner och privata företag.

I en nyligen publicerad systematisk översikt baserad på amerikansk forskning konstaterar författarna inledningsvis att det är svårt att få en överblick över familjehemsvården eftersom det, liksom i Sverige, saknas nationella register och det finns en uppsjö av privata företag och offentliga organisationer inom fältet. Författarna understryker betydelsen av att använda sig av redan rekryterade familjehem och utnyttja deras nätverk i rekryteringen. De pekar också på vikten av att intressera frivilligorganisationer av olika slag, för att med hjälp av dem bygga nätverk för rekrytering (Hanlon m.fl. 2021a).

Ett spår i forskningen rör i vilken mån hemmen kvarstår i sitt uppdrag. Flera faktorer påverkar huruvida familjehem fortsätter att vara familjehem, men av en systematisk översikt framgår att rekryterande organisations flexibilitet och förmåga att skapa goda arbetsrelationer är centralt (Hanlon m.fl. 2021b). Gouveia m.fl. (2021), som i en översikt behandlar både varför familjer vill bli familjehem och frågan om att stanna kvar i uppdraget, lyfter också fram betydelsen av relationerna till dem som rekryterar och inte minst tillgången till professionellt stöd för familjehemmen.

Sammantaget är den internationella forskningen betydligt mer utvecklad och bredare i sin ansats än den svenska. Med den här studien vill vi ta ett steg för att på svensk botten anknyta till några teman i utländsk forskning.

Matchning

Frågan om matchning är helt central när det gäller rekrytering och återkommer i den internationella forskningen. Begreppet avser ambitionen att vid en placering få till en anpassning mellan å ena sidan familjehemmets kompetens och förmågor och å andra sidan barnets behov samt interaktionen mellan dessa två (Zeijlmans m.fl. 2017). Att nå denna anpassning är en komplicerad process, men måste rimligen innebära att myndigheter har flera familjehem att välja mellan när ett barn ska placeras. Även om

rekryteringen är riktad, genom att myndigheter söker en viss typ av hem för ett visst barn, är situationen ett hem, ett barn inte en god förutsättning för matchning. Frågan är också vad som ska matchas, det vill säga på vilket sätt barn och familjehem ska passa ihop. Zeijlmans m.fl. (2017) påpekar i sin översikt att möjligheten att matcha påverkas av ett antal faktorer (bl.a. organisatoriska) och att det finns en rad hinder för att i praktiken kunna välja det hem som passar bäst ihop med ett visst barn. Möjligen är matchningstanken – åtminstone i en ambitiös tolkning – att se som ett ideal, medan det är mera osäkert i vilken utsträckning rekryteringen faktiskt medger matchning. Forskningen om matchning i teori och praktik är enligt författarna spretig och forskningsområdet betraktas som teoretiskt underutvecklat (se också Haysom m.fl. 2020).

Familjehemsrekrytering och teoretiska begrepp

Det är teoretiskt utmanande att ge sig på familjehemsvård i allmänhet, men också rekrytering specifikt. Det är företeelser som kan analyseras på både mikro- och makronivå, och precis som forskningen om matchning är studier om rekrytering påfallande oteoretiska. För den här artikeln menar vi att flera teoretiska begrepp kan vara relevanta. Frågan om svårigheter att rekrytera familjehem kan diskuteras i termer av idéer om den senmoderna eller postmoderna familjen som i sina individualiserade liv (eventuellt) inte har ro eller kapacitet att ta emot andras barn (Höjer 2001).

Diskussionen om altruism kontra professionalism, eller "vanlig familj" kontra yrke, knyter an till professionsteori eller närliggande teoribildning som analyserar olika logiker i handlande och diskurs, till exempel professionell logik och familjelogik (Thornton m.fl. 2012). Det skarpare uttrycket "love or money", formulerat i brittisk familjehemsforskning (Colton m.fl. 2008), kan relateras till den mer filosofiska eller psykologiska frågan om pengar i relation till altruism, enkelt uttryckt som att hjälpa andra utan att vilja ha något i gengäld.

De ovan nämnda dikotomierna fångar dock sällan de sammansatta motiv som kan finnas bakom önskan att vara familjehem. Här finns allt från mor- och farföräldrar som ställer upp för sitt barnbarn (men mot ersättning) till det mer eller mindre professionella hemmet med tre eller kanske fler placerade barn (men som kan präglas av ett genuint engagemang).

Frågan om hur myndigheter ska hitta rätt familj till rätt barn är kanske den som tydligast knyter an till det sociala arbetets centrala frågor, det vill säga analyser av utsatta grupper förhållanden, sociala problem och hur de ska hanteras. En diskussion om specifika rekryteringstekniker närmar sig ekonomisk forskning och företagsekonomiska frågeställningar: hur hanteras konkurrens, i vilka fora är det mest effektivt att annonsera, hur bygger myndigheter upp ett varumärke och hur bevaras det (se Berrick m.fl. 2011; Shanks m.fl. 2021)? Vi återkommer till de här teorirelaterade frågorna i slutdiskussionen.

Metod

Artikeln grundar sig på en enkätstudie som distribuerades digitalt till samtliga socialtjänster i Sverige. I Stockholm och Göteborg besvarades enkäten på stadsdelsnivå, eftersom ansvaret för familjehemsvård till stor är delegerat dit. Malmö är indelad i stadsdelar, men staden mottog endast en enkät eftersom ansvaret för familjehemsvården sköts centralt. 288 kommuner och 23 stadsdelar mottog enkäten, det vill säga totalt 311 socialtjänster. 264 socialtjänster besvarade enkäten, vilket innebär en svarsfrekvens på 84 procent (för kommunerna är svarsfrekvensen 87 procent och för stadsdelarna 56 procent).

Inför utskicket sammanställdes en lista över relevanta personer som identifierats via socialtjänsternas webbplatser eller via telefon/e-post. Personerna var som regel chefer eller liknande vid enheter med ansvar för familjehemsvård. Den tilltänkta respondenten gavs möjlighet att låta en annan anställd (t.ex. en familjehemssekreterare) besvara enkäten om det ansågs lämpligt. Enkäten var öppen för respondenter mellan juni och september 2020, och med tanke på den pågående pandemin får svarsfrekvensen beskrivas som förvånande hög.

Enkäten, som är tematiskt uppbyggd och vars resultat kommer att avrapporteras i olika former, innehöll 25 frågor om socialtjänsternas organisering av familjehemsverksamheten, antal barn i olika typer av familjehem (t.ex. nätverkshem, "traditionella" familjehem, förstärkta familjehem), användning av privata bolag och utbildning till familjehem. Den bestod både av frågor med fasta svarsalternativ och frågor som gav respondenten möjlighet att uttrycka sig friare. De frågor med fasta svarsalternativ som analyseras i artikeln handlar om familjehemsvårdens organisering av rekryteringsarbetet och respondenternas uppfattningar om möjligheter att rekrytera familjehem. Två frågor med öppna svar analyseras: respondenternas syn på (1) "svårigheter och möjligheter" att rekrytera familjehem samt (2) vad de anser "saknas när det gäller placeringsmöjligheter för barn som behöver jour- och familjehemsvård". Inte alla skrev något under de här frågorna. Fråga 1 besvarades av 20 procent (n = 53) och fråga 2 av 60 procent (n = 160) av socialtjänsterna. Svaren på de sistnämnda frågorna är alltså inte representativa i statistisk bemärkelse, eftersom de besvarades av en mindre andel respondenter.

Data har bearbetats med hjälp av både kvantitativ och kvalitativ analysmetod. Den kvantitativa analysen har gjorts i SPSS, version 26, och begränsas till sammanställningar av frekvenser och i något fall test av skillnader med hjälp av chi-squared-test. Som tidigare framgått kan kommunstorlek vara en variabel av betydelse i analysen. Särskilt de minsta kommunerna tycks ha problem med bland annat rekrytering (Vårdanalys 2016). För att undersöka denna variabels betydelse, delade vi in kommunerna/stadsdelarna i tre invånarmässigt lika stora grupper (88 kommuner/stadsdelar i varje): små (mindre än 11 850 invånare), medelstora (mellan 11 900 och

29 900 invånare) och stora kommuner/stadsdelar (fler än 30 000 invånare). I fortsättningen kommer vi för enkelhetens skull att använda begreppet kommuner för kommuner/stadsdelar.

De öppna svaren kodades genom tematisk innehållsanalys (Hsieh & Shannon 2005). Den tematiska analysen var i ett första steg huvudsakligen induktiv och gick till så att författarna läste igenom de öppna svaren var för sig. Därefter kodade samtliga tre författare utsagorna ($n = 261^1$) gällande respondenternas syn på möjligheter att rekrytera familjehem och vad de ansåg saknas i familjehemsvård. En del av utsagorna ($n = 68$) var tämligen kortfattade och alltför ospecifika för att analyseras kvalitativt, till exempel kommentarer som "saknas familjehem", "just nu har vi våra behov tillgodosedda" eller "vet ej". Dessa utsagor kodades inte. Övriga utsagor ($n = 193$) var mer specifika och kodades. Utsagorna handlade till exempel om hur respondenter beskrev socialtjänstens arbete med rekrytering, stöd till familjehem, konkurrens från andra kommuner och privata företag, familjehemmens motiv att bli familjehem och möjligheten att rekrytera olika typer av familjehem. Hur kodade utsagor skulle tematiseras diskuterades av de tre författarna och tre övergripande teman etablerades (*Kommunala förutsättningar att rekrytera familjehem – strategier, organisering och resurser* ($n = 85$), *Rekrytering under nya marknadsvillkor* ($n = 49$) samt *Matchning och ökade krav på familjehemmens kompetens* ($n = 59$). Dessa delades i sin tur in i underteman. Resultaten presenteras förutom i beskrivande text i form av tabeller samt citat som illustrerar temana.

Analyserna av såväl de kvantitativa som de kvalitativa svaren görs baserat på vår kommunindelning i små kommuner, medelstora kommuner och stora kommuner. Om de deltagande kommunerna/stadsdelarna kan sägas att de varierar i storlek från ett par tusen invånare till drygt 300 000, med ett medianvärde på cirka 17 000. Majoriteten av kommunerna och stadsdelarna är alltså små, med relativt begränsade resurser för att arbeta med rekrytering.

Artikeln skrivs inom ramen för ett forskningsprojekt som enligt Etikprövningsmyndigheten inte omfattades av etikprövningslagen och vars ansökan myndigheten därför inte prövade (ref. 2020-00509). Vi har vid utförandet följt allmänna forskningsetiska principer för information till socialtjänstrepresentanter och det har varit frivilligt för kommuner att delta. Data har förvarats på säker digital plats. För att säkerställa anonymisering anges i resultatredovisningen inte vilken specifik kommun som respondenterna tillhör.

1 Vissa socialtjänster gav fler än en kommentar, varför antalet utsagor överstiger antalet svarande.

Resultat

Resultatet inleds med att vi redovisar kommunernas organisering av arbetet med rekrytering, uppfattningar om möjligheten att rekrytera familjehem samt öppna svar om kommunens organisation och resurser för rekrytering. Därefter analyseras utifrån enkätens öppna svar vilken betydelse nya villkor, som konkurrens och ökade kompetenskrav, har för familjehemsrekrytering.

Förutsättningar för rekrytering – strategier, organisering och resurser

Majoriteten av kommunerna, 80 procent, har anställda personer med särskild uppgift att rekrytera familjehem. Det är i högre utsträckning de små kommunerna som saknar sådana resurser. I den tredjedel av kommunerna som har minst antal invånare saknar en tredjedel särskild personal för rekrytering, medan motsvarande siffra för den övre tredjedelen är 12 procent. Det är alltså vanligt, men ingen självklarhet, att ha särskilda personer eller enheter för att hantera rekrytering i kommunerna. För de kommuner som inte har särskilda enheter utgör rekrytering i de flesta fall en uppgift som utförs av kommunernas barnvårdsenheter. Till det ska dock läggas att några kommuner (6 procent) anger att de anlitar privata företag för att de inte har några egna resurser för rekrytering.

Det är relativt vanligt att kommuner samarbetar med andra kommuner i rekryteringsarbetet, en dryg tredjedel (36 procent) har svarat ja på denna fråga. Här råder det omvända förhållandet, bland de små kommunerna är det vanligare med sådant samarbete än bland de stora. De kvalitativa svaren med anknytning till denna fråga visar att samverkan framförallt förekommer mellan närliggande kommuner, antingen för ett helt län eller för delar av länet. Inom de kommuner som har stadsdelar förekommer samarbete dem emellan. Samarbetet tycks vara institutionaliserat i olika grad. Somliga respondenter har varit tydliga om pågående samverkan, andra har till exempel angett sådant som att "vi ska precis påbörja samarbetet". Sammantaget kan konstateras att kommunövergripande samverkan i rekryteringsarbetet är relativt vanligt, men att det är svårt att identifiera något övergripande mönster för hur samverkan är organiserad. Sveriges kommuner och regioner (SKR) söker dock uppmuntra regional samverkan, bland annat genom att presentera exempel på samverkansavtal (SKR 2022).

När det gäller svårigheter/möjligheter i rekrytering, har vi ställt frågan "Hur bedömer du kommunens möjligheter att själv rekrytera jour- och familjehem?" Svaren framkommer i tabell 1.

Tabell 1. Kommunens möjligheter att själv rekrytera jour- och familjehem, procent (n = 261)

	Små (n = 87)	Mellan (n = 88)	Stora (n = 86)	Alla (n = 261)
Det är mycket svårt	20,7	6,8	11,6	13,0
Det är svårt	56,3	63,6	62,8	60,9
Varken eller	19,5	26,1	20,9	22,2
Det är lätt	3,4	3,4	3,5	3,4
Det är mycket lätt	0	0	1,2	0,4

Som framgår är det nära tre fjärdedelar (73,9 procent) som menar att det är svårt eller mycket svårt att rekrytera familjehem och mycket få som tycker att det är lätt eller mycket lätt. Dock finns en relativt stor ”mellangrupp” som varken tycker det är lätt eller svårt (bland vilka möjligen finns sådana som har svårt att svara på frågan). Att en majoritet tycker det är svårt att rekrytera är knappast förvånande sett till diskussionen såväl internationellt som i Sverige. Vi har testat om dessa svårigheter kan relateras till om kommunerna har särskilda resurser eller till deras samverkan med andra kommuner utan att hitta några signifikanta samband. Kommunstorlek däremot uppvisar ett samband såtillvida att de invånarmässigt små kommunerna (den minsta tredjedelen) i högre grad än andra upplever att det är mycket svårt att rekrytera familjehem. I de små kommunerna upplever 20,7 procent att det är mycket svårt och i de mellanstora och stora kommunerna är motsvarande siffra 9 procent, den är 6,8 för mellanstora och 11,6 för stora (skillnaderna är signifikanta, $p = 0,008$).

När det gäller kommunens storlek, organisation och resurser för rekrytering framgår av de öppna svaren ($n = 85$) att dessa förhållanden påverkar förutsättningar att hitta familjehem. Bland de som uppger sig ha svårt att rekrytera finns respondenter som uttrycker att lite tid och resurser avsätts för ändamålet och att kommunen saknar aktiva rekryteringsstrategier. I synnerhet respondenter från små kommuner menar att de har svårt att finna rekryteringskanaler och vissa säger sig ha begränsade resurser att anordna kampanjer. De som anger att de saknar eller har få anställda som arbetar specifikt med rekrytering menar att det påverkar möjligheten att rekrytera negativt. Även kommunens handledning och stöd till befintliga familjehem lyfts fram som viktigt för möjligheten att rekrytera nya hem, men vissa kommuner saknar tillräckligt med familjehemssekreterare som stödjer familjehemmen. Vidare skriver vissa respondenter att kommunernas familjehemssekreterare sällan är tillgängliga utanför kontorstid, vilket efterfrågas av många familjehem. Detta är något som uttrycks av en enhetschef i en medelstor kommun:

Kommunen måste sätta av erforderliga resurser och arbeta för att kunna möta jour- och familjehemmens behov. Det kan innebära att arbeta utanför kontorstid. Det görs inte idag och det begränsar möjligheten att rekrytera och stödja/vägleda jour- och familjehem. (Enhetschef, medelstor kommun)

Av en del öppna svar framgår att behov av familjehem kan variera och att det kan vara svårt att upprätthålla en "bank" av hem. Detta gäller i synnerhet för små kommuner, vilket framgår av svaret nedan.

En liten kommun har svårt att rekrytera familjehem eftersom det krävs mer arbete, behovet är inte stort i jämförelse med större kommuner. Blivit svårare att rekrytera familjehem med åren, behovet att också utbilda familjehem. (Myndighetschef, liten kommun)

Särskilt svårt kan det enligt vissa svar vara att hitta familjehem i närområdet. Samarbete med närliggande kommuner kan vara en lösning, och flera respondenter önskar mer kommunövergripande samverkan och att staten tar större ansvar för att säkerställa tillgången till familjehem. Som vi pekat på har också forskare från Storbritannien identifierat regionala samarbeten som viktiga för att förbättra rekrytering (Baginsky m.fl. 2017).

Rekrytering under nya marknadsvillkor

Konkurrens om familjehem och prispress uppåt

Konkurrens om familjehemmen och dess konsekvenser för rekryteringen är ett tema i de öppna svaren (n = 49). Konkurrensen blir särskilt framträdande i en situation där efterfrågan på familjehem är större än utbudet (se Baginsky m.fl. 2017). Enligt svaren förekommer konkurrens såväl mellan kommuner som med privata företag som säljer familjehemsplatser. Här menar ett antal respondenter att stora kommuner och privata företag kan ha större möjlighet att annonsera och rekrytera familjehem. Det handlar exempelvis om att de kan vara mer specialiserade, vilket en familjehemssekreterare menar:

Privata företag har plattformar som privatpersoner är aktiva på dagligen, som exempelvis Facebook, vilket en kommunal verksamhet som socialtjänsten har svårt att använda sig av på samma sätt för rekrytering. (Familjehemssekreterare, medelstor kommun)

Flertalet respondenter uppger att företagen kan locka familjehem med högre arvode samt mer utbildning och stöd än vad särskilt mindre kommuner har möjlighet att ge, men det finns blandade erfarenheter av om stödet i praktiken motsvarar kostnaderna för kommunerna. Enligt vissa kommentarer har konkurrensen medfört att kostnaderna ökat, eftersom privata företag tenderar att ha arvoden som ligger högre än SKR:s rekommendationer. Vissa menar också att konkurrensen lett till att den ekonomiska ersättningens betydelse allmänt sett har ökat bland en del familjehem, något som bland annat framkommer i nedanstående svar.

Vi som kommun har inte samma ekonomiska möjligheter som de privata bolagen när det gäller ersättningar och utbildningar. Vi vänder oss ofta till samma familjer. Vi får använda oss av kvalitét och bemötande för att "locka" familjer till oss. För många är det ekonomiska den viktigaste drivkraften. (Familjehemssekreterare, medelstor kommun)

Den ökade betydelsen av ekonomisk ersättning, som vissa respondenter betonar, kan ses som ett uttryck för rimliga krav från familjer som tar på sig ett krävande samhällsligt uppdrag, men betoning på det ekonomiska kan också tolkas som att en marknadslogik trängt in på fältet, på bekostnad av de mer altruistiska motiv som ofta kopplas till skälen till att bli familjehem. Ur kommunernas synpunkt kan den prispress uppåt som vissa respondenter talar om naturligtvis vara besvärlig, och den aktualiserar den återkommande frågan om pengars roll och betydelse i familjehemsvården – "love or money" (Colton m.fl. 2008).

Kommunens rykte bland familjehem

Av öppna svar framgår att konkurrensen medför att kommunens rykte bland familjehem tycks ha blivit viktigare. Ett antal respondenter menar att gott stöd och goda ersättningar har betydelse för kommunens rykte, vilket i förlängningen kan förhindra att familjehem väljer att anlitas av privata företag. Vikten av ett gott rykte framgår av svaret från en gruppchef i en medelstor kommun:

Vi arbetar aktivt med rekrytering och har ett gott rykte om hur vi arbetar och stöttar våra familjer som genererar att vi får fler förfrågningar. (Gruppchef, medelstor kommun)

Här är det troligt att framväxten av sociala medier har bidragit till större kontaktytor mellan familjehem och möjligheter att utbyta erfarenheter om hur det är att vara uppdragstagare i olika kommuner. Till kommuner med gott rykte kan familjer, enligt vissa respondenter, på eget initiativ vända sig med förfrågan om att bli familjehem.

Just rykte har inom internationell forskning visat sig vara en viktig aspekt för framgångsrik rekrytering (Berrick m.fl. 2011; Hanlon m.fl. 2021a).

Familjehem med ökat förhandlingsutrymme?

Konkurrensen kan också på andra sätt göra det svårt att rekrytera och behålla familjehem. Det handlar både om konkurrensen i sig och om uppdragets karaktär. Särskilt representanter för små kommuner anger som nämnts att behovet av familjehem kan variera, och det är inte säkert att utredda familjehem vill vara "på lager" och invänta en eventuell placering. Enligt öppna svar kan utredda familjehem som inte direkt får uppdrag vända sig till andra kommuner eller till företag som agerar mellanhänder genom att förmedla uppdrag från många kommuner. Det förekommer enligt några kommentarer att familjehem kontakter flera kommuner för att undersöka och jämföra kommunens stöd och ersättningar och vilka barn som för tillfället är i behov av placering, detta för att få bästa möjliga villkor. En sådan erfarenhet vittnar följande svar om:

Det är stor konkurrens både mellan olika kommuner och mellan kommuner och privata bolag. Dragkamp. Det händer att familjehem utbildas och som omgående vänder sig till annan kommun eller bolag. Det händer också att familjehem själva ringer runt till olika kommuner och efterfrågar om barn utifrån viss ålder osv. (Enhetschef, stor kommun)

Det som beskrivs pekar mot ett potentiellt inte oväsentligt förhandlingsutrymme för familjehem när de tar ställning till ett uppdrag. Det är rimligt att tro att det ökar när efterfrågan på hem är stor och utbudet otillräckligt.

Matchning och ökade krav på familjehemmens kompetens

Att ha ett varierat utbud av familjehem

Av svaren framgår att det finns svårigheter för kommuner att rekrytera ett brett utbud av familjehem med passande kompetens för barn med olika typer av problem och behov, som behöver placering ($n = 59$). Det handlar exempelvis om familjehem med lång erfarenhet och särskilda kunskaper när det gäller att möta specifika behov hos barn och ungdomar. Detta ligger i linje med ökade krav på vissa familjehem att vara "professionella". Flera respondenter anger att det finns behov av så kallade "behandlingsfamiljer" och andra särskilt kompetenta familjer som kan ta emot barn med svåra problem. Men det finns även andra typer av familjehem, som respondenterna anser behövs. Vilka det är skiljer sig mellan kommuner. Det kan handla om jourhem, nät-

verkshem, familjer som kan ta emot syskon och familjer utan husdjur. Men det kan som tidigare nämnts också handla om familjehem i närområdet, vilket uttrycks av en socialsekreterare i en liten kommun:

Svårt att hitta familjehem i norra Sverige. Det blir ofta långa avstånd till familjehemmen vilket försvårar socialtjänstens kontakt med barnen. (Socialsekreterare, liten kommun)

Det finns även respondenter som menar att det i vissa fall kan råda brist på hem som *inte* har flera parallella placeringar från olika kommuner. Enligt flertalet öppna svar försvårar bristen på hem att välja mellan möjligheten till så kallad matchning, det vill säga processen att hitta ett familjehem som passar ett individuellt barns behov.

Familjehem till barn med stora behov

Av svaren framgår att det tycks särskilt svårt att rekrytera hem till barn med stora behov. Här finns flera utsagor om att det kan vara svårt att finna familjehem med engagemang och livsutrymme nog för att tänka sig att ta emot barn med andra behov än "bara" omsorg (jfr Höjer 2001; se även Baginsky m.fl. 2017; Colton m.fl. 2008). Detta illustrerar följande kommentar:

Familjehem som är utbildade på barn med särskilda behov till exempel NPF [neuropsykiatriska funktionshinder] diagnoser och är utbildade i tekniker som lågaffektivt bemötande osv. Dessa barn kan vara svårplacerade i "vanliga" familjehem då svårigheterna skrämmar om man inte vet vad det kan innebära. (1:e socialsekreterare familjehemsteam, stor kommun)

Svårigheten nämns av flera respondenter, men det kan skilja sig väsentligt mellan kommuner i fråga om typ av behov hos barnen. Bland problem som nämns återfinns till exempel ungdomar med egen problematik (utagerande beteende, kriminalitet, missbruk, sexuella avvikelser), barn med (neuropsykiatriska) funktionsnedsättningar samt barn som utsatts för hedersrelaterat förtryck. En annan grupp som det framgår kan vara svårt att rekrytera familjehem till är yngre barn vars problem kräver omfattande omvårdnad.

Slutsatser och diskussion

Det råder knappast någon tvekan om att det är svårt att rekrytera familjehem i Sverige såväl som i andra länder. I omkring tre fjärdedelar av enkätsvaren från de svenska kommunerna framgår att det är svårt eller mycket svårt. De största svårighe-

terna tycks återfinnas i de befolkningsmässigt minsta kommunerna, där 21 procent svarar att de har stora svårigheter att jämföra med 9 procent i de övriga kommunerna. Det kan ha att göra med de små kommunernas begränsade resurser för uppdraget men också med vad som skulle kunna kallas volymfrågan. Det kan tänkas vara svårt att bygga upp en bank med familjehem, när det är relativt sällan som barn placeras. En strategi för att hantera svårigheter är samverkan. En dryg tredjedel av kommunerna uppger att de samarbetar med andra kommuner. Det är också något som uppmuntras av SKR (SKR 2022). I enkätens öppna frågor ger kommunerna exempel på vilka svårigheter som kan finnas.

I ekonomiska termer går det att i vissa avseenden tala om nya former av och starkare konkurrens. Framförallt har de företag som erbjuder familjehem till kommunerna inneburit en delvis ny spelplan. De potentiella familjehemmen har fått nya möjligheter att undersöka kommunernas och konsultföretagens villkor innan de bestämmer sig för vilka som ska få anlita deras tjänster. Ekonomiskt kan det innebära en prispress uppåt vilket också nämns i svaren på enkäten. Möjligheterna för familjehemmen att informera sig har sannolikt också ökat med de sociala medier som finns tillgängliga. Det finns större möjligheter att överblicka vad olika kommuner och företag erbjuder, vilket rimligen påverkar dynamiken mellan familjehemmen och kommunerna som placeras. Ur kommunernas synpunkt blir det viktigt med ett gott rykte, vilket i företagsekonomiska termer kan uttryckas som att vårda sitt "varumärke", det vill säga den bild som den egna kommunen förmedlar till potentiella familjehem när det gäller vilket stöd som ges, nivån på ersättningar och så vidare. Det finns dock inga systematiska studier av hur potentiella familjehem agerar innan de bestämmer vilka som ska kunna använda sig av deras tjänster.

Också när det gäller matchning har svårigheterna rimligen ökat. Att matcha kan handla om rent praktiska saker som att hitta familjehem som inte har pälsdjur till ett barn som har allergier. Det kan också röra sig om svårigheter att hitta hem till barn som har till exempel en neuropsykiatrisk diagnos som ADHD, en grupp som ökat i familjehemsvården (Lundström 2016). Rimligen ställer ADHD, andra neuropsykiatriska diagnoser och komplexa problem bland barnen större krav på särskild (ibland professionell) kompetens hos familjehemmen eller i vart fall att de får utbildning i eller handledning för de problem som är för handen.

De komplexa relationerna mellan professionalitet, altruism och familjelogik dyker inte minst upp när det gäller barn som har andra behov än "bara" vanlig omsorg. Här kan man tala om olika typer av professionalitet hos familjehemmen, antingen egen yrkesmässig professionalitet eller sådan som kan tillföras av utbildare, handledare eller konsulter. Sett i ett längre perspektiv kan vi anta att det skett en förskjutning i riktning mot en förstärkt professionell logik där familjehemsuppdraget mer liknar ett yrke, med krav på särskild kompetens. Med detta sagt behöver det inte finnas någon

motsättning i förhållande till altruistiskt färgade motiv – med all den variation sådana rymmer. Det bör också betonas att familjehem fortsatt är en sammansatt grupp, här ryms placeringar i barnets nätverk och även andra långvariga placeringar som tydligt bygger på familjelogik och genuina relationer, men också mer ”affärsmässiga” hem som utför ett uppdrag mot betalning. Det går emellertid inte att säga hur dessa kategorier – och varianter däremellan – fördelar sig antalsmässigt.

Även om familjehemmen rymmer stor variation så finns det studier som pekar på att familjehem i stor utsträckning liknar ”vanliga” svenska familjer. De tycks likna den traditionella kärnfamiljen i meningen att de består av två föräldrar av olika kön med barn (Wiklund & Sallnäs 2010). En dansk studie pekar i liknande riktning samt finner att många familjehem har yrkesmässig erfarenhet av att arbeta med barn (Bryderup m.fl. 2017). I en studie av engelsk familjehemsvård framkommer att familjehem i mycket liknar de skandinaviska, men också att de är mer ”konventionella” än andra familjer. De består till exempel i högre grad än normalfamiljen av två föräldrar, där en arbetar utanför hushållet. När det gäller Sverige kan man fundera över om rekryteringsarbetet i (alltför) hög grad baseras på en traditionell familjesyn och inte tar hänsyn till nya familjeformer och familjelivets förändringar i det senmoderna samhället.

När vi gått igenom vårt material har vi kunnat konstatera att respondenterna sällan skriver något om nätverkshem. Ändå säger det allra flesta att de använder sig av sådana hem. Av Socialstyrelsens statistik kan konstateras att omkring 15 procent av de barn som är i familjehem ett specifikt datum finns i ett nätverkshem (Socialstyrelsen 2020). Kanske är det så att respondenterna inte tänker på nätverkshem i termer av rekrytering, eftersom hemmen endast kan bli aktuella för ett specifikt barn i behov av samhällsvård. Men med tanke på lagstiftningens krav på att placering hos anhörig eller närstående ska prioriteras och att det finns forskningsstöd för att nätverksplaceringar inte är sämre utan kanske fungerar bättre än ”vanliga” familjehemsplaceringar, kan man undra om nätverksplaceringar är en underutnyttjad möjlighet.

Avslutningsvis, kan vi lära oss något om vad som allmänt sett kan göras för att förbättra rekryteringsarbetet? Tyvärr måste råden bli just allmänna, men samstämmiga med vad som sägs i internationella studier: (1) Vårda kommunens rykte, det vill säga sådant som kan ha att göra med ersättning, hur gott stöd som ges till familjehemmen och så vidare. (2) Använd de nätverk som finns omkring de familjehem som redan rekryterats. (3) Öka samverkan mellan kommuner för att bygga upp effektiva rekryteringsorganisationer (särskilt viktigt för små kommuner). Familjehemsrekrytering måste naturligtvis synas i sociala medier, men det verkar osäkert hur effektiv sådan och liknande annonsering faktiskt är (Baginsky m.fl. 2017). Givetvis är det viktigt att tänka över vilket huvudsakligt intryck som sänds, till exempel: Önskas till exempel en vanlig (konventionell) familj? Hur viktigt är krav om professionalitet? Annonser

kan också ha betydelse för det varumärke kommunen vill presentera, till exempel med information om det stöd som erbjuds i allmänhet och i det specifika fallet.

Familjehemsvårdens betydelse lär inte minska, snarare tyder de aktuella statliga utredningarna på en önskan om att hitta fler och bättre hem, kanske också med en delvis förändrad roll. Allt detta står och faller med möjligheterna att rekrytera lämpliga familjer, med vilja, möjlighet och tillräcklig kompetens för att ta sig an barn som behöver placeras.

Referenser

- Andersson, G. (1999). Children in permanent foster care in Sweden. *Child and Family Social Work*, 4, 175–186.
- Baginsky M., Gorin, S. & Sands, C. (2017). The fostering system in England: evidence review. Department of Education.
- Berrick, J. D., Shauffer, C. & Rodriguez, J. (2011). Recruiting for excellence in foster care: marrying child welfare research with brand marketing strategies. *Journal of Public Child Welfare*, 5(2–3), 271–281. doi: 10.1080/15548732.2011.566784
- Bryderup, I., Engen, M. & Kring, S. (2017). Familiepleje i Danmark. Klim.
- Brännström, L., Vinnerljung, B. & Hjern, A. (2020). Outcomes in adulthood after long-term foster care: a sibling approach. *Child maltreatment*, 25(4), 383–392. doi: 10.1177/1077559519898755
- Colton, M., Roberts, S. & Williams, M. (2008). The recruitment and retention of family foster-carers: an international and cross-cultural analysis. *British Journal of Social Work*, 38(5), 865–884. doi: 10.1093/bjsw/bcl375
- Eklöf, J. & Långström, M. (2016). Familjehemsrekrytering: en genomgång av teori och praktik: FoU-rapport 78:2016. FoU Centrum för vård, omsorg och socialt arbete.
- Fridell Lif, E. (kommande). The use of independent foster care agencies by Swedish local authorities: do geographical and structural factors matter?
- Gouveia, L., Magalhães, E. & Pinto, V. S. (2021). Foster families: a systematic review of intention and retention factors. *Journal of Child and Family Studies*, 30(11), 2766–2781.
- Hanlon, R., Feltner, A., Day, A., Vanderwill, L., Kim, J. & Dallimore, E. J. (2021a). Systematic review of foster parent recruitment. *Child Welfare*, 99(1).
- Hanlon, R., Simon, J., Day, A., Vanderwill, L., Kim, J. & Dallimore, E. (2021b). Systematic review of factors affecting foster parent retention. *Families in Society*, 102(3), 285–299. doi:10.1177/1044389420970034
- Haysom, Z., McKibbin, G., Shlonsky, A. & Hamilton, B. (2020). Changing considerations of matching foster carers and children: a scoping review of the research and evidence. *Children and Youth Services Review*. doi: 10.1016/j.childyouth.2020.105409.
- Hsieh, H. & Shannon, S. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative health research*, 15(9), 1277–1288. doi: 10.1177/1049732305276687.
- Höjer, I. (2001). Fosterfamiljens inre liv. Göteborgs universitet.
- Lundström, T. (2016). ADHD: om förekomst, ökning och konsekvenserna för social barnavård. *Socionomen*, (1), 18–39.

- Lundström, T., Sallnäs, M. & Shanks, E. (2020). Stability and change in the field of residential care for children: on ownership structure, treatment ideas and institutional logics. *Nordic Social Work Research*, 10(1), 39–50. doi: 10.1080/2156857X.2018.1541016
- Regeringen (2021a). Barn och unga i samhällets vård. Dir 2021:84.
- Regeringen (2021b). *Barnets bästa när vård enligt LVU upphör*. Ds 2021:7.
- SFS 2001:453. Socialtjänstlag. Socialdepartementet.
- Shanks, E., Lundström, T., Meagher, G., Sallnäs, M. & Wiklund, S. (2021). Impression management in the market for residential care for children and youth in Sweden. *Social Policy & Administration*, 55(1), 82–96.
- SKR (2022). Hämtad 2 januari 2022 från: <https://skr.se/skr/integrationsocialomsorg/socialomsorg/barnochunga/placeradebarnochunga/familjehemsvard/framgangsfaktorerevidrekryteringavfamiljehem.25597.html>
- Sköld, J. (2006). Fosterbarnsindustri eller människokärlek: barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890–1925. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Sköld, J., Söderlind, I. & Bergman, A. S. (2014). Fosterbarn i tid och rum: lokal och regional variation i svensk fosterbarnsvård ca 1850–2000. Carlsson Bokförlag.
- Socialstyrelsen (2012). BRA-fam: en standardiserad bedömningsmetod vid rekrytering av socialtjänstens familjehem. Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2020). Statistik om socialtjänstinsatser till barn och unga 2020. Socialstyrelsen.
- SOU 2005:81. Källan till en chans: nationell handlingsplan för den sociala barn- och ungdomsvården.
- SOU 2014:3. Boende utanför det egna hemmet: placeringsformer för barn och unga.
- Thornton, P. H., Ocasio, W. & Lounsbury, M. (2012). The institutional logics perspective: a new approach to culture, structure, and process. Oxford University Press on Demand.
- Vinnerljung, B. (2014). Fosterbarn som unga vuxna: en översikt av resultat från några nationella registerstudier. *Socialmedicinsk tidskrift*, 83(1), 23–35.
- Vårdanalys (2016). Hittar vi hem? En kartläggning och analys av den sociala dygnsvården för barn och unga. Vårdanalys.
- Wiklund, S. & Sallnäs, M. (2010). The material side of foster care: economic and material resources among foster carers and foster youth in Swedish child welfare. *Adoption & Fostering*, 34(4), 27–38. doi: 10.1177/030857591003400404
- Zeijlmans, K., López, M., Grietens, H. & Knorth, E. J. (2017). Matching children with foster carers: a literature review. *Children and Youth Services Review*, 73, 257–265. doi: 10.1016/j.childyouth.2016.12.017

Call for Paper

Välkomna att skicka in bidrag till nästa temanummer

Socialt arbete och digitalisering

Till detta temanummer söker vi texter som diskuterar hur digitaliseringen påverkar socialt arbete och det socialvetenskapliga forskningsfältet. Vi söker efter såväl empiriska som teoretiskt utvecklande bidrag som belyser och utvecklar förståelsen av till exempel hur sociala medier eller automatiskt beslutsfattande och artificiell intelligens inverkar på praktik, kunskaps- och forskningsfält. Vi är öppna för flera olika typer av texter, artiklar, essäer och bokrecensioner.

Några möjliga teman för numret är:

Möten och trösklar

Mötet mellan klient och socialarbetare betraktas som ett centralt verktyg i det sociala arbetet och det sociala arbetets handlingar består ofta av interaktion och kommunikation. Hur påverkar nya digitala verktyg avståndet mellan socialarbetare och klient samt formerna för möten och interaktion? Uppstår det gränsdragningsproblem genom den tröskelsänkande effekt som medierad kommunikation ofta innebär och hur påverkar detta såväl klient som socialarbetare?

Social mobilisering, empowerment och antidiskriminerande socialt arbete

Hur kan socialarbetare i samverkan med klientgrupper som möts och agerar utifrån informella digitala arenor verka för social mobilisering? Hur kan mötet mellan klientgrupper och socialarbetare verka mot stigmatiserande kategoriseringsprocesser och stärkande av "problemgruppers" självbestämmande och peer empowerment? Hur kan digitala gemenskaper bidra till ett förebyggande och hållbart socialt arbete?

Sociala problem

På internet blir problem och fenomen synliga på ett nytt vis vilket möjliggör insyn och kunskap att utveckla det sociala arbetet utifrån – både som praktik och forskningsfält. Vilka gamla sociala problem flyttar in på nätet och vilka nya uppstår på digitala arenor? Hur förändras synen på sociala problem utifrån en individ-, grupp- och samhällsnivå? Hur konstrueras användning av medier i sig som ett socialt och medicinskt problem?

Flerdimensionellt socialt arbete och förändrad relation mellan lekmän och expertis

Hur kan ett flexibelt arbetssätt där olika mötesformer, i fysisk och medierad form, användas utifrån klientens behov och preferenser? Hur förändras socialarbetarens yrkesroll och det professionella mötet när klienter redan på förhand tagit del av kunskap och förberedelser sig inför mötet med myndigheter? Och hur påverkas socionomens uppdrag och kompetensbehov när beslutsfattande i allt högre grad automatiseras?

Uppsökande socialt arbete

Jämte att digitaliseringen påverkar etablerade relationer mellan klient och socialarbetare påverkar den det sociala arbetets möjlighet till uppsökande arbete genom till exempel så kallad nätvandring. Genom den anonymitet som internet ger kan trösklarna sänkas för att etablera samtal och interaktion med mer svårnådda klientgrupper.

Digitala verktyg olika sociala omsorgsverksamheter

I olika vårdformer används i allt högre utsträckning olika digitala verktyg såsom appar i verksamheterna. Hur påverkar detta relationen mellan de professionella och brukarna? Vilka maktrelationer uppstår? Är brukarna delaktiga i framtagandet av de nya verktygen? Vilka gynnas av den ökande digitaliseringen?

Digitalisering i socionomprogrammet

Hur kan digitaliseringen bidra pedagogiskt i utbildningen av socionomer? Hur kan exempelvis virtuella case och avatarer bidra i de praktiska momenten för socionomstudenterna? Vilka utmaningar finns med att ersätta praktiska färdighetsövningar med digitala alternativ?

Granskningsprocess

15 januari 2023:

Sista dag för abstract om 300 ord som skickas in till:
socialvetenskapligtidskrift@ikos.liu.se
ange i ämnesraden: abstract socialt arbete och digitalisering

10 februari 2023

Redaktörer meddelar beslut om urval

15 maj 2023

Sista dag för inskickning av fullt manus

Manuskript ska utformas i enlighet med Socialvetenskaplig tidskrifts författar-
anvisningar: <https://socvet.se/about/submissions> och laddas upp via tidskriftens
ordinarie inlämningssystem: <https://socvet.se/submission/wizard>

Glöm inte att i rutan *Kommentarer till redaktören* ange att det är ett bidrag till
temanumret Socialt arbete och digitalisering. Manuskripten kommer att genomgå
samma dubbelblinda granskning som alla bidrag.

maj-augusti 2023

Reviewförfarande

15 oktober 2023

sista dag för färdigt manus att lämnas in

Vid frågor om temanumret kontakta någon av redaktörerna nedan eller skicka din
fråga till socialvetenskapligtidskrift@ikos.liu.se

Redaktörsgrupp:

Pernilla Ouis, professor i socialt arbete på Högskolan i Halmstad samt biträdande
professor i socialt arbete vid Malmö universitet pernila.ouis@hh.se

Niklas Westberg Tolentino, lektor i socialt arbete på Högskolan i Halmstad niklas.westberg@hh.se

Karin Osvaldsson Cromdal, biträdande professor i socialt arbete vid Linköpings uni-
versitet karin.osvaldsson@liu.se

Gunilla Avby & Anna Melke

Socialtjänsten som en hållbar kunskapsorganisation: från vision till verklighet?

Social Services as a sustainable knowledge organization: from vision to reality?

The imminent Social Services Act is expected to stipulate that decision-making should be "in accordance with scientific evidence and proven experience". If the proposal is fulfilled, the Act will contain requirements similar to existing acts in other welfare sectors, such as requirements for increased systematic follow-ups, developmental work and the use of knowledge from various knowledge sources. These are characteristics that symbolize a practice that both uses verified knowledge and develops new knowledge by testing, documenting and evaluating new ideas and working methods in a systematic process in everyday life. In this article, we argue that the goal presupposes an aspiration towards a *knowledge organization*; therefore we want to contribute with an analysis of what this means for social services.

The "knowledge-seeking social worker" is a key actor in the transition towards a knowledge organization, because it is in the everyday social work practice, that is, the interactions between the social worker and the client, that the knowledge organization largely becomes visible. However, a large-scale transition towards a sustainable knowledge organization cannot depend on only professionals and their ability to engage clients in work processes, it will require changes at a system level, where actors in politics, academia and practice take responsibility for future investments. This article highlights four areas of importance: 1) co-ordination of research and practice, 2) continuing education to build expert knowledge and broaden career paths, 3) development of political ownership for quality and direction, and 4) organization and management for knowledge use and knowledge development.

Gunilla Avby är docent i pedagogik vid Stockholms universitet samt forskare vid Hälsö högskolan, Jönköping University.

Anna Melke är forskare vid Göteborgsregionen, FoU i Väst samt Göteborgs universitet.

Kontakt: gunilla.avby@edu.su.se

Stora förväntningar men blygsamma framsteg

De senaste decennierna har förväntan ökat på att socialtjänstens arbete tydligare ska påvisa vilken kunskap som ligger till grund inte bara för enskilda beslut, utan även för verksamheten i stort. Samhällets tilltro till styrkt kunskap, särskilt vetenskaplig kunskap, har generellt ökat. Den vetenskapliga kunskapen utlovas stå för säkerhet, rationalitet och förnuft och ersätter till viss del traditionellt starka influenser av tidigare auktoriteter som kyrkan och familjen (Svensson 2011). I de lagar som reglerar sjukvård och skola finns redan inskrivna krav på att verksamheten ska vara baserad på vetenskap, evidens och beprövad erfarenhet. Att liknande skrivning nu förväntas införas även i socialtjänstlagen (SOU 2020:47) är därför föga förvånande och följer på återkommande krav på ett förtydligande och en utveckling av socialtjänstens arbetssätt. Utredningen om en evidensbaserad praktik (SOU 2008:18) var en viktig milstolpe och i den markerades ett antal utvecklingsområden som angelägna för att gå mot en mer evidensbaserad verksamhet: mer forskning och kvalificerade utvärderingar av det sociala arbetets resultat, kvalitet och effektivitet, bättre struktur för verksamhetsuppföljning och ett förtydligat brukarperspektiv var några av dem. Vidare påtalades behovet av att samordna insatser utifrån gemensamma prioriteringar på nationell och lokal nivå. Ett drygt decennium har passerat, men ungefär samma förbättringsområden identifieras i den senaste utredningen. Det tycks som att frågan stannat på en retorisk nivå där *intresset* för kunskapsbaserad visserligen tycks öka, men där omsättandet till praktisk handling är blygsamt litet. Socialstyrelsens (2020) återkommande undersökning om enhetschefernas syn på evidensbaserad praktik visar exempelvis att allt fler är intresserade (79 % 2019 jämfört med 68 % 2007), men att ytterst få chefer bedömer att deras medarbetare har tillräcklig kunskap för att söka efter vetenskaplig evidens (5 %) eller värdera den (8 %). Om socialtjänstlagens reformering som förväntat inkluderar en skrivelse om att "verksamhet inom socialtjänsten ska bedrivas i överensstämmelse med vetenskap och beprövad erfarenhet", och om markeringen ska få någon betydelse för hur socialt arbete praktiseras krävs en rad förändringar. Vi argumenterar för att en sådan målsättning förutsätter en strävan mot en *kunskapsorganisation* och vill därför bidra med en analys av vad det innebär för just socialtjänsten. Vi plockar delvis upp den fråga som Martin Börjeson (2022) berörde i sin artikel – Vad är kunskapens roll i socialtjänsten? – men främst vill vi blåsa liv i det som Bengt Börjeson (2006) kallade "den kunskapssökande socialarbetaren".

En kunskapsorganisation efterfrågar och nyttjar befintlig kunskap och utvecklar ny kunskap

Kunskapsorganisationer utgörs av verksamheter som leder och styr kunskapsarbetare, som exempelvis professionella service- och tjänsteorganisationer (Alvesson 2004) i vilka socialtjänsten kan inrymmas. I en kunskapsorganisation är graden av standardisering på verksamheten låg i jämförelse med en tillverkande organisation. Det finns förvisso lagar och föreskrifter att förhålla sig till, men tolkningen kan se olika ut beroende på andra faktorer som värderingar, ideal och relationer. Verksamheten bygger på medarbetarnas kunskap och kompetens, och ofta är den enskilde medarbetaren sitt främsta verktyg. Det innebär vidare att mycket kunskap är tyst och kan vara kroppsligad i individen eller inbyggd i rutiner, processer och normer (Polanyi 2013). Här finns i regel en hög grad av autonomi, vilket medarbetare upplever som positivt samtidigt som det potentiellt skapar konflikter när synen på vad som bör göras varierar. Komplexiteten gör verksamheten mer svår att styra och kontrollera, men också att kvalitetsbedöma (a.a.). I en modern kommunal kunskapsorganisation behövs strukturer som underlättar för medarbetare att på bästa sätt utföra och utveckla det professionella uppdraget i enlighet med vetenskap och beprövad erfarenhet. Genom att ge förutsättningar för ett kontinuerligt lärande kan professionell expertis utvecklas. Det handlar om den professionelles förmåga att omsätta kritiskt tänkande i praktiken och att förhålla sig nyfiken till de situationer man möter och ställa hypoteser om sina klienter, sig själv, socialtjänstsystemet och världen runt omkring (Avby 2018).

Sammanfattningsvis är en kunskapsorganisation en organisation som *efterfrågar* och *nyttjar* befintlig kunskap samtidigt som den aktivt *utvecklar* ny kunskap. Det är en organisation som värdesätter medarbetares kunskap och kompetens och skapar förutsättningar för den professionella yrkesutövaren att vara en kunskapssökare i bemärkelsen att vara både en kunskapskonsument och en kunskapsproducent. Därför begränsas inte kunskapsorganisationen till att enbart ge plats och tillgång till olika former av kunskap utan handlar lika mycket om att utveckla ny kunskap genom att organisera för lärande och systematiskt utvecklingsarbete, som bidrar till att utveckla en professionell expertis. Således måste arbetsplatsen designas för lärande, där hänsyn tas till både organisationens karaktäristika och individens förutsättningar. För att verksamheterna dessutom själva ska äga och ha kontroll över lär- och utvecklingsprocesserna krävs att intern kapacitet byggs och en medveten styr- och ledningsstrategi utvecklas.

Betydelsen av organisering och ledning

Valet av styrmetod är ett av de viktigaste val som ledningen kan göra för att gå mot en kunskapsorganisation. Valet påverkar möjligheten att gå från en regelstyrd organisation, med ett kontrollerande ledarskap, mot en organisation med mer tillit och

lärande. En tillitsbaserad styrning är inte bara en fråga om attityder, utan även om processer och strukturer (SOU 2018:38). Socialtjänsten bygger vanligen på en byråkratisk organisationsform som utmärks av karaktärsdrag som arbetsdelning, hierarkiskt ordnade positioner (befattningar), formella kunskapskrav, formella regelsystem och avpersonifierade uppgifter. Byråkratins organisationsprinciper fungerar sämre i en alltmer komplex tjänsteverksamhet där det saknas väl definierade arbetsuppgifter eller linjära samband. Den har varit utsatt för en hel del kritik, varav dess oförmåga att ta till vara medarbetares kompetens och skapa förutsättningar för delaktighet och engagemang för verksamhetens mål varit särskilt omfattande (Ellström m.fl. 2016). En mer toppstyrd organisation, som är fokuserad på vissa mål, tränger undan andra mål som inte lika tydligt uppmärksammas av den styrande parten och en alltför hög detaljstyrning riskerar att hämma individernas motivation och bidrag till nytänkande och verksamhetsutveckling (Eklund 2016; SOU 2018:38).

I jämförelse karaktäriseras organisationer med högt engagemang av att medvetet arbeta med att skapa förutsättningar för medarbetare att vara delaktiga i planering och kontroll av betydelsefulla delar av sitt eget arbete och ta ansvar för mål, inte minst vad det gäller verksamhetsutveckling (Eklund 2016) och där samverkan inte bara sker över sektorsgränser utan även mellan olika enheter och avdelningar (Meeuwisse m.fl. 2016; Bengtsson & Melke 2019). En miljö som är mottaglig för förändring och lärande karaktäriseras av förmågan att ta till vara ny kunskap, ett starkt ledarskap, en tydlig strategisk vision, goda styrningsideal, visionära nyckelpersoner, tillåtelse att experimentera och effektiva datahanteringssystem. I korthet innebär det att förändring måste kombineras med en variation av resurser för att möta verksamheternas behov i strävan mot en kunskapsorganisation. Men också med chefer och ledare som uppmuntrar nya beteenden, understödjer lärande och prioriterar lärande och utvecklingsfrågor på dagordningen (t.ex. Ellström m.fl. 2016). Att chefs- och ledaruppdraget inom offentlig sektor tenderar att fokusera på att effektivisera verksamheten och hindra risktagande kan delvis vara en konsekvens av myndighetsutövning. Men med de nya krav som ställs på dagens ledarskap blir inriktningen otillräcklig. I dag krävs ett ledarskap som gör det möjligt för organisationer och individer att effektivt hantera förändringar och osäkerhet (SOU 2018:38; Uhl-Bien & Arena 2018). Vidare betraktas ledarskap i dag alltmer som en kollektiv förmåga, vilket innebär att ledarskap är något som uppstår i en grupp och inte bara handlar om den individuella rollen (Ospina m.fl. 2020).

Tid för utveckling av beprövad erfarenhet

Det är i vardagen som merparten av lärandet äger rum. Lärande är de facto en integrerad del av arbetet och individer lär av själva arbetet när olika uppgifter ska lösas. Därför inrymmer det dagliga arbetet många lärandemöjligheter, men riskerar att

förbises om lärandet inte organiseras (Avby m.fl. 2015). Det komplexa och kontinuerliga flödet av stimuli uppmanar till att utveckla förmågan att snabbt klassificera information för att rationalisera processen och minska risken för stress och utbrändhet. Vårt vardagliga görande förblir ofta oreflekterade handlingar och många praktiker har svårt att sätta ord på den kunskap de använder i arbetet (Avby m.fl. 2015). Med tiden införlivas erfarenheter i individen och blir förgivettagen kunskap. Men en osynliggjord kunskapsbas kan utveckla oönskade vanor och kognitiva genvägar, vilket i sin tur kan påverka beslutsprocessen och resultera i mindre väl underbyggda beslut. De genvägar vi tar gagnar varken oss själva eller verksamheten och kan i sämsta fall leda till ineffektiva arbetssätt, fördomar, inskränkta synsätt eller minskat självförtroende.

Både praktikers användning och utveckling av kunskap är centrala aktiviteter för att utveckla en praktik som fattar tillförlitliga beslut och som kontinuerligt arbetar med att effektivisera och utveckla kvaliteten i verksamheten. Genom att synliggöra och kontinuerligt följa upp kunskapen som handlingar och beslut baseras på, kan en verksamhet också försäkra sig om att den vilar på bästa tillgängliga kunskap (Avby 2022). Kunskapen som kommer ur ett systematiskt arbete för att fånga det vardagliga arbetet och verksamhetsnära processer kan även ligga till grund för utveckling av beprövad erfarenhet. Beprövad erfarenhet är en kunskap om arbetssätt och metoder som prövats och som fått en viss spridning och legitimitet inom professionen. Det är en form av kollektiv kunskap om hur man ska handla i olika situationer även om det inte finns vetenskapligt stöd för det (Oscarsson 2009 s. 44).

Om vi utgår från att mätningar och dokumentation belyser vardagens processer och därför ger oss feedback från verksamheten är denna återkoppling en viktig beståndsdel för att utveckla beprövad erfarenhet och därmed verksamheten. Organiserad reflektion som tar in artikulerad kunskap (t.ex. dokumentation och mätetal, men även forskning) är ett kraftfullt verktyg för att utmana etablerade vanor och kunskaper som tas för givna i arbetet (Nilsen m.fl. 2012). I reflektionen beaktas fakta som går utöver existerande personlig, interpersonlig och organisatorisk kunskap för att synliggöra och möjliggöra en förståelse för hur kunskapen i själva verket skapas (Reynolds & Vince 2004), där evidens kan relateras till en verklig situation i syfte att göra den begriplig (Polanyi 2013). Ferguson (2016) markerar betydelsen av att yrkesprofessionella får tid att reflektera *på* den dagliga praktiken, vilket kännetecknar *kritisk* reflektion. Till skillnad från den naturligt förekommande reflektionen som sker *i* praktisk handling för att få en verksamhet att fungera är kritisk reflektion en metod för att undersöka den egna praktiken och de egna erfarenheterna. Kritisk reflektion skapar ett tillfälle till distans och bidrar till att kunna värdera ett arguments rimlighet. Reflektion har länge betraktats som något individuellt, men i dag finns ett ökat intresse för reflektion som en kollektiv ansats. Krav på att professionella yrkesutövare

kontinuerligt lär och utvecklar sin yrkeskompetens har understrukits, och möjligheter att kritiskt granska informella lär- och arbetsprocesser har blivit allt viktigare i syfte att leva upp till de krav som förknippas med dagens yrkesliv (Reynolds & Vince 2004).

Utveckling mot en kunskapsorganisation – vad krävs?

Kunskapsanvändning tenderar att vara en komplex process som kräver att individen, i det här fallet socialarbetaren, först och främst är medveten om att kunskapen existerar, därefter har tillfälle och är motiverad att använda den samt att någon form av förändring sker. Kunskapsutveckling å andra sidan kräver kunskap om vad för kunskap som ska utvecklas, hur det kan ske, tid och ledningens stöd och styrning (Avby 2018). Socialarbetaren utkristalliseras som en central aktör i omställningen till en kunskapsorganisation eftersom kunskapsorganisationen till mångt och mycket synliggörs i "görandet", det vill säga i mötet mellan socialarbetaren och brukaren. Det är också i görandet som kunskap omsätts och beprövad erfarenhet kan byggas upp av att professionen prövar, dokumenterar och utvärderar nya idéer och arbetssätt i en systematisk process i vardagen. Men förverkligandet av en hållbar kunskapsorganisation hänger inte enbart på den professionella yrkesarbetaren utan förutsätter förändringar på en systemnivå, där aktörer inom såväl politik, akademi som praktik tar ansvar för framtida investeringar. Vi markerar några områden som kräver investeringar: 1) samordning av forskning och praktik, 2) fortbildning för att bygga expertkunskap och bredda karriärvägarna, 3) utveckling av ett politiskt ägarskap för kvalitet och riktning samt 4) organisering, styrning och ledning av kunskapsanvändning och kunskapsutveckling. Listan är varken heltäckande eller uttömmande, men tillräcklig för att påvisa vår poäng: förändringar kräver att många olika aktörer ser sin egen roll, agerar och tar långsiktigt ansvar.

Samordning av forskning och praktik

Forskning, utveckling och utbildning är ständigt aktuella frågor för en rättssäker och jämlik socialtjänst med god kvalitet. Klyftan mellan å ena sidan forskning i socialt arbete och å andra sidan den praktiska utövningen av socialtjänstens verksamhet har funnits med under den akademiska resa som socialt arbete gjort under ett halvt sekel (Högskoleverket 2003; Sunesson 2003). Ett villkor för att lyckas gå mot en kunskapsorganisation är att stimulera ett närmre samarbete mellan praktikens, professionens och akademins företrädare och utveckla socialtjänsten som forskningsmiljö. Inom hälso- och sjukvården, som utgör förebild för de statliga satsningarna på evidensbaserad kunskapsstyrning av socialtjänsten, ser forskningslandskapet annorlunda ut på många sätt. En viktig skillnad är att skiljelinjen mellan akademi och praktik inte är

lika skarp. Det finns ingen kommunal motsvarighet till universitetssjukhusens ställning som del av den akademiska verksamheten. Det finns inte heller någon kommunal motsvarighet till de kliniska forskartjänster som regionerna erbjuder. Det som är möjligt inom en sektor är inte nödvändigtvis överförbart till en annan, men utblicken gör det möjligt att diskutera vad som behöver övervägas. Att erbjuda kombinations-tjänster där forskare också är kliniskt verksamma torde vara en möjlig väg att gå som också ger viktiga signalvärden – från akademiens sida att den kliniska erfarenheten värdesätts, från socialtjänstens sida att forskningskompetens värdesätts. Den som i dag väljer att bli forskare gör också valet att lämna den praktiska utövningen av socialt arbete och vice versa. Däremot finns det ett par intressanta nationella satsningar som skulle kunna bidra till att minska gapet mellan forskning och praktik (t.ex. Fortes 10-åriga satsning på praktisknära välfärdsforskning), men huruvida satsningarna leder till mer långsiktiga resultat återstår att se.

Fortbildning för att bygga expertkunskap och bredda karriärvägarna

Ett traditionellt sätt att se på karriär är individens rörelse uppåt genom en organisation med makt och pengar som drivkraft. Ofta handlar det om en successiv förflyttning med ökat ansvar och högre lön inom en organisation, inte ovanligt beskrivs en framgångsrik karriär göras av den som når en chefsposition (Kullberg 2011). Men i dag kännetecknas karriär av att vara gränslös och en individ kan göra karriär genom horisontella eller nedåtgående rörelser inom en eller flera organisationer eller yrken. Denna gränslöshet är högst reell för socionomer, eftersom socionomyrket och socialt arbete i sig har oklara gränser. Det innebär att arbetsledning inte nödvändigtvis är den karriär som är mest attraktiv, utan en karriär kan i stället handla om att bredda sitt kompetensfält och arbeta med andra brukargrupper eller arbetsuppgifter, som exempelvis forskning och utbildning, eller fördjupa sig inom professionen. Inom hälso- och sjukvården är det vanligt att läkare eller sjuksköterskor parallellt med ett chefskap arbetar kliniskt. Det ger möjligheter att återgå till kliniskt arbete efter några år som chef och inte tappa professionens kunskapsbas och värdegrund. För socionomer är det dessvärre vanligare att byta till andra verksamhetsfält inom det sociala arbetet än att fördjupa sig inom det fält där man etablerat sig. Kullberg (2011) menar att denna ständiga flytt medför risker att professionen försvagas genom att kunskapsbasen blir alltför bred. Med inflödet av nya målgrupper och uppdrag finns skäl som talar för behov av ökad specialisering inom socialtjänsten. I det här fallet menas inte en specialisering som handlar om organisatoriska uppdelningar, utan att utveckla *expertkunskapen* inom olika verksamhetsområden som kan bidra till en ökad grad av heterogenitet i organisationen.

För att delar av det sociala arbetets kärnområden, som exempelvis myndighetsutövning, inte ska tappa i status, menar vi att attraktiva karriärstrukturer måste

skapas och expertkunnandet utvecklas. Vårdanalys (2019) konstaterar emellertid att det saknas långsiktiga strukturer för fortbildning av socialtjänstens handläggare. Förutom de som väljer att bli legitimerade psykoterapeuter, kuratorer inom hälso- och sjukvården eller göra forskarkarriär saknas i stort sett specialistutbildningar för socionomer. Till dags dato har specialistutbildningar, som exempelvis ett magister- eller masterprogram inom socialt arbete dessutom haft förhållandevis begränsad påverkan på löneutveckling, arbetsuppgifter och status. Under de senaste åren har ett antal påbyggnadskurser upphandlats, som bland annat riktats mot evidensbaserad praktik. Uppdragsutbildningar fyller sitt behov för stunden, men bidrar däremot inte till ett hållbart utbildningssystem för yrkesverksamma (Vårdanalys 2019). Regeringen har möjlighet att påverka satsningen på specifika utbildningar genom riktade satsningar i form av utökade anslag eller specifika uppdrag, som exempelvis försöket med forskarskola för yrkesverksamma. Ytterligare en statlig satsning som socialtjänsten som system skulle kunna använda sig av är det nyligen lanserade omställningsstudiestödet.

Utveckling av ett politiskt ägarskap för kvalitet och riktning

Betänkandet från Vårdförutredningen (SOU 2017:38) rekommenderar att kvalitet bör värderas från de mål som anges i lagstiftningen och andra nationella, regionala och lokala mål. Det innebär att socialtjänsten systematiskt och kontinuerligt måste följa upp och utvärdera verksamheten för att ta reda på om kvaliteten är *god*. Ytterst är det socialnämndens ansvar att efterfråga detta. Mätningar är ett sätt att fånga den komplexa och många gånger tysta kunskap som många verksamheter inom socialtjänsten karaktäriseras av. Uppföljning och utvärdering är dessutom nödvändigt för att leva upp till socialtjänstlagens krav om att verksamheten systematiskt och fortlöpande ska utvecklas och säkras (3 kap. 3 § 2001:453), eftersom kravet förutsätter någon form av underlag att ta spjärn mot. Mätetal används generellt i välfärden för att styra och utveckla verksamheten, vilket främst handlar om följsamhet och att se till att få verksamheten att rätta sig efter de krav och specifikationer som mätningarna styr in på (kontroll); men mätetal används också för att stödja verksamhetsinriktad utveckling och bidra till ett organisatoriskt lärande (Hasson & von Thiele Schwarz 2017). För att politiker ska kunna främja ett utvecklingsinriktat ledarskap i verksamheten behövs en ändamålsenlig utbildning för nämndledamöter. Studier har visat att bristande kunskap, motivation och möjligheter har fördröjt utveckling av en evidensbaserad praktik (Bäck m.fl. 2016, 2020). Vidare skildras att många kommunalpolitiker är obekanta med begreppet evidensbaserad praktik och att chefer på skilda nivåer tolkar det olika (Avby m.fl. 2014). Att öka politikernas medvetenhet om och reflektion kring de olika tolkningarna av begreppet evidensbaserat socialt arbete kan vara

en lösning på den långsamma förflyttningen mot en hållbar kunskapsorganisation. Ett aktivt ägarskap innebär att efterfråga och följa upp hur det blir för brukarna, inte bara vilka ekonomiska resultat som uppnås. Då krävs inte bara kunskap om lagen, utan också om lagens intentioner, om kvalitet och om vad som är värt att följa upp och hur det ska realiseras. Politikens ökade kunskapsbas kan bidra till att lokalt förtydliga förväntningarna på de nationella intentionerna.

Organisering, styrning och ledning av kunskapsanvändning och kunskapsutveckling

En viktig förutsättning för att utveckla socialtjänsten mot en kunskapsorganisation är att öppna upp för en mer heterogen kunskapsbas i socialtjänstens varierande arbetsprocesser. Hitintills har utvecklingen av en evidensbaserad praktik, som på ett generellt plan inrymmer idén om att överbrygga gapet mellan teori och praktik, främst fokuserat på professionellas instrumentella forskningsanvändning (Nutley m.fl. 2007). Fokus har legat på faktiska förändringar i verksamheten och mindre intresse har visats för forskningens användbarhet för att medvetandegöra den kunskapsbas som den egna praktiken vilar på, som kan bidra till att förändra existerande tanke- och attityder rörande varierande aspekter av arbetet (Nilsen m.fl. 2012). Att socialarbetare tenderar att främst använda kunskap från den omedelbara närheten, exempelvis från kollegor eller tidigare erfarenheter, för att fatta beslut och handla är förvisso beskrivet (Avby m.fl. 2015; Bergmark & Lundström 2008), men att lägga alla resurser på att öka professionellas forskningsanvändning är för begränsat. Inom en verksamhet som socialt arbete saknas det ofta forskning som är direkt tillämpbar på de många gånger komplexa situationer som en klient befinner sig i. Vidare är forskningen inte alltid tillgänglig, utan finns i stor utsträckning inlåst i databaser. Det behöver vara tydligt var den kunskapsökande socialarbetaren ska eftersöka kunskap, men också hur den professionella yrkesarbetaren själv kan bidra till att utveckla användbar och validerad kunskap för och i arbetet.

Ledarskapet är betydelsefullt för att uppmuntra medarbetarens kritiska ifrågasättande av sin egen verksamhet och skapa en kultur där lärande och utveckling värdesätts. Den framgångsrike ledaren förknippas med begrepp som *ambidextri* (Rosling m.fl. 2011), där förmågan att skapa balans mellan utforskande och följsamma beteenden i en organisation finns. Ett sunt förhållande mellan att å ena sidan utforska nya möjligheter och utveckla ny kunskap *och* å andra sidan använda, återkoppla och implementera redan befintlig kunskap visar sig vara ett kännetecken för en utvecklingsorienterad verksamhet (Rosling & Zacher 2016). Ambidextriösa ledare har således förmågan att åtgärda akuta frågeställningar parallellt med att fördjupa sig i mer strategiska utvecklingsfrågor (Rosling m.fl. 2011). Delvis kan balansakten översättas med att både vara chef och ledare: att ha ett huvudansvar för den dagliga verk-

samheten (drift) och kontrollera att befintlig kunskap används (t.ex. genom att följa rutiner) och samtidigt initiera och organisera för förändring (utveckling). Eftersom driftsuppgifter och utvecklingsuppgifter bygger på olika logiker är det centralt att utveckla lämpliga forum för att överbrygga de olika aktiviteterna och för att lyckas integrera nya idéer i befintliga system (Uhl-Bien & Arena 2018).

Intresset för brukardelaktighet inom socialt arbete har ökat markant. Förutom intresset att bemöta frågor som rör makt och inflytande har medvetenheten om värdet av att ta del av brukares kunskap och erfarenheter för att utveckla och förbättra verksamheten ökat (Karlsson & Börjeson 2019), men brukardelaktighet behövs också för att bidra till en mer heterogen kunskapsbas i strävan mot en kunskapsorganisation. Utan involvering av dem verksamheten är till för blir det vare sig insiktsfulla eller hållbara utvecklingsidéer (Avby 2022; Eklund 2016). Ett av de aktuella begrepp som används för de processer där brukare görs delaktiga är *samskapande*, som både kan syfta på delaktighet på individ- och på organisationsnivå (Brandsen m.fl. 2018). Dessa processer kan, som Arnstein (1969) visade, ske på många olika ambitionsnivåer där delaktigheten blir alltifrån en chimär till verklig makt. Samtidigt konstaterar Heule m.fl. (2017) att delaktighet i verksamhetsutveckling i realiteten är ovanligt inom socialtjänsten. De menar att det bland annat beror på att involveringen av brukare i verksamhetsprocesser och forskning väcker etiska frågor. Vems röst har företräde? Vem äger processen och kunskapen? Ett bekymmer är att socialt arbete tenderar att domineras av en problemorienterad approach till brukare (a.a.). Socialarbetaren framställs ofta som en expert på andra människors problem och förväntas kunna motivera och ge brukare hjälp till självhjälp.

Slutligen vill vi markera värdet av systematisk uppföljning för att utveckla användbar kunskap för de problem den kunskapssökande socialarbetaren möter i sin vardag. I dag utvecklas allt fler system för att mäta vad som har gjorts i en verksamhet men också för att peka ut vad som är möjligt att göra i framtiden. Systematisk uppföljning handlar om att dokumentera arbetet med enskilda klienter för att följa upp hur det går för dem och om att sammanställa denna information i syfte att utveckla och förbättra verksamheten (Socialstyrelsen 2014). Systematisk uppföljning skapar även beprövad erfarenhet som utgångspunkt för värdering av nya metoder eller bedömningsinstrument (a.a.). En strukturerad uppföljning ökar sannolikt förmågan att bedöma kvaliteten i verksamheten om man samtidigt organiserar för mätetalens tillämpning, det vill säga planerar för hur den data som utvinns ska analyseras och användas. För att skapa en jämlik socialtjänst med god kvalitet och aggregerad kunskap behöver det nationella arbetet med att ta fram användbara IT-stöd för systematisk uppföljning förstärkas. Med anledning av bristande beställarkompetens, höga kostnader och okunskap om hur systemen kan tillämpas är det inte ovanligt att verksamheter utvecklar egna interna uppföljningssystem, men både spridningen

och utvärderingen av försöken är begränsade. Här krävs krafttag för att säkerställa att nationella databaser och kvalitetsregister kvalitetssäkras för att möjliggöra en sammanhållen, effektiv och tillgänglig insamling av data inom socialt arbete.

Avslutande reflektioner

Vi avslutar med att konstatera att socialt arbete och dess kunskapsbas är i omvandling. En central fråga för att gå mot en kunskapsorganisation är hur kunskapsutvecklingen bör ske. Vi kan utveckla kunskap ur vårt "görande" om vi på ett mer systematiskt sätt synliggör, medvetandegör och sätter ord på praktisk handling, det vill säga genom att pröva, dokumentera och utvärdera nya idéer och arbets sätt i en systematisk process i vardagen. Genom att ta till vara tyst kunskap kan socialarbetaren tillsammans med andra parter utforska nya sätt att definiera problem och finna lösningar som kan utveckla verksamheten. Väsentligt att komma ihåg är att för praktikern handlar det inte om att välja mellan olika former av kunskap, utan om att skapa mening och förståelse ur många olika kunskapsformer. Det handlar således inte om att bestämma om någonting är falskt eller sant utan om att nå mål och därmed är det inte möjligt att värdera en kunskapsform över den andra. Den rationella handlingen innebär individens förmåga att integrera kunskap om *vad* som behöver göras, med kunskap om *hur* det ska göras.

Förväntan på att socialtjänstens verksamhet ska vara evidens- och kunskapsbaserad har funnits länge vid det här laget. Men en kunskapsorganisation uppstår inte av sig självt, eller av att det skrivs in i lagar och regleringar. Aktörer på alla nivåer behöver bidra till dessa förändringar. De kan varken ske enbart uppifrån eller enbart nerifrån. Vår ambition har varit att peka på vilka förändringar vi tror är nödvändiga och som skulle innebära en framåtrörelse i den här frågan. En särskilt viktig roll bör FoU-miljöer och akademi spela, i samspel med varandra och med övriga parter. I dag saknas universitet och högskolor helt i de nationella sammanhang som behandlar kunskapsstyrning och FoU-enheternas roll är långt ifrån tydlig. Kopplingen mellan forskningsområdet socialt arbete och socialtjänst är heller inte självklar – i vilken utsträckning kan forskning och utbildning vid socialt arbete förväntas bidra till socialtjänstens kunskapsutveckling och till att förbereda för ett socialt arbete inom socialtjänsten? Och om inte de axlar den rollen, vem gör det då? Vår erfarenhet är att den forskning som bedrivs vid socialtjänstanknutna FoU-enheter redan bidrar till att minska den historiska sprickan mellan forskning och praktik och att de kan göra det i ännu högre grad framöver. Vi upplever också ett ökat intresse från akademiskt håll för den praktikinära forskningen, kanske tack vare den forskningsfinansiella satsning som regeringen gjort via Forte. Frågan är vad som tar vid när tioårsperioden tar slut. Vissa investeringar som här nämnts är mer direkt tillämpbara medan andra kräver

ett mer långsiktigt åtagande. Vidare ligger beslut och ansvar för investeringarna på olika aktörer och nivåer i socialtjänstsystemet. Trots begränsningar är vår förhoppning att socialtjänstens ledare och medarbetare ges förutsättningar och möjligheter att ta ansvar för att utveckla en verksamhet som vilar på vetenskap, beprövad erfarenhet och brukardelaktighet. Politikers roll i strävan mot att utveckla socialtjänsten som kunskapsorganisation kan inte nog markeras.

Referenser

- Alvesson, M. (2004). *Kunskapsarbete och kunskapsföretag*. Liber.
- Arnstein, S.R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224.
- Avby, G. (2018). En lärande socialtjänst. I: SOU 2018:32 *Ju förr desto bättre: vägar till en förebyggande socialtjänst*. Norstedts juridik.
- Avby, G. (2022). An integrated learning approach: combining improvement methods and ambidexterity. *The Learning Organization*, Vol. 29 No. 4, 325–340.
- Avby, G., Nilsen, P. & Abrant Dahlgren, M. (2013) Ways of understanding evidence-based practice in social work: a qualitative study *British Journal of Social Work*, 44(6), 1366–1383.
- Avby, G., Nilsen, P. & Ellström, P-E. (2015). Knowledge use and learning in everyday social work practice: a study in child investigation work (först publicerad online). *Child & Family Social Work*, 22(March 2017), 51–61.
- Bengtsson, H. & Melke, A. (2019). *Vår offentliga förvaltning: samverkan i välfärdspolitiken*. Gleerups.
- Bergmark, A. & Lundström, T. (2008). Evidensfrågan och socialtjänsten: socialarbetares inställning till en vetenskapligt grundad praktik. *Socionomens forskningsupplement*, (21), 5–14.
- Branden, T., Steen, T. & Verschuere, B. (2018). Co-creation and co-production in public services: urgent issues in practice and research. I: *Co-production and co-creation engaging citizens in public services*. Routledge.
- Bäck, A., Ståhl, C., von Thiele Schwarz, U., Richter, A. & Hasson, H. (2016). Walking the tightrope-perspectives on local politicians' role in implementing a national social care policy on evidence-based practice. *International Journal of Mental Health Systems*, 10, artikel 75.
- Bäck, A., von Thiele Schwarz, U., Hasson, H. & Richter, A. (2020). Aligning perspectives? Comparison of top and middle-level managers' views on how organization influences implementation of evidence-based practice. *British Journal of Social Work*, 50, 1126–1145.
- Börjeson, B. (2006). Maktens arrogans och ignorans. I: S. Ljunggren (red.), *Mellan Scylla och Charibdis: en skrift till Karin Tengvald*. Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete.
- Börjeson, M. (2022). Finns det anledning att bry oss om förslaget till en ny socialtjänstlag?, *Socialvetenskaplig tidskrift*, 28(3), 333–346.
- Eklund, J. (2016). Ledning genom styrning och genom delaktighet. I: P-E. Ellström, A. Fogelberg Eriksson, H. Kock, & A. Wallo, A. (2016). *Mot ett förändrat ledarskap? Om chefers arbete och ledarskap i ett organisationsperspektiv*. Studentlitteratur.
- Ellström, P-E., Fogelberg Eriksson, A., Kock, H. & Wallo, A. (2016). *Mot ett förändrat ledarskap? Om chefers arbete och ledarskap i ett organisationsperspektiv*. Studentlitteratur.
- Ferguson, H. (2016). What social workers do in performing child protection work: evidence from research into face-to-face practice. *Child & Family Social Work*, 21(3), 283–294.

- Hasson, H. & von Thiele Schwarz, U. (2017). *Användbar evidens om följsamhet och anpassningar*. Natur & Kultur.
- Heule, C., Knutagård, M. & Kristiansen, A. (2017). Mending the gaps in social work education and research: two examples from a Swedish context. *European Journal of Social Work*, 20(3), 396–408.
- Högskoleverket (2003:7). *Förordning* <https://lagen.nu/2003:7>
- Karlsson, M. & Börjeson, M. (2019). *Brukarmakt: i teori och praktik*. Natur & Kultur.
- Kullberg, K. (2011). *Socionomkarriärer. Om vägar genom yrkeslivet i en av välfärdsstatens nya professioner*. Skriftserien 2011:3. Institutionen för socialt arbete.
- Meeuwisse, A., Swärd, H., Sunesson, S. & Knutagård, M. (2016). *Socialt arbete: en grundbok*. Natur & Kultur.
- Nilsen, P., Nordström (Avby), G. & Ellström, P-E. (2012). Integrating research-based and practice-based knowledge through workplace reflection. *Journal of Workplace Learning*, 24(6), 403–415.
- Nutley, S., Walter, I. & Davies, H.T.O. (2007). *Using evidence: how research can inform public services*. The Policy Press.
- Oscarsson, L. (2009). *Evidensbaserad praktik inom socialtjänsten: en introduktion för praktiker, chefer, politiker och studenter*. SKL Kommentus.
- Ospina, S.M., Foldy, E.G., Fairhurst, G.T. & Jackson, B. (2020). Collective dimensions of leadership: connecting theory and method, *Human Relations*, 73(4), 441–463.
- Polanyi, M. (2013). *Den tysta dimensionen*. Daidalos.
- Reynolds, M. & Vince, R. (red.) (2004). *Organizing reflection*. Ashgate.
- Rosing, K., Frese, M. & Bausch, A. (2011). Explaining the heterogeneity of the leadership innovation relationship: ambidextrous leadership. *Leadership Quarterly*, 22(5), 956–74.
- Rosing, K. & Zacher, H. (2016). Individual ambidexterity: the duality of exploration and exploitation and its relationship with innovative performance. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 26(5), 694–709.
- SFS 2001:453. *Socialtjänstlag*.
- Socialstyrelsen (2014). *Systematisk uppföljning: beskrivning och exempel*.
- Socialstyrelsen (2020). *Evidensbaserad praktik i socialtjänsten 2019: den femte undersökningen om kommunala enhetschefer syn på evidensbaserad praktik*.
- SOU 2008:18. *Evidensbaserad praktik inom socialtjänsten: till nytta för brukarna*. Fritzes.
- SOU 2017:38. *Kvalitet i välfärden: bättre upphandling och uppföljning*. Betänkande av Välfärdsutredningen.
- SOU 2018:38. *Styra och leda med tillit: forskning och praktik*. Norstedts juridik.
- SOU 2020:47. *Hållbar socialtjänst: en ny socialtjänstlag*.
- Sunesson, S. (2003). Socialt arbete: en bakgrund till ett forskningsämne. I: B. Bergseth (red.), *Socialt arbete: en nationell genomlysning av ämnet*. Högskoleverkets rapportserie, 2003:16.
- Svensson, L. (2011). Inledning till studier av professioner och professionellt arbete. *Socialvetenskaplig tidskrift*, (4), 254–267.
- Uhl-Bien M. & Arena, M. (2018). Leadership for organizational adaptability: a theoretical synthesis and integrative framework. *The Leadership Quarterly*, 29(1), 89–104.
- Vårdanalys (2019). *Rapport 2019:7*. Myndigheten för vård- och omsorgsanalys.

Tapio Salonen & Alexandru Panican

Kompetensprofilen hos undervisande personal på socioonomutbildningar

– en strategisk fråga för socioonomfältet

The competence profile of teaching staff in social work education programs - a strategic issue for the field of social work

In the past four decades, the higher education in social work has expanded greatly in Sweden, but analyses of what this development means for the field of social work are few. No scientific text pays specifically attention to the competence profile of the teaching staff. The aim of this article is to investigate the quality of the education with a focus on the competence profile among teaching staff in social work education programs. The competence profile is analysed by studying the competence on social work as academic discipline (Bachelor of Science in Social Work for non-PhD teaching staff and PhD in social work for staff with doctoral degree) and scientific level (PhD among the teaching staff) based on two quality criteria: two-thirds of the teaching staff with doctoral degree and two-thirds with social work as their main academic discipline. The article has a comparative approach by comparing both the competence profile between higher education institutions with social work programs 2020 and the development between 2008-2020. The article uses quantifiable data that has been collected through a survey with basic facts about the teaching staff from all institutions with social work programs and statistical data from the Swedish Higher Education Authority. The analyses of the empirical material has led to two main conclusions regarding the competence profile of teaching staff: none of the higher education institution with social work program in Sweden meets both quality criteria and the differences between the institutions risk to develop an stratified higher education with a hierarchy between social work programs with negative consequences for the discipline as well as for the students', labour market entry after graduation and for clients.

Keywords: social work program, social work, competence profile, teaching staff.

Tapio Salonen är professor i socialt arbete vid Malmö universitet.

Alexandru Panican är docent vid Socialhögskolan, Lunds universitet

Kontakt: Tapio.salonen@mau.se

Nyckelord: socioonomutbildning, socialt arbete, kompetensprofil, undervisande personal.

Inledning

År 2021 fyllde socionomutbildningen 100 år i Sverige. Socionomutbildningen bygger på huvudämnet socialt arbete som sedan 1977 är en självständig och forskningsbase-rad akademisk disciplin. Socionomutbildningen har under de senaste fyra decennierna expanderat på ett remarkabelt sätt. Mellan 1987 och 2017 har antalet yrkesverk-samma socionomer fördubblats (Bengtsson 2020) och antalet lärosäten med socio-nomutbildning har ökat från 6 till 19 fram till 2021 (Salonen & Panican 2021).

Forskare i socialt arbete har oftast studerat disciplinen med fokus på att tydliggöra och definiera socialt arbete såväl som dess kunskapsbas (Brante 1987, 2003, 2014; Sunesson 2003, 2004, 2016; Bergmark 1998; Nygren 2016, 2021; Panican & Björklund 2019; Blom m.fl. 2013) och kritiskt granska dess professionalisering och organisering (Salonen 2019; Dellgran 2016, 2018; Brante m.fl. 2019; Dellgran & Höjer 2005, 2012, 2017; Svensson K. 2019; Ponnert & Svensson 2019; Johansson m.fl. 2015; Blom & Morén 2015; Bergmark m.fl. 2008), bland annat utifrån ett historiskt perspektiv (Börjeson & Börjeson 2015; Meeuwisse & Swärd 2016). Dessutom har trender problematiserats (specialisering, marknadisering, styrning, automatisering, digitalisering) (Brante m.fl. 2015; Jacobsson & Martinell Barfoed 2019; Hjärpe 2020; Nordesjö m.fl. 2021; Scaramuzzino 2019; Svensson, L. 2019) och hållbart socialt arbete (Cuadra & Ouis 2020) och karriärutveckling samt mobilitet inom professionen undersökts (Bengtsson 2020; Kullberg 2011; Bruhn et al. 2020). Men analyser av vad socionomutbildningens expansion innebär för socionomfältets samtliga komponenter (utbildning, forskning och yrkespraktik) har hamnat i skymundan. Sådana analyser ger ett övergripande perspektiv på det sociala arbetets utveckling samt utgör ett underlag för långsiktiga strategier för utbildningens kvalitet och volymmässiga dimensionering som gynnar disciplinen, socionomstudenten, de yrkesverksamma och brukarna. Det finns endast två studier som täcker denna kunskapslucka genom att analysera socionomfältets dimensionerings- och innehållsmässiga aspekter (se Salonen & Panican 2021 som replikerar och fördjupar studien publicerad av Salonen 2010). Det är dock ingen vetenskaplig text som specifikt undersöker kompetensprofilen hos undervisande personal på socionomutbildningar i Sverige för att reda ut om medarbetarna har den ämneskompetens som kan förväntas vid en professionsutbildning. Ämneskompetensen hos den undervisande personalen har direkta konsekvenser för socionomutbildningen som underbygger de färdigutbildade studenternas kompetens och den professionalitet som brukarna kommer att ta del av.

Syftet är att undersöka utbildningens kvalitet med fokus på kompetensprofilen bland undervisande personal på socionomutbildningar i Sverige. Artikeln vägleds av följande fråga:

Har socionomutbildningarna i Sverige tillgång till medarbetare med erforderlig kompetensprofil för att erbjuda socionomstudenter en professionsutbildning som håller kvaliteten?

Kompetensprofilen garanterar inte *per se* kvaliteten, men ämneskompetens och akademisk utbildningsnivå skapar förutsättningar för kvalitet i undervisningen, framför allt när det gäller en professionsutbildning. Vi anlägger en komparativ ansats genom att jämföra såväl kompetensprofilen hos undervisande personal vid de lärosäten som bedrev socionomutbildning år 2020 som förändringen i den undervisande personalens kompetensprofil över tid mellan 2008 och 2020. Utgångspunkten är de statistiska uppgifter som inhämtades i den första enkätstudien 2008 som publicerades 2010 (se Salonen 2010).

Några förtydliganden

Det har hävdats att socionomutbildningen tillhör de nya professionerna (Brante 2014) men också att den tillhör den andra generationen av professioner som har utvecklats efter andra världskriget (Olofsson 2011). Vård-, ekonom-, ingenjers- och lärarutbildningar såväl som utbildningar för det sociala området, som inkluderar socionomutbildningen, utbildar studenter till det som sedan 1960-talet benämns semiprofessioner eller som i vår samtid kallas välfärdsprofessioner med tanke på den nära anknytningen till välfärdsstatens expansion och särskilda ansvar för befolkningens levnadsvillkor. Denna etikettering begripliggörs utifrån en positionering i förhållande till klassiska professioner (läkare, jurist, veterinär) som visar att semiprofessionerna bygger på kortare utbildningar med en svagare förankring i forskning som drivs fram utifrån ett primärt intresse för kunskapsstillämpning, inläring av arbetslivsrelevanta färdigheter och omedelbar nytta i organisatoriska sammanhang (Agevall & Olofsson 2014). I en äldre genomgång av forskningen i socialt arbete, som utgör huvudämnet i socionomutbildningen, dras slutsatsen att socialt arbete som akademisk utbildning underbygger en hybridprofession eftersom "[...] den klassiska vetenskapliga professionens rationalitet skall kombineras med välfärdsstatsprofessionens rationalitet. Den förra rationaliteten strävar efter att ge hållbara förklaringar via intern koherens och extern korrespondens medan den senare strävar efter effektiva åtgärder. Den senares rationalitet definieras i sista hand av välfärdsstatens officiella värden som de är uttryckta i t.ex. socialtjänstlagen" (Brante 2003 s. 174).

Men oavsett benämning, socionomutbildningen är en akademisk professionsutbildning som bygger på tre formella kriterier för studier på tertiär nivå: (1) utbildningen omfattar minst tre år vilket utgör kravet för kandidatexamen (socionomexamen kräver 3 ½ år), (2) studierna bedrivs vid ett lärosäte inom universitets- och högskolesektor och (3) utbildningsprogrammet fokuserar ett yrkesområde med egna områdesspecifika färdigheter, förmågor och kompetenser (Olofsson 2011).

Akademiska professionsutbildningar tryggar grundläggande kunskaper för utövning av yrket (Bengtsson 2021). Professionsutbildningar ställer särskilt höga krav eftersom utbildningen även fordrar en särskild expertis. Den ska rusta studenterna med ett systematiskt vetande om hur abstrakt kunskap tillämpas i praktiken inom professionens specifika arbetsfält. Förutsättningen för att bedriva professionsutbildning är undervisande universitetslärare med erforderlig kompetensprofil gällande (i) ämneskompetens och (ii) akademisk utbildningsnivå.

(i) Om vi går över till socionomutbildningen, då bör undervisande universitetslärare besitta en ämneskompetens som består av kunskaper om huvudämnet socialt arbete samt om det sociala arbetets praktik (Svensson 2021). I artikeln operationaliseras ämneskompetens enligt följande: ej disputerade ska ha genomgått socionomutbildning och disputerade ska ha genomgått forskarutbildning i socialt arbete (Salonen & Panican 2021). Operationaliseringen garanterar inte ämneskompetens i samtliga avseenden, det kan handla om en medarbetare som är disputerad i socialt arbete, dock helt utan fältanknytning och med en annan disciplinär hemvist på grundläggande nivå. Samtidigt, om det inte lyfts fram några principer om ämneskompetens, även om de dras med tillkortakommanden, då finns det en risk att inte överhuvudtaget kunna analysera kompetensprofilen hos medarbetare och problematisera relevansen av ämneskompetens i en akademisk professionsutbildning.

(ii) Enligt Högskoleförordningen (1993:100) krävs det att en högskoleutbildning bärs upp av medarbetare med hög kompetens, nämligen formell kompetens bedömd utifrån vetenskaplig skicklighet i form av avklarad forskarutbildning. Disputerade bland lärarkåren utgör en grundförutsättning för en akademisk utbildning som håller tillfredsställande kvalitet. Samtidigt, forskarutbildningen garanterar inte en hög pedagogisk kvalitet i undervisningssituationen. Å andra sidan, disputerade är oftast anställda som lektorer vilket kräver en bedömning av både vetenskaplig och pedagogisk skicklighet. Pedagogisk kompetens utgör ett huvudkrav för att kunna bli behörig för en lektorsanställning och prövningen av den pedagogiska skickligheten ägnas ofta lika stor omsorg som prövningen av den vetenskapliga skickligheten.

Som kvalitetskriterier utgår vi från två tvåtredjedelsmål utifrån en rimlighetsbedömning av vad som kan upprätthålla kvaliteten på en professionsutbildning: två tredjedelar disputerad personal och minst två tredjedelar av personal med socialt arbete som sitt huvudämne (Salonen 2010). Vi understryker att socionomutbildningen har en flervetenskaplig grund som till viss del förutsätter medarbetare med förankring i andra ämnen, vilket motiverar den nedre gränsen av ämneskompetensen vid minst två tredjedelar av personal med socialt arbete som sitt huvudämne.

Vi använder vedertagna förkortningar för lärosäten, enligt nedan (tillkomstår inom parentes):

- ESB – Ersta Sköndal Bräcke högskola (1948), ändrat till Marie Cederschiöld högskola (2022)
- GU – Göteborgs universitet (1944)
- HD – Högskolan i Dalarna (2012)
- HH – Högskolan i Halmstad (2019)
- HiG – Högskolan i Gävle (2006)
- HJ – Högskolan i Jönköping (2000)
- HV – Högskolan i Väst (2020)
- KAU – Karlstads universitet (2006)
- LIU – Linköpings universitet (2003)
- LNU – Linnéuniversitetet (2002)
- LU – Lunds universitet (1947)
- MAU - Malmö universitet (2001)
- MDH – Mälardalens högskola (2010)
- MittU – Mittuniversitetet (1971)
- ORU – Örebro universitet (1967)
- SH – Södertörns högskola (2017)
- SU – Stockholms universitet (1921)
- UMU – Umeå universitet (1962)
- UU – Uppsala universitet (2008)

Den fortsatta framställningen ger först en bakgrundsbild av socionomutbildningens expansion för att därefter redovisa metodologiska överväganden. Sedan analyseras empirin genom att uppmärksamma den undervisande personalens akademiska utbildningsnivå och ämneskompetens. Artikeln avslutas med huvudslutsatser och förslag som kan stärka kompetensprofilen bland undervisande personal.

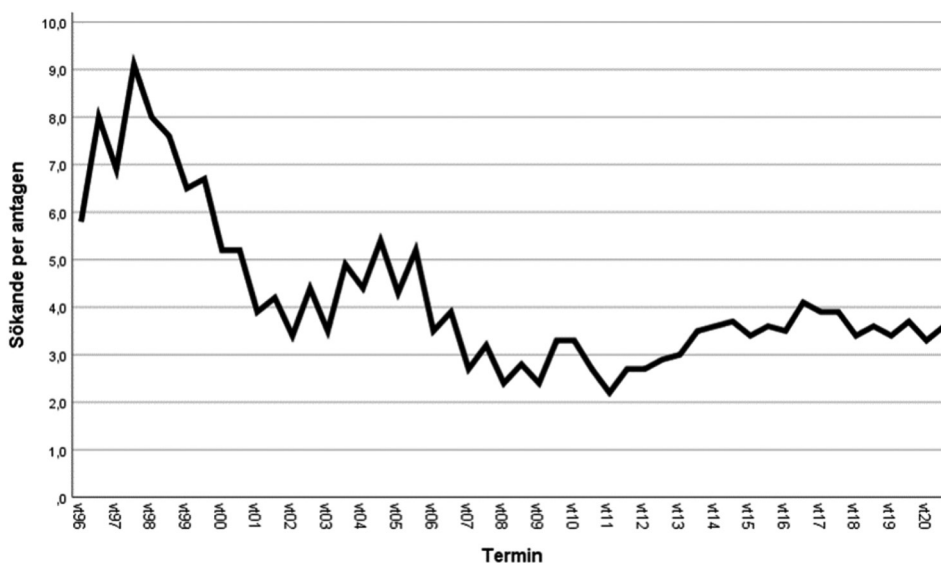
Bakgrund – socionomutbildningens expansion

Vi redovisar nyckelaspekter som avspeglar den kraftiga utvecklingen av socionomutbildningar och berör därmed söktrycket, nyantagna, antal helårsstudenter och antal examinerade; i vissa fall sträcker sig statistiken till 1996 för en tydligare bild av socionomutbildningens expansion. Vi kompletterar med en översikt av personalen vid landets socionomutbildningar för att beröra kopplingen mellan utbildningens expansion och kompetensförsörjningen bland medarbetare.

Diagram 1 visar att söktrycket (sökande per antagen) till socionomutbildningar var högst i slutet av 1990-talet för att därefter gå ner från drygt 9 sökande år 1998 till 3,5 sökande per plats år 2002. Från 2006 sker en fortsatt minskning med den lägsta noteringen vårterminen 2011 som uppgår till 2,2 sökande för att därefter vända uppåt

och stabiliseras till mellan 3 och 4 sökande per plats under de senaste åren. Det är en dramatisk scenförändring som kan förklaras av flera utbildningsplatser vid de ”gamla” socionomutbildningarna, konvertering av sociala omsorgsutbildningar i början på 2000-talet (se Högskoleverket 2003; SOU 1995:58) och start av utbildningsprogram vid lärosäten som tidigare saknat sådana.

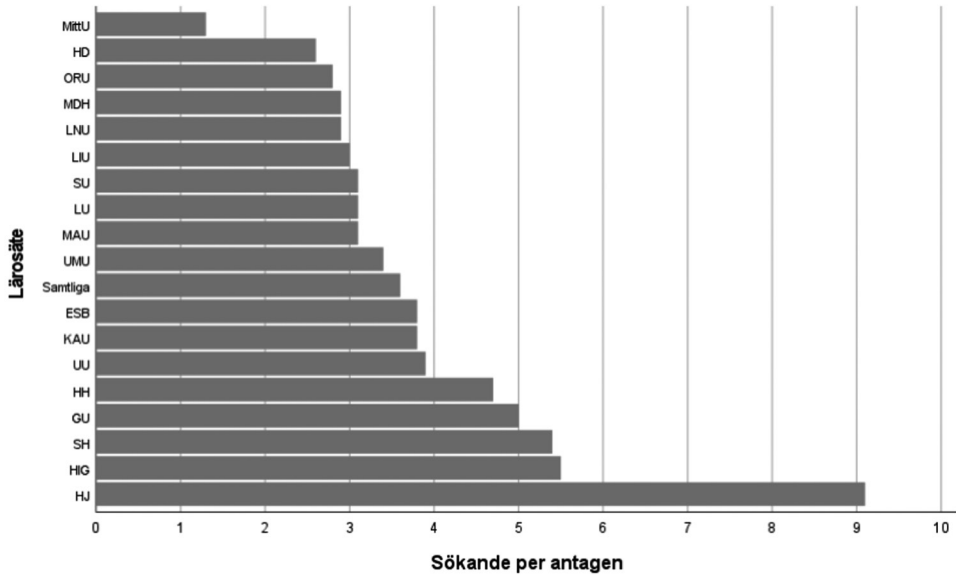
Diagram 1. Antal sökande per antagen vid socionomutbildningar 1996 – 2020.

Källa: UKÄ:s statistikdatabas (2021a).

Söktrycket till enskilda lärosäten varierar beroende på platstillgång, regionala skillnader och lärosätets antagning (varje termin eller en gång/läsår). Genomsnittet bland socionomutbildningarna höstterminen 2020 var 3,6 sökande per antagen och många lärosäten återfanns i intervallet mellan 3 och 5 sökande per plats, se diagram 2. Mittuniversitetet hade ett lågt söktryck (1,3) vilket innebär att antalet sökande precis översteg tillgängliga utbildningsplatser medan Högskolan i Jönköping hade ett mycket högt söktryck (9,1).

Diagram 2. Sökande per antagen till socionomutbildning Ht 2020 efter lärosäte.

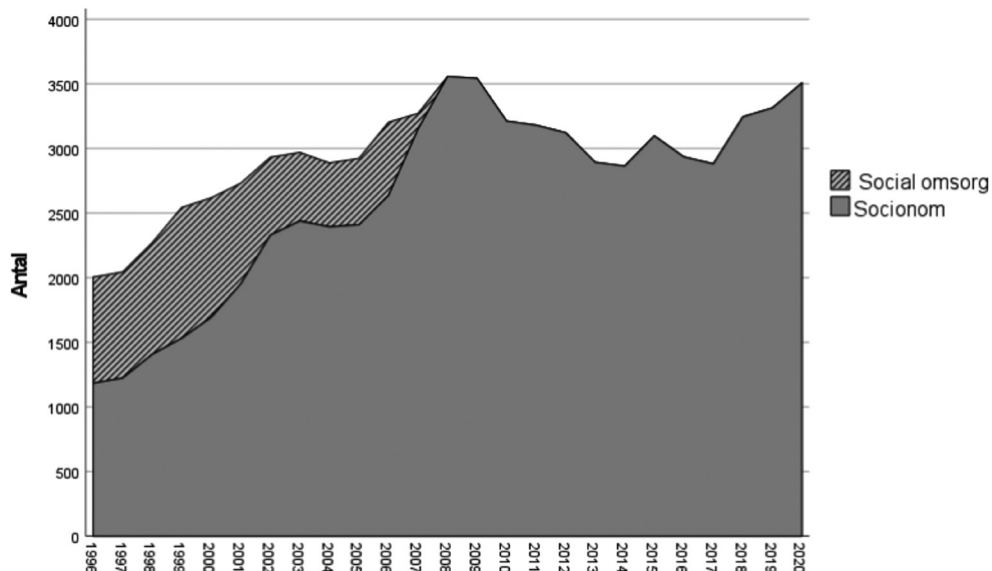

Källa: UKÄ:s statistikdatabas (2021a).

För nyantagna presenteras uppgifter från 1996 för att spegla den omfattande konverteringen av tidigare sociala omsorgsutbildningar under 2000-talets inledning. Av diagram 3 framgår att nyantagna per år ökade kraftigt fram till 2008 oavsett om man räknar med tidigare sociala omsorgsplatser. Antal antagna per år ökade från cirka 1 200 till drygt 3 500 studenter, vilket nästan var en tredubbling av antalet antagna mellan 1996 och 2008. Räknas de dåvarande sociala omsorgsutbildningarna med ökade det totala antalet antagna från cirka 2 000 till drygt 3 500 studenter, vilket motsvarar en ökning på 78 procent.

Mellan 2009 och 2014 minskade nyantagna på grund av förändrade utbildningsanslag till lärosätena; sammanlagt försvann nästan 700 platser på landets socionomutbildningar eller nästan var femte utbildningsplats. Från 2015 märks en stadig ökning som motsvarar den tidigare nedgången. År 2020 är antalet nyantagna vid socionomutbildningarna återigen omkring 3 500 studenter. De närmaste åren tillkommer utbildningsplatser vid de nyinrättade socionomutbildningarna vid Halmstad högskola (60 studieplatser från höstterminen 2020) och Högskolan Väst (100 studieplatser från höstterminen 2021).

Diagram 3. Nyantagna vid sociala utbildningar 1996–2020.

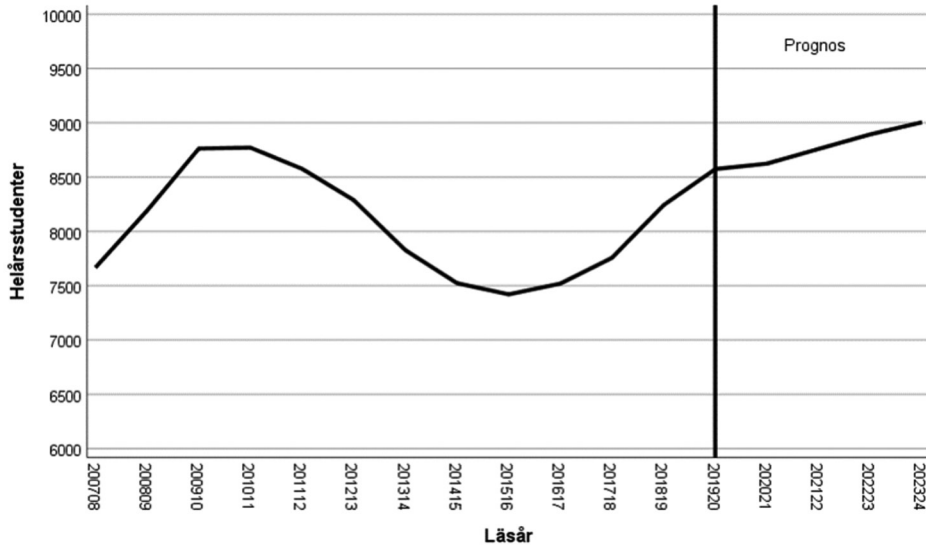

Källa: UKÄ:s statistikdatabas (2021a).

Vidare, i diagram 4 visas att antal helårsstudenter (HST)¹ ökade mellan läsåren 2007/08 och 2010/11 från knappt 7 700 till nästan 8 800, en ökning med cirka 1 100 HST eller 14 procent. Därefter minskade antalet HST gradvis fram till 2015/16 då antalet HST uppgick till 7 400 för att vända uppåt och landa på cirka 8 600 helårsstudenter 2019/2020. För de närmaste åren kan en relativt säker prognos ställas som beaktar nytillkommande platser vid de två tillkomna lärosätena med socionomutbildning (förutsatt att andra lärosäten bibehåller samma HST som 2019/20). Med detta tillskott beräknas antalet HST öka till cirka 9 000 läsåret 2023/24 vid landets socionomutbildningar.

¹ HST-måttet är ett vedertaget mått för att analysera volymer i högre utbildningar och ligger till grund för ersättning via statsanslag.

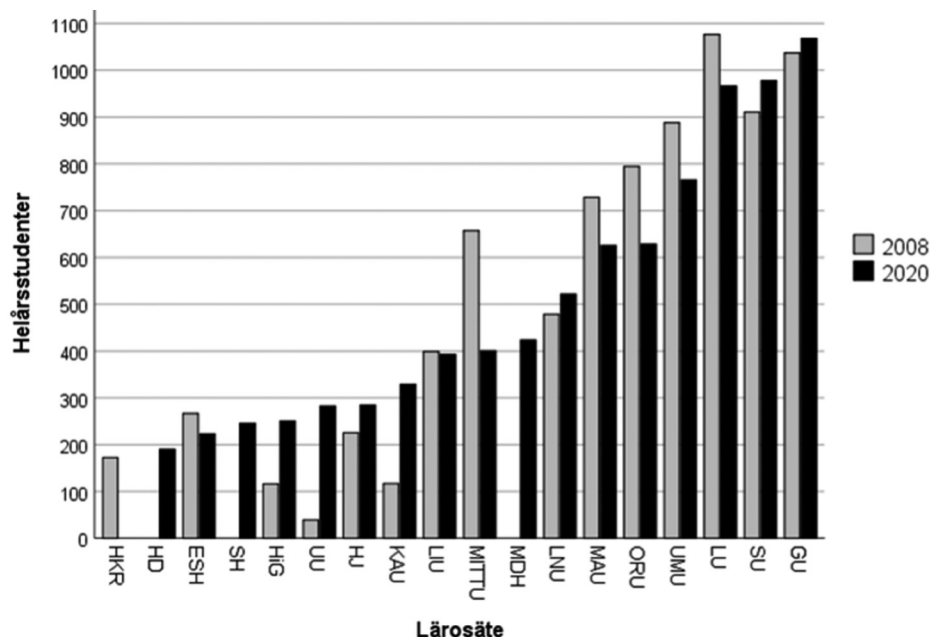
Diagram 4. Antal helårsstudenter (HST) vid landets socionomutbildningar läsåren 2007/08–2019/20 samt prognos fram till läsåret 2023/24.

Källa: UKÄ:s statistikdatabas (2021a).

Utvecklingen mellan 2008 och 2020 visar att det finns tre storlekar på socionomutbildningar, se diagram 5. De allra minsta har 200–300 HST/läsår vid sju lärosäten (HD, ESH, SH, HiG, UU, HJ, KAU) och flera är nytillkomna under 2000-talets första årtionde, därav ökningen av HST på vissa av dem. Sedan märks en mellangrupp på sex lärosäten med 400–700 HST (LIU, MittU, MDH, LNU, MAU, ORU) och bland dessa har en minskning av HST skett framför allt vid Mittuniversitetet, Malmö- och Örebro universitetet. I denna grupp har Mälardalens högskola tillkommit mellan de undersökta läsåren. Till sist återfinns fyra stora socionomutbildningar (GU, SU, LU, UMU); Göteborg och Stockholm har ökat antal HST medan Lund och framför allt Umeå uppvisar en klar minskning av HST.

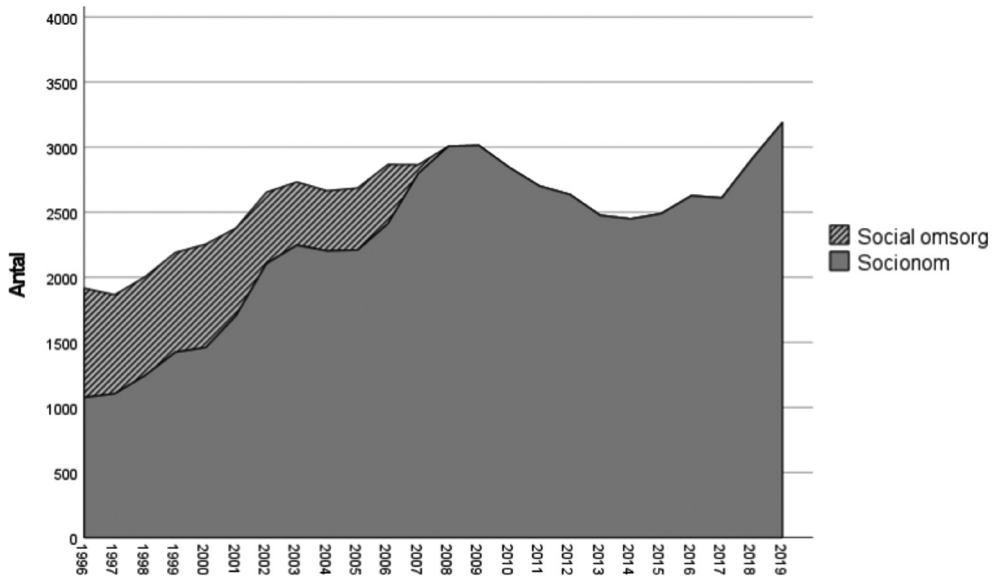
Diagram 5. Antal helårsstudenter vid socionomutbildningar per lärosäte läsår 2008/2009–2019/2020.

Källa: UKÄ:s statistikdatabas (2021a).

Slutsatsen blir, utifrån diagram 6, att antalet nyexaminerade ökade drastiskt från sena 1990-talet till 2008. Räknas enbart socionomexamina ökade årskullarna från drygt 1 000 till 3 000 studenter under den perioden. Även med hänsyn till examina från tidigare sociala omsorgsutbildningar var det en markant ökning med ungefär 1 000 fler nyexaminerade 2008 jämfört med vid slutet av 1990-talet. Därefter sker en u-formad utveckling under 2010-talet med lägst antal nyexaminerade 2013 och 2014, knappt 2 500/år. Ökningstakten har sedan tilltagit de sista åren på 2010-talet med en påspädning av ytterligare cirka 300 nyexaminerade årligen 2018 och 2019 då 3 200 tog socionomexamen, en historisk toppnotering som överstiger de tidigare rekorden från 2008 och 2009.

Diagram 6. Antal nyexaminerade vid sociala utbildningar 1996–2019.

Källa: UKÄ:s statistikdatabas (2021a).

Huvudslutsatsen är att examinationsvolymen har ökat stadigt, varje årionde har ökningstakten legat på cirka 50 procent. Skulle den trenden hålla i sig kommer antalet hamna runt 40 000 examinerade under 2020-talet. Vi har bedömt en ökningstakt utifrån den kunskap vi har i nuläget och adderat en förväntad ökning med tanke på de två nya socionomutbildningarna (HH & HV). År 2024 och framåt kommer, allt annat lika, nyexaminerade från 19 lärosäten att uppgå till ungefär 3 500 årligen. Ifall prognosen står sig, ser vi ett substantiellt nytillskott av nyexaminerade socionomer som skulle innebära en fortsatt expansion med en 30-procentig ökning jämfört med 2010-talets volym.

Metod

Empirin har samlats på uppdrag av Förbundet Sveriges Socionomutbildningar (Fssoc) som främjar samverkan mellan Sveriges socionomutbildningar samt verkar för att stärka utvecklingen av forskning, utbildning och praktik i socialt arbete. Under 2020 har diskussioner uppstått inom Fssoc om socionomutbildningens expansion, arbetsmarknads-situationen för socionomer samt kompetensförsörjningsaspekter gällande undervisande personal. De här diskussionerna har aktualiserat behovet av en genomlysning av socio-

nomfältets dimensioneringsaspekter som artikelns författare har, utifrån en utlysning av medel, fått i uppdrag att göra; den här artikeln bygger på en av flera frågor som avhandlas i den nämnda genomlysningen som fördjupar Salonens (2010) tidigare undersökning.

Den kvantifierbara datan har samlats in genom enkät med basfakta från lärosäten med socionomutbildning samt genom statistiska uppgifter från Universitetskanslersämbetet (UKÄ Statistikdatabas 2021a).

Enkäten, som är framställd i Excel, utgår från den enkät som utvärderingsavdelningen vid UKÄ har använt 2009 för att samla in underlag för undersökningsåret 2008 då lärosätena gjorde en självvärdering av sina socionomutbildningar². Enkätundersökningen för den här artikeln genomfördes mellan februari och april 2021 och avser undersökningsåret 2020. Genom att samma slags uppgifter samlas in för 2020 möjliggörs en tillförlitlig jämförelse av lärosätenas situation mellan undersökningsåren 2008 och 2020.

Uppgifterna från enkäten som används i artikeln förenar kvantitetsmått med kvalitetsdimensioner för att studera lärosätenas förmåga att upprätthålla kvalitet på utbildningen: antal anställda, deras akademiska titel, yrkesexamen, ämnesinriktning och undervisningsandel av tjänsteutövning på olika nivåer. Uppgifterna avser undervisande personal som omfattar egna anställda samt (extern) medverkande på socionomutbildningen från andra ämnen inom den egna fakulteten eller från ett annat lärosäte. Inga namn och personnummer har samlats in.

Enkäten har skickats till 19 lärosäten, men statistiska bearbetningar som presenteras framöver fokuserar 17 lärosäten; högskolorna i Halmstad och Väst har startat socionomutbildningen först under senare delen av 2020 respektive 2021.

Statistiska uppgifter om utvecklingen mellan 2008 och 2020, som presenteras i föregående del av artikeln, för en bakgrundsbild om socionomutbildningens expansion har hämtats från UKÄ:s databas (Högskolan i siffror 2021a).

Vi går över till att analysera empirin genom att fokusera den undervisande personalens akademiska utbildningsnivå och ämneskompetens under separata rubriker i den nämnda ordningen. Analysen avslutas med en samlad bedömning av kompetensprofilen hos undervisande personal på socionomutbildningar.

Akademisk utbildningsnivå

Inledningsvis presenteras en översiktlig bild av personalsituationen vid landets socionomutbildningar efter personalkategori för undersökningsåren 2008 och 2020 för att uppmärksamma förändringar. Från uppgifterna i tabell 1 konstateras att den stora

2 Tack till Karin Järplid Linde och Lisa Jämstved Lundmark, chef respektive gruppchef för UKÄ:s utvärderingsavdelning, som har varit behjälpliga med enkäten samt förtydliganden av uppgifter som ingår i enkäten.

skillnaden mellan undersökningsåren är adjunkternas minskning med drygt en tredjedel, från 323 till 206. Antalet professorer och lektorer är tämligen oförändrat, dock finns det en viss ökning av docenter och postdoktjänster. Andelen disputerad personal har ökat något mellan åren. Antalet doktorander har ökat och utgör 2020 var sjätte verksam vid socionomutbildningarna. Generellt tyder det på en fortsatt formell kompetenshöjning av personalprofilen vid landets socionomutbildningar.

Tabell 1. Jämförelse av personal vid socionomutbildningar 2008 och 2020.

	2008	2020	Skillnad
ANTAL			
Professor	63	66	+3
Lektor	369	378 ²	+9
varav docent	61 ¹	104	+43
Adjunkt	323	206	-117
Doktorand	98	135	+37
Totalt	853	787	-66
ANDEL i %			
Disputerad personal	51	56	+5
varav kvinnor	60	68	+8
Tjänstgöringstid i			
undervisning	47	44	-3
forskning	28	36	+8
annat	25	20	-5

¹ Saknas uppgifter för Lunds universitet 2008 (19 docenter 2020).

² Av 378 lektorer 2020 hade 26 postdoktjänster.

Enbart doktorander med någon form av registrerad aktivitet under 2020 har tagits med. Nollaktiva doktorander (inskrivna utan registrerad studieprestation under året) eller helt finansierade av andra huvudmän uppgår till nästan 60. Det innebär att 70 procent av doktoranderna i ämnet socialt arbete räknats med i den här studien för år 2020.

Vidare, socionomutbildningarna domineras av kvinnlig personal. Numera är drygt två tredjedelar kvinnor. Noterbart är att socionomutbildningen domineras, till 85 procent, av kvinnliga studenter, som är en relativt oförändrad nivå sedan mitten på

1980-talet (Bengtsson 2020) och avspeglar förhållandena bland verksamma socionomer (Kullberg 2011). Denna könssammansättning är inte speciell för socionomfältet utan är specifik för vård och omsorg på den starkt könsuppdelade svenska arbetsmarknaden (Brante m.fl. 2015). Kvinnor är särskilt framträdande inom välfärdsstatens professioner, till exempel sjuksköterskor (89 procent) och arbetsterapeuter i regionerna (97 procent) (Kullberg 2011).

Minskningen av personalstyrkan mellan 2008 och 2020 bör tolkas med försiktighet. Från den statistik som har lyfts fram i artikelns bakgrundsdel framkommer det att nyantagna, helårsstudenter och nyexaminerade är tillbaka i nivå med rekordåret 2008 samtidigt som personalstyrkan har gått ner med totalt 66 anställda i landet och antalet lärosäten ökat med 5 läroplatser. Undervisningen som andel av institutions-tjänstgöringen har minskat med 3 procent. Denna svårtolkade ekvation kan begrippliggöras med i vissa fall ändrade beräkningsprinciper av det pedagogiska arbetet, till exempel att medarbetarna ägnar mer undervisningstid för samma ersättning i klocktimmar. En sådan utveckling kan påverka undervisningskvaliteten och möjligheterna att dra in externa forskningsmedel negativt. Det är dessutom relevant att reflektera över lärosätenas förutsättningar att möta den förväntade fortsatta expansionen i antal examinerade per årtionde med erforderlig personalkompetens.

Antalet professorer har ökat mycket blygsamt mellan 2008 och 2020 samtidigt som det finns en förstärkning av antalet lektorer med docentkompetens. En förklaring till att antalet professorer är tämligen oförändrat kan spåras i ändrade anställningsvillkor på vissa lärosäten. Vid exempelvis Lunds universitet har professorerna rätt att ägna 50 procent av tjänstgöringen åt forskning, en reform under 2010-talet som har blivit så pass dyr för arbetsgivaren att fakulteten och därmed institutionerna har infört befodringsstopp med resultatet att ingen har befodrats till professor sedan 2015.

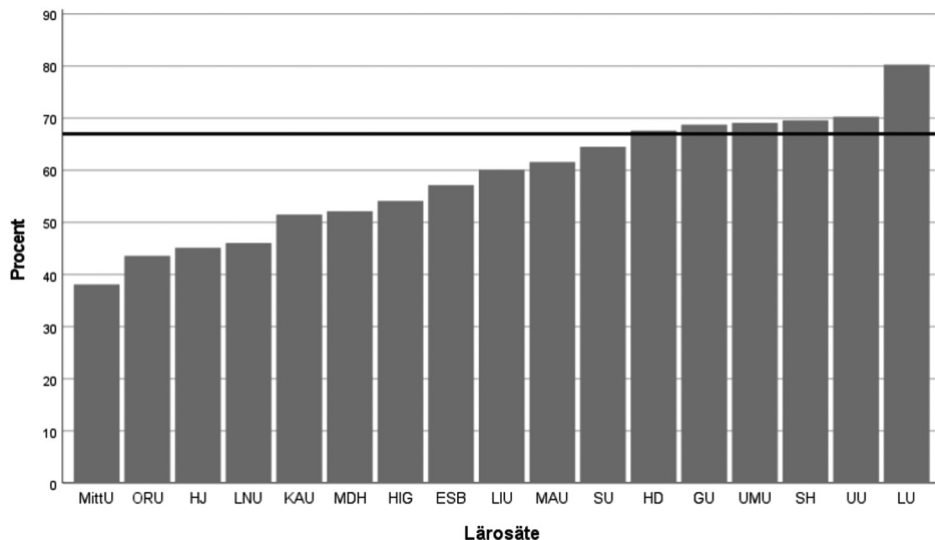
Vilka slutsatser kan dras av akademisk utbildning bland den undervisande personalen? En första slutsats är att antalet och andelen disputerad personal alltmer kommit att dominera. Eftersom vi undersöker kompetensprofilen bland undervisande personal blir det mer träffsäkert att uppmärksamma helårspersonal i undervisning (HÅP). 2008 var det 253 lärartjänster i undervisning (Salonen 2010), vilket har ökat till 287 HÅP år 2020, se tabell 2. Det innebär att den totala undervisningstiden har mellan undersökningsåren ökat med 13 procent räknat i helårstjänster. Den andra slutsatsen är att ökningen återfinns bland disputerad personal. År 2008 var det knappt hälften (47 procent) av undervisningstiden som genomfördes av disputerad personal (Salonen 2010); denna andel har år 2020 ökat till 62 procent i genomsnitt vid landets socionomutbildningar. Således ger sig till känna en tredje slutsats, nämligen att kvalitetskriteriet om att åtminstone två tredjedelar av undervisningen ska bedrivas av forskarutbildad personal är nästan uppnått.

Tabell 2. Antal och andel lärartjänster vid landets socionomutbildningar 2008 och 2020 efter akademisk utbildningsnivå.

	2008		2020	
	Antal	Andel	Antal	Andel
Ej disputerade	135	53 %	110	38 %
Disputerade	118	47 %	177	62 %
Total (HÅP)	253	100 %	287	100 %

En fjärde slutsats är att den akademiska utbildningsnivån skiljer sig kraftigt mellan lärosäten. Ser vi till enskilda lärosäten, se diagram 7, har sex uppnått kvalitetskriteriet om att två tredjedelar av undervisningen bör bedrivas av forskarutbildade år 2020 (LU, UU, SH, UMU, GU, HD). Dessa är en blandning av stora och små samt nyare och äldre utbildningar. Socionomutbildningen vid Lunds universitet sticker ut med 80 procent av lärartiden med disputerad personal, det är 10 procentenheter högre än vid något annat lärosäte. Tre lärosäten når nästan upp till tvåtredjedelsmålet (SU, MAU, LIU). Fyra lärosäten (MittU, ORU, HJ, LNU) har fortsatta utmaningar att uppnå detta kvalitetskriterium med en andel disputerad undervisningspersonal som understiger hälften av lärartiden. En låg andel lärare med forskarutbildning märks särskilt i MittU (38 procent), ORU (44 procent), HJ (45 procent) och LNU (46 procent).

Diagram 7. Andel disputerade i undervisning vid socionomutbildning per lärosäte 2020.

Ämneskompetens bland undervisande personal

Huvudämnet socialt arbete är en självständig disciplin med egen kunskapsmässig prägel byggd på professionsspecifika kunskaper, förmågor och färdigheter. Det är naturligt att ämnet socialt arbete är grundstommen såväl för att spegla det mångfaceterade socionomfältet som att ge progression i kurser. Eftersom socionomutbildningen utgör en professionsutbildning som är etablerad som forskningsämne sedan mer än 40 år tillbaka borde den undervisande personalen ha en tredelad förankring: vara socionomutbildad, ha (även begränsad) erfarenhet från praktiskt socialt arbete samt (gällande forskarutbildade) vara disputerade i ämnet. Men statistiken från 2008 bygger i stället på samma kvalitetskriterier som vid insamling av data för 2020, nämligen socionomutbildning för ej disputerade och disputerat i socialt arbete för forskarutbildade.

I tabell 3 kan utläsas att 2008 var 67 procent av undervisningstiden bedrivna av medarbetare med ämneskompetens. Det innebär att kvalitetskriteriet om två tredjedelar uppnåddes generellt bland landets socionomutbildningar, dock med en tydlig övervikt av undervisning genomförd av icke-disputerade (se tabell 2). I tabell 3 uppmärksammas en negativ utveckling år 2020, andelen med ämneskompetens i undervisning har minskat till 57 procent. Således kan en femte slutsats filtreras fram som visar att kvalitetskriteriet om att minst två tredjedelar av undervisningen ska bedrivas av ämneskompetenta medarbetare har försämrats sedan 2008.

Tabell 3. Antal och andel lärartjänster vid socionomutbildningar 2008 och 2020 efter ämneskompetens.

	2008		2020	
	Antal	Andel	Antal	Andel
Socialt arbete	171	67 %	164	57 %
Andra discipliner	82	33 %	123	43 %
Total (HÅP)	253	100 %	287	100 %

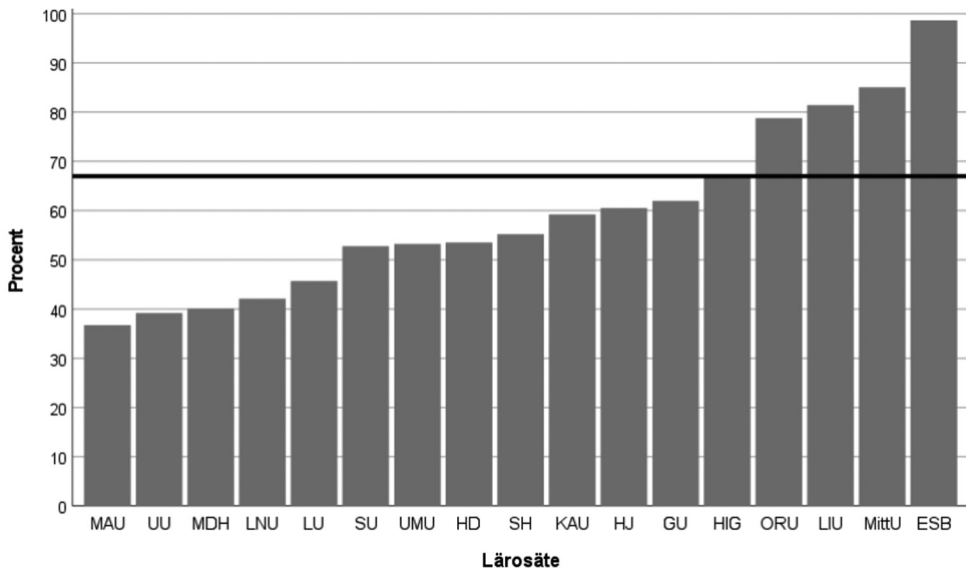
Diagram 8 vittnar om en stor variation mellan lärosätena, från 37 procent (MAU) till 99 procent (ESB), fem lärosäten (ESB, MittU, LIU, ORU, HiG) överstiger kvalitetskriteriet om två tredjedelar av undervisande personal med socialt arbete som ämnesdisciplin. I andra änden återfinns fem lärosäten (MAU, UU, MDH, LNU, LU) där mindre än hälften av undervisningstiden bedrivs av lärare från ämnet socialt arbete.

Det tål att reflektera över vad utvecklingen med färre undervisande personal med ämneskompetens innebär för socionomfältet. Svensson (2021) menar att i grund och botten handlar det om socialt arbete som en professionsutbildning och betydelsen av undervisande personal med ämneskompetens knappast kan överdrivas. Speciellt gäller det ämnesspecifika kunskaper, som omfattar kännedom om socialt arbete som prak-

tik. Men som har nämnts ovan redan, det är betydelsefullt med kompetens från andra ämnen också eftersom socionomutbildningen bygger på en flervetenskaplig grund, vilket gör att medarbetare med förankring i andra ämnen tryggar kvalitet i socialt arbete som huvudämne. Det skulle rent av missgynna socionomutbildningen om samtliga lärare skulle ha samma ämneskompetens. Men återigen, socionomutbildningen är en professionsutbildning byggd på en självständig disciplin. Det kan bli problematiskt om andelen med annan disciplinär hemvist överstiger en tredjedel av undervisningstiden. I den senaste publikationen om socionomutbildningen (Swärd & Edebalk 2021) dras följande slutsats i ett antologikapitel som uppmärksammar nuläget:

En annan evig fråga är frågan om kompetensförsörjning för utbildningen. Den begränsade forskarutbildningen i ämnet kan omöjligt möta det stora antalet socionomstudenter och än mindre ha utrymme för att därtill täcka behoven för vidareutbildning. När det så samtidigt är krav på doktorsexamen för anställning vid lärosätena är det hög sannolikhet att socionomstudenterna i stor utsträckning undervisas av disputerade lärare utan grund i ämnet socialt arbete och framför allt utan grund i det sociala arbetets praktik (Svensson 2021 s. 235).

Diagram 8. Andel av undervisningstiden av personal med socialt arbete som disciplin efter lärosäten 2020.

Vi går över till den sista rubriken från analysen genom att föra samman slutsatser om akademisk utbildningsnivå och ämneskompetens.

Samlad bedömning av kompetensprofilen

I figurerna 1 och 2 har vi satt samman de två undersökta kvalitetskriterierna för kompetensprofilen vid socionomutbildningarna 2008 respektive 2020. Som konstaterat, den totala undervisningstiden har mellan undersökningsåren ökat med 13 procent från 253 till 287 helårstjänster samtidigt som antalet medarbetare har minskat med 66, vilket motsvarar 8 procent av personalstyrkan. Ökningen av HÅP återfinns bland disputerad personal vilket är en positiv utveckling. I figur 2 framkommer dock att den forskarutbildade personalen är till hälften disputerad i socialt arbete och till hälften i andra discipliner. Det sker således en akademisering av den undervisande personalen men som inte är koncentrerad till disputerade i ämnet socialt arbete, en i sig oroväckande utveckling. En lika problematisk utveckling handlar om icke disputerade som har minskat drastiskt under undersökningsperioden (mestadels adjunkter). Den här lärarkategorin, som oftast har en mer omfattande och aktuell fältanknytning jämfört med disputerad personal, har minskat från 42 till 26 procent av lärartiden. Det får diskuteras i ett annat sammanhang var gränsen för sammanlagd lärartid som bedrivs av lärare utan forskarutbildning på socionomutbildningen bör ligga i en professionsutbildning. När det gäller ämneskompetensen har utvecklingen för professionen varit ogynnsam, eftersom andelen av den undervisande personalen med ämneskompetens har minskat med 10 procentenheter (från 67 procent 2008 till 57 procent med ämneskompetens 2020). Det kan visa sig att socialt arbete som professionsutbildning under de senaste åren har haft behov av att inhämta kompetens från andra discipliner, det är dock problematiskt ifall behovet har ökat så pass mycket sedan 2008 i en självständig akademisk disciplin, även om huvudämnet socialt arbete har en tvärvetenskaplig karaktär.

Figur 1. Antal tjänster räknat i helårspersonal (HÅP) och kompetensprofil utifrån ämneskompetens och akademisk utbildningsnivå hos undervisande personal på socionomutbildningar år 2008.

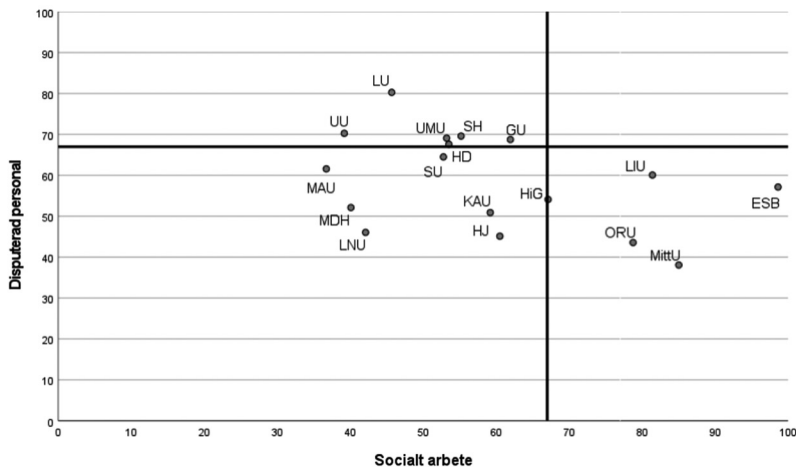
		<u>Ämnestillhörighet</u>			
		<u>Socialt arbete</u>	<u>Andra discipliner</u>		
<u>Personal-kompetens</u>	<u>Ej disputerad</u>	106 (42 %)	29 (11 %)	135	53 %
	<u>Disputerad</u>	65 (26 %)	53 (21 %)	118	47 %
		171	82	253	
		67 %	33 %		100 %

Figur 2. Antal tjänster räknat i helårspersonal (HÅP) och kompetensprofil utifrån ämneskompetens och akademisk utbildningsnivå hos undervisande personal på socionomutbildningar år 2020.

		Ämnestillhörighet			
		Socialt arbete	Andra discipliner		
Personal-kompetens	Ej disputerad	74 (26 %)	36 (12 %)	110	38 %
	Disputerad	90 (31 %)	87 (30 %)	177	62 %
		164	123	287	
		57 %	43 %		100 %

I relation till de två kvalitetskriterierna för kompetensprofilen hos undervisande personal på socionomutbildningar (två tredjedelar disputerad och två tredjedelar med socialt arbete som sitt huvudämne) sammanfattas resultaten i diagram 9. Det kan konstateras att inget lärosäte uppfyller båda kvalitetskriterierna år 2020. Å ena sidan uppfyller fem lärosäten kopplingen till huvudämnet socialt arbete medan andelen disputerade missar målbilden. Dessa lärosäten återfinns i den nedre högra rutan av diagrammet (ESB, MittU, LIU, ORU, HiG). Å andra sidan uppfyller sex andra lärosäten disputationsmålet medan de har för låg andel lärare från socialt arbete. Dessa lärosäten återfinns i högre vänstra rutan av diagrammet (LU, UU, SH, UMU, GU, HD). Sedan har vi sex lärosäten som, i varierande grad, inte uppfyller något av de två uppställda kvalitetskriterierna (LNU, MDH, MAU, SU, KAU, HJ).

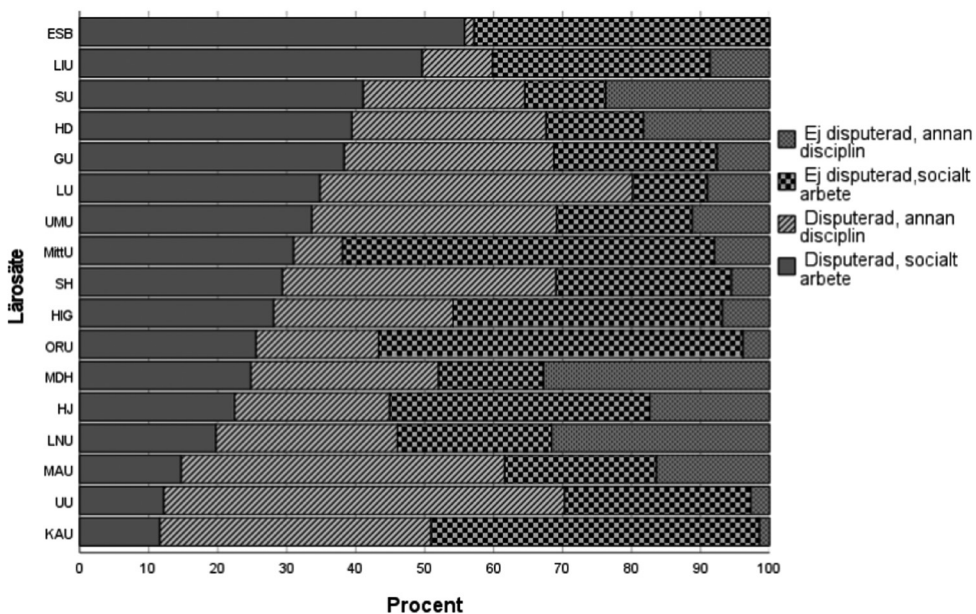
Diagram 9. Andel helårspersonal (HÅP) efter kompetensprofil med fokus på ämneskompetens och akademisk utbildningsnivå hos undervisande personal på socionomutbildning per lärosäte 2020.

Det samlade intrycket om kompetensprofilen år 2020 från diagram 10 är att det skiljer sig högst avsevärt bland lärosätena med socionomutbildning. Uppsala och Malmö universitet sticker ut med en hög andel disputerade lärare från andra discipliner, 58 respektive 47 procent. Deras andel av disputerade lärare med forskarutbildning i socialt arbete är låg, 12 respektive 15 procent. Lägst andel lärare som är disputerade i socialt arbete hittas vid KAU (11 procent). Som kontrast finner vi ESB med 56 procent disputerade i socialt arbete och endast 1 dryg procent med lärare disputerade i annat ämne. En relativt hög andel, över 40 procent, med disputerade lärare i socialt arbete återfinns på utbildningar i LIU (50 procent) och SU (41 procent).

Andelen lärare som inte har genomgått forskarutbildning, oavsett ämnesanknytning, märks särskilt på MittU (62 procent), ORU (57 procent), HJ (55 procent) och LNU (54 procent). MDH och LNU har en särskilt hög andel icke-disputerade i annat ämne än socialt arbete, 33 respektive 32 procent.

Diagram 10. Undervisande personal efter kompetensprofil med fokus på ämneskompetens och akademisk utbildningsnivå per lärosäte år 2020.

Sammanfattande diskussion

Vi avslutar med relevanta aspekter på tillkortakommanden i kompetensprofilen, som inte bara bör uppmärksammas utan också åtgärdas under kommande år. Från analysen filtreras fram två huvudslutsatser.

Den första huvudslutsatsen handlar om att inget lärosäte uppfyller båda kvalitetskriterierna för kompetensprofilen. Bland 17 lärosäten, år 2020, är det ingen läroplats som har två tredjedelar disputerad personal och två tredjedelar av personal med socialt arbete som sitt huvudämne. Därmed besvaras artikelns fråga genom att konstatera att socionomutbildningarna når i nuläget inte till den kompetensprofil bland undervisande medarbetare som kan förväntas finnas på en professionsutbildning. Lika bekymmersamt är den negativa utvecklingen sedan 2008 då kvalitetskriteriet om två tredjedelar av den undervisade personalen med socialt arbete uppnåddes. Jämfört med 2008 har socionomutbildningarna 2020 flera helårsstudenter, färre medarbetare samtidigt som den totala undervisningstiden har ökat. Om vi beaktar nytilkommande platser vid de två senast sjösatta lärosätena (HH, HV), kommer antalet helårsstudenter att öka till cirka 9 000 läsåret 2023/24. Samma utveckling gäller antalet nyexaminerade: år 2024 kommer, allt annat lika, nyexaminerade från 19 lärosäten att uppgå till ungefär 3 500 årligen. Därtill ökar behovet av socionomer på arbetsmarknaden. Enligt UKÄ:s senaste prognos för behovet av socionomer fram till 2035, kommer efterfrågan på socionomer att beräknas till drygt 50 000 år 2030 och cirka 55 000 år 2035 (UKÄ 2021b). Det blir ett substantiellt nytillskott av socionomer som innebär en fortsatt expansion av socionomutbildningarna. Med andra ord, en hittills kraftigt ökad studentvolym som fortsätter att expandera sker på bekostnad av kvalitet i termer av undervisning som bedrivs i allt högre grad av medarbetare utan ämneskompetens på en professionsgrundad högskoleutbildning. Det riskerar att leda till en avprofessionalisering av socionomutbildningarna. Redan vid undersökningen 2008, då läget bland den undervisande personalen med ämneskompetens var bättre än 2020, nämndes följande:

Min poäng är lika enkel som besvärlig; kvantitet och kvalitet hänger intimt samman i professionsuppbyggnaden och bör bedömas fortlöpande i relation till varandra. Satsas det ensidigt på kvantitet t.ex. i antal utbildningsplatser får detta konsekvenser på inte bara utbildningarnas innehåll och kvalitet utan inverkar också menligt på den professionella identitet och kunskapsmässiga grund som nyexaminerade socionomer skall stå på. (Salonen 2010 s. 1)

Den förväntade expansionen av antalet studenter kan tillgodoses i utbildningshänseende via befintlig dimensionering hos de 19 nuvarande socionomutbildningarna. Men kompetensprofilen kommer knappast att domineras av medarbetare med

ämneskompetens, vi är tveksamma till att kompetensprofilen ens når tillbaka till läget 2008. Utvecklingen framstår som ett timglas. I ena änden uppmärksammas en ökning av utbildningsplatser och i andra änden en arbetsmarknad som absorberar det ökande antalet socionomer. Det är i timglasets mitt, där vi hittar undervisande personal med ämneskompetens, som problem med växtvärken blir tydliga. Det skapar ett tryck på kompetensförsörjningen av undervisning och forskning inom socionomutbildningarna. Den motsägelsefulla utvecklingen sedan 2008 (flera studenter och nyexaminerade, ökad undervisningstid, dock minskad personalstyrka och färre med ämneskompetens) i kombination med prognosen om en ökad studentvolym borde följas upp genom att replikera denna undersökning 2026 för att studera tidsperioden 2020–2025. Det vore dessutom relevant att mer ingående studera kopplingen mellan kommande rekryteringsbehov och lärosätenas möjlighet att anställa forskarutbildade i socialt arbete.

Den andra huvudslutsatsen är de stora skillnaderna i kompetensprofil, som kan bidra till att socionomutbildningarna utvecklas till ett stratifierat utbildningsfält med en hierarki mellan lärosäten med negativa konsekvenser för disciplinen, den färdigutbildades arbetsmarknadsetablering och brukaren. Vi återgår ännu en gång till aspekten av en socionomutbildning som är professionsgrundad. Till skillnad från många samhällsvetenskapliga discipliner, förutsätter en professionsutbildning enhetlig vetenskaplig och kunskapsmässig grund som är sammanflätad med en praktik med egen etisk kod, en gemensam syn på yrkespraktiken och specifika kompetenser, färdigheter och förmågor. Om den vetenskapliga skolningen, ämnesanknytningen och expertisen bland medarbetarna skiljer sig så pass mycket på socionomutbildningarna, då finns det en risk att de färdigutbildade utvecklar kompetenser av varierande relevans och kvalitet.

Vi menar att huvudslutsatserna innebär utmaningar för samtliga huvudmän i deras rekryteringsbehov. Likaså bör ett genomgripande reformarbete på övergripande nivå initieras för att skyndsamt åstadkomma konkreta förbättringar av kompetensprofilen på socionomutbildningar. Förbundet Sveriges Socionomutbildningar är den aktör som skulle kunna bevaka personalförsörjningen med ämneskompetenta medarbetare vid landets utbildningar samt arbeta för en strukturerad och organiserad rekrytering av medarbetare på lokal nivå såväl som att verka för en enhetlig kompetensprofil på socionomutbildningarna i Sverige.

Referenser

- Agevall, O. & Olofsson, G. (2014). Tensions between academic and vocational demands. I: J-C. Smeby & M. Sutphen (red.), *From vocational to professional education*. Routledge.
- Bengtsson, M. (2020). Karriär och profession: om positioner, statushierarki och mobilitet inom socionomyrket. Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Bengtsson, M. (2021). Kvalificering för profession och position. I: S. Linde & K. Svensson (red.), *Välfärdens aktörer: utmaningar för människor, professioner och organisationer*. Social Work Press, Lunds universitet.
- Bergmark, Å. (1998). *Nyckelbegrepp i socialt arbete*. Studentlitteratur.
- Bergmark, Å., Lundström, T., Minas, R. & Wiklund, S. (2008). *Socialtjänsten i blickfånget: organisation, resurser och insatser*. Natur & Kultur.
- Blom, B., Morén, S. & Nygren, L. (red.) (2013). *Kunskap i socialt arbete: om villkor, processer och användning*. Natur & Kultur.
- Blom, B. & Morén, S. (2015). *Teori för socialt arbete*. Studentlitteratur.
- Brante, T. (1987). Konstitueringen av nya vetenskapliga fält: exemplet forskning i socialt arbete. *Sociologisk forskning*, 24(4), 30–60.
- Brante, T. (2003). Konsolideringen av nya vetenskapliga fält: exemplet forskning i socialt arbete. I: *Socialt arbete. En nationell genomlysning av ämnet*. Högskoleverket.
- Brante, T. (2014). Den professionella logiken: hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapsamhället. Liber.
- Brante, T., Johnsson, E., Olofsson, G. & Svensson, L. G. (2015). Professionerna i kunskapsamhället: en jämförande studie av svenska professioner. Liber.
- Brante, T., Svensson, K. & Svensson, L. G. (red.) (2019). *Ett professionellt landskap i förvandling*. Studentlitteratur.
- Bruhn, A., Baianstovu, R., Petersén, A. & Johansson, B. (2020). *Att ta mark i professionen: nya socionomers yrkesval och karriärvägar*. Lunds universitet.
- Börjeson, M. & Börjeson, B. (2015). *Förstå socialt arbete*. Liber.
- Cuadra, C. & Ouis, P. (2020). Grönt och hållbart socialt arbete: miljöriktiga, socialt rättvisa och ekosociala interventioner. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 27(3–4), 207–226.
- Dellgran, P. (2016). Socionomer som profession. I: A. Meeuwisse, H. Swärd, S. Sunesson & M. Knutagård (red.), *Socialt arbete: en grundbok*. Natur & Kultur.
- Dellgran, P. (2018). Vetenskapens mål och mening: Uppfattningar om forskningens uppgifter inom vårdvetenskap, utbildningsvetenskap och socialt arbete. *Socionomen Forsknings supplement*, (43), 4–19.
- Dellgran, P. & Höjer, S. (2005). Rörelser i tiden: professionalisering och privatisering i socialt arbete. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 12(2–3), 246–267.
- Dellgran, P. & Höjer, S. (2012). The politics of social work research: Ph.D. theses in Sweden. *European Journal of Social Work*, 15(4), 581–597.
- Dellgran, P. & Höjer, S. (2017). Varför forskarutbildning? Motiv, aspirationer och drivkrafter bland disputerade sjuksköterskor, lärare och socionomer. *Socialvetenskaplig tidskrift*, (2), 85–106.
- Hjärpe, T. (2020). Mätning och motstånd: sifferstyrning i socialtjänstens vardag. Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Högskoleverket (2003). Social omsorgsutbildning och socionomutbildning. Högskoleverket.
- Jacobsson, K. & Martinell Barfoed, E. (2019). Socialt arbete och pappersgöra: mellan klient och digitala dokument. Gleerups.

- Johansson, S., Dellgran, P. & Höjer, S. (red.) (2015). Människobehandlande organisationer: villkor för ledning, styrning och professionellt välfärdsarbete. Natur & Kultur.
- Kullberg, K. (2011). Socionomkarriärer: om vägar genom yrkeslivet i en av välfärdsstatens nya professioner. Göteborgs universitet.
- Meeuwisse, A. & Swärd, H. (2016). Vad är socialt arbete? I: A. Meeuwisse, H. Swärd, S. Sunesson & M. Knutagård (red.), *Socialt arbete: en grundbok*. Natur & Kultur.
- Nordesjö, K., Scaramuzzino, G. & Ulmestig, R. (2021). The social worker-client relationship in the digital era: a configurative literature review. *European Journal of Social Work*. doi: 10.1080/13691457.2021.1964445
- Nygren, L. (2016). Socialt arbete i praktik, forskning och utbildning, I: A. Meeuwisse, H. Swärd, S. Sunesson & M. Knutagård (red.), *Socialt arbete: en grundbok*. Natur & Kultur.
- Nygren, L. (2021). Kontroversteman i kunskapsbildningen i socialt arbete i Sverige. I: H. Swärd & P. G. Edebalk (red.), *Socionomutbildningen: då, nu och i framtiden*. Studentlitteratur.
- Olofsson, G. (2011). *På väg mot profession? Akademiska yrkesutbildningar vid ett nytt universitet*. Institutionen för samhällsvetenskap, Linnéuniversitetet.
- Panican, A. & Björklund, S. (2019). Generisk valideringsmodell för bedömning av reell kompetens för tillgodoräknande som högskoleutbildning (GVTH) samt valideringskriterier för socionomexamen. Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Ponnert, L. & Svensson, K. (2019). Socionomen i myndigheten: att göra gott, göra rätt och göra nytta. Gleerups.
- Salonen, T. (2010). Det sociala arbetets professionssträvanden: dimensionering, kvalitet och kompetens. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 17(1), 92–103.
- Salonen, T. (2019). Varken teknik eller konst: utmaningar i det sociala arbetets kunskapsutveckling. I: N-E. Sahlin (red.), *Vetenskap och beprövad erfarenhet: socialtjänst*. Lunds universitet.
- Salonen, T. & Panican, A. (2021). Genomlysning av socionomfältet 2020: nuläge och prognoser om socionomers utbildning och arbetsmarknad. Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Scaramuzzino, G. (2019). Socialarbetare om automatisering i socialt arbete: en webbenkätundersökning. Socialhögskolan, Lunds universitet.
- SFS 1993:100 Högskoleförordning.
- SOU 1995:58 Kompetens och kunskapsutveckling: om yrkesroller och arbetsfält inom socialtjänsten. Fritze.
- Sunesson, S. (2003). Socialt arbete: en bakgrund till ett forskningsämne. I: *Socialt arbete: en nationell genomlysning av ämnet*. Högskoleverket.
- Sunesson, S. (2004). Socialt arbete. I: T. Brante, K. Johansson & S. Sunesson (red.), *Diskussioner om samhällsvetenskap: gränser, innehåll och framtid*. Samhällsvetenskapliga fakulteten.
- Sunesson, S. (2016). Välkommen till ett yrke. I: A. Meeuwisse, H. Swärd, S. Sunesson & M. Knutagård (2016). *Socialt arbete: en grundbok*. Natur & Kultur.
- Svensson, K. (2019). Socionomers syn på sin yrkesroll och organisation: en jämförande enkätstudie 2008 och 2019. Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Svensson, K. (2021). Expansion, variation och nya former av styrning: utbildning av socionomer efter 1993. I: H. Swärd & P. G. Edebalk (red.), *Socionomutbildningen: då, nu och i framtiden*. Studentlitteratur.
- Svensson, L. (2019). Automatisering: till nytta eller fördärv? *Socialvetenskaplig tidskrift*, 26(3–4), 341–362.
- Swärd, H. & Edebalk, P.G. (2021). *Socionomutbildningen - då, nu och i framtiden*. Lund: Studentlitteratur.

UKÄ (2021a). *Statistikdatabas: högskolan i siffror*. Hämtad 3 maj 2021 från: <https://www.uka.se/statistik--analys/statistikdatabas-hogskolan-i-siffror.html>

UKÄ (2021b). *Prognoser för behovet av högskoleutbildad*. Hämtad 10 maj 2021 från: <https://www.uka.se/download/18.2c1b6f281784ada039867ba/1617708989374/statistisk-analys-2021-04-06-prognoser-for-behovet-av-hogskoleutbildade.pdf>

NaPSa 2023

Call for abstracts

Nationell paper-konferens i socialt arbete 22-23 mars, Stockholm

2023 års nationella paper-konferens i socialt arbete, NaPSa, arrangeras av Södertörns högskola och Marie Cederschiöld högskola. Konferensen kommer att äga rum i Flemingsberg, Stockholm.

NaPSa är en paper-konferens där forskningsaktiva i socialt arbete får möjlighet att lägga fram sina paper för kollegial diskussion och reflektion. Bidragen kommer att tematiseras i olika seminariegrupper. Alla som deltar med ett paper på konferensen ska vara beredda på att kommentera en kollegas text.

Vi välkomnar olika slags paper: kapitelutkast, artikelmanus, utkast till rapporter etc. av både disputerade forskare och doktorander. Huvudsakligt språk på konferensen är svenska, men det går att lägga fram paper på engelska. Vid behov kan seminariegrupperna också genomföras på engelska. Önskemål om detta anmäls i samband med att man skickar in sitt abstract.

Det finns även möjlighet för dem som önskar att arrangera en workshop som kan handla om metodfrågor, etiska dilemman, forskarutbildningen, samhällspåverkan eller annat intresseväckande.

1. Skicka in ett abstract om högst 250 ord. Instruktioner med mall till abstractets och paperets utformning finns på:
<https://www.mchs.se/evenemang/konferens-socialt-arbete-mars2023.html>
Anmälan stänger 9/1.
2. Accepterade bidrag får beslut och inbjudan till att skicka in sina paper 20/1.
3. Anmälan till konferensen, med möjlighet att skicka in paper stänger 6/3.

Frågor besvaras av: veronica.ekstrom@mchs.se

Susanna Alakoski

Professorsinstallation 2021

Det är en stor sak. Att tilldelas ett hedersuppdrag. I en tid då ämnet humaniora, som sådant, på sina håll, tycks vara angripet av svartmögel, bestämmer sig Linköpings universitet för att satsa stort på det. Därav två nyinstittade gästprofessurer, en i Moa Martinssons namn, en i Tage Danielssons.

Kan bara säga, tack.
Älskar det.

*

Jag är uppvuxen i ett brandgult hyreshus.
Så många ord jag från början inte förstod.

Inte ens visste om att de fanns.

Till exempel ordet humanism. Trots att jag är en person som sovit i sängar skänkta av Lions och har en mamma som använde kyrkans barnverksamhet som barnvakt.

Googlar man ordet humanism möts man ungefär av 25 000 000 träffar på 0,47 sekunder.

Sekulär humanism. Sjukvård och humanism. Sartre. Asyl och humanism. Humanism och healing. Hyperhumaism för en high-tech-värld. Stolthet och fördomar. Filosofi och kulturströmningar. Som motsats till naturalism. Eller som en kombination av humanism och naturalism där sociala och etiska värderingar kombineras med vetenskapliga. Ord som "utmaningar" dyker upp. Stagnation. Vetenskap. Politik. Retorik.

Vad säger det om ämnet?

Ärligt talat. Humanism kunde för mig en gång i tiden lika gärna vara turism. Eller bilism. Okunnig som jag var på ism-ord över huvud taget. Trots att det fanns så väldigt många. Och så många människor med så lite, eller inget hår alls, på huvudet som svängde sig med dem.

Darwinism, socialism, fascism, elitism, snobbism, konformism, populism, nepotism, nationalism.

Nu vet jag bättre.

Akademiska ord utgör ett eget språk som sammanfattar viktiga saker på ett kortfattat sätt, men som också erbjuder tolkningar och strid om ordens innebörd och egentliga betydelse.

Konstnärens och författarens plikt är att ifrågasätta orättvisor och vedertagna sanningar menar instiftarna till Moa- och Tageprofessorerna. Därmed påminner de oss om hur humanistiska och samhällsvetenskapliga perspektiv skapar en fördjupad förståelse för människan som såväl social, historisk och politisk varelse. Om hur språket, litteraturen och konsten under hela våra liv kan vara en väg till såväl självförståelse, som till samhällelig förståelse och till medmänsklighet.

Humanistisk kunskap och konstnärliga perspektiv menar de, bidrar i sig till den bildning och historiska medvetenhet som är nödvändig för att fatta kloka beslut.

*

Jag har inte tilldelats Moa-professuren för att jag är den i Sverige som kan eller vet mest om Moa Martinson. Jag står här för att jag fått förtroendet att verka i hennes i hennes namn och anda. Det vill säga att som gästprofessor sätta ljus på dagens "brödbekymmer", "hjälp gummor" och dem som "hugger ved åt prästen för varm mjölk". Det vill säga detta att vara en människa i nöd.

Ärligt talat, bra val.

Jag vet en hel del om dessa ämnen.

Både genom levt liv.

Men också utifrån ett förvärvat yrkesliv.

Har också läst många böcker.

Idag även skrivit ganska många.

*

Det finns ett underbart fotografi där Moa siktar med ett gevär. Ena ögat är slutet. Skinnjackan är på. Håret är okammat. Hon granskar gevärskolven. Osäkert är om hon bär nattlinne eller klänning under jackan. Föreställer mig att kortet är taget arla morgon vid torpet då en oljelampa och en trampad grusgång också skönjs. Koncentrationen knivskarpt. Jag vill tro att Moa siktar mot en blivande text.

Mycket ville hon. Allt la hon sig i. Inget ämne tycks för den skarpt skjutande politiskt intresserade damen varit för stort eller för svårt, för ringa eller blygsamt.

Pennan tecknar allt från brödbekymmer, dryckenskap till kafferep och skvaller. Allt

från hjälpgummor, tvättstugor till rotebönder och rallare. Allt från ömkylda fötter, värk, sill till råhet. Referenserna går till författare som Kropotkin när det ”stora lastdjuret, kvinnan” och den lägre lönen kommer på tal:

”Att befria kvinnan, det är att befria henne från det förslöande arbetet i ök och tvättstuga, det är att ordna det så att det tillåtes henne att amma och uppfostra sina barn om hon har lust - och under det att hon har tillräckligt med tid att taga del i det sociala livet.

Fotografiet med Moa och geväret andas träffsäkerhet, noggrannhet. Tänker mig att det ena förutsätter det andra. I det författarskap som tog sin början för över hundra-tjugo år sedan. Som innehåller så många besvärliga tider och turer att hjärtat ut i bedrävelse vill brista.

Tänker mig Moas liv. Skandalen i Vårdnäs socken. Den ogifta pigan som föder den så ovälkomna fattigungen. Som får socknarna att fåktas med värja om självaste försörjningsplikten.

Föreställer mig de tidiga sunkåren i textilarbetarnas Norrköping. Hur hon trampade runt i avloppsvatten. Levde med ohyra. Därefter det kringflackande livet hand i hand med den drinkande styvpappan som vandrar från jobb till jobb. Vidare trött mor. Arm kost. Kära syskon som dör i tidig ålder. Hackig skolgång. Ändå få utmärkta skolbetyg. En poetisk ådra skönjs i tidig ålder. Moa 13 år:

*Om du känt en fläkt
av renad kärleks andedräkt
så göm den i ditt hjärta.
Ty aldrig, aldrig du får svar,
ett sådant som du väntat har:
blott ett som gör dig smärta*

Ser framför mig den skarpskjutande Moa levandes här och nu.

Vilka teman skulle bössan siktat in sig på?

*Vi kvinnor har sjungit i tusen år
vid vagga och spis som sig borde.*

Säkert kvinnoskildringar.

*Din lerstänkta blus är av blåtygsväv,
din gossehand redan valkad och sträv*

Säkert fattigdom.

*Där skumpar en älgko på barvintervägar
till isgröna rågfällen allt vad hon hinner*

Säkert miljö och natur.

Kallskänkan gifter sig i unga år. Föder fem gossar. Stannar på torpet i Sorunda i Sörmland i femtio år. Kanske är denna djupt nedslagna påle blott svaret på barndomens rotlöshet? Kanske älskade den blivande författaren kort och gott torpets nattsvarta himmel där stjärnorna ömsom svängde i rymdernas valv, ömsom blinkade av rädsla?

*ensam kvinna i skumrig by
drömmer mot stjärneslätten*

Första världskriget kom med förnyat elände. All kraft gick igen åt att hålla svälten borta. När freden stabiliserats följer Moa, som enda kvinna, med den stenarbetande maken till ett fackligt möte. Skriver sin första offentliga text. Ett protokoll där frågan om religiösa möten hotar politiska sådana är huvudtemat.

Därefter siktar studsaren skarpt på arbetarkvinnornas vådliga vardag och usla lott i livet. Hon blir frekvent skribent på "kvinnosidan" i *Arbetaren*, skrev under signaturen Helga i *Arbetaren*, som Madam Andersson i *Vi kvinnor*, och i *Brand*.

Hur mycket elände kan dumpas på ett redan hårt provat liv? Ansenligt. Två av författarens söner drunknar utanför det egna hemmet. Kanske fanns det tankar att rikta geväret mot egen skalle?

... min optimism hade kvävts, min livslust var domnad.

För en del plågade upphör aldrig tortyren. När den vanesupande maken med dynamit avslutar sitt liv ett par år efter gossarnas död är det Elin Wägner, Fogelstad, en skrivmaskinskurs och Tidevarvet som räddar förståndet.

Man måste strida eller dö.

Moa reser bort. Till den sjuka ungsocialisten Ada Schiött. Dels för att sköta om henne, dels för att förtjäna en slant för att avlasta sönerna från på bondgårdens "omänskligt slit" och samtidigt komma bort från makens superier.

Socker och jäst stod och jäste i alla baracker, i smedjor, i ladugårdar.

*

Bildning, tänker jag mig, går inte att ta på. Betyder inte att bildning inte har massa, eller tyngd, tvärtom, den är bara osynlig. Som Higgs partikel existerar den i luften vi andas, förklarar hur kunskapsuniversumet är uppbyggt, och byggs upp. Och om Higgs partikel är fysikens heliga graal, den sista pusselbiten för att förstå universum, så är Higgs bildningspartikel det som hjälper oss att begripa mer om det vi både vet, och inte vet.

Kan och inte kan.

Det vi tvivlar på.

Vagt förstås, särskilt i tider då vi ser så olika på så mycket.

Inte minst på bildning, och det finns så mycken parallell "kunskap" att oroa sig över. Till exempel idén om att förintelsen skulle vara ett bluffmakeri.

*

När Moa fortsätter till Tidevarvet skriver hon som Moa. Författarnamnet har skrivits fram med tiden och texterna. Sprunget ur karaktären "urmodern" i Johannes V Jensens roman Jökeln, som enligt Moa omfamnade de arbetslösa hustrur, vilka Moa fann mer betydande än männen Jensen också skildrade. Men hon hade också lessnat på de för tiden vanliga namnen Helga och Mia.

När fler på de platser vi bodde på hette Helga, så kallades jag för Mia. Och när det fanns fler Mior kallades jag för Helga. Och här i trakten hade namnet efter några år kommit att få ett tillägg – "den där Helga som uppviglar folk".

Poetiska polemiska artiklar blir nu noveller och kåserier. Den refuserade romanen *Pigamma* publiceras som följetång i anarkisttidningen *Brand* och hon skriver alltjämt med siktet inriktat på hem plågade av alkoholens helvete, byk, landsbygd, kvinnokroppar, barn, bärningsbristor och oäktingar, fabriker och husbönder, krig, kafesump men också skälvande junimorgnar med skimrande soldis.

Med sin första novellsamling 1930 refuseras hon igen, den här gången av Albert Bonniers Förlag. Hon siktar då än skarpare med studsaren och *Kvinnor och äppelträd* ser dagens ljus 1933.

Den smärta magra kroppen, som var som en flickas, var smäckrare än någon av dottrarnas när klänningen satt på. Liknade en livets egen runsten när kläderna föll. Magen var ett enda ärr. Knut vid knut, ärr vidd ärr med stora breda, skimrande, strimmor här och där.

Likt Moa Martinson är jag som författare autodidakt. I meningen att jag från början är självlärd i brist på utbildningsmöjligheter för människor med författardrömmar. Så snart det fanns utbildningar att gå anmälde jag mig till de befintliga som kom att finnas under 80-talet.

På Skurups folkhögskola sent 80-tal var jag utbildad socionom och hade hunnit lära mig många svåra ord. Men hade nu i stället plötsligt utvecklats till räknefeminist. En läggning jag sett i bakluset närmast betraktar som ett slags självskadebeteende. En räknade helt enkelt. Helt vetenskapligt. Hur många manliga respektive kvinnliga människor representerades inom samhällets olika områden. Bankdirektörer, läkare men också till exempel författare. Så klart räknade jag författarnamnen i den på den tiden tongivande tidskriften *80-tal* (idag *00-tal*). En mycket dyster läsning för en ung skrivstuderande med författardrömmar.

Tobias Berggren, Ernst Brunner, Ragnar Strömberg, Gunnar D Hansson, Staffan Söderblom, Birger Andersson, Arne Johnsson, Börje Lindström, Christer Eriksson, Magnus Jacobsson, Ulf Eriksson, Ola Larsmo, Ulf Gyllenhak, Göran Greider, Stig Larsson, Jonas Gardell.

Inledningen ställde dessutom frågan av som var utmärkande för den litteratur som skrevs under 80-talet?

Var den estetiserande världsfrånvärd?

Eller var den anemisk språkfilosofierande?

Eller handlade det om en postmodern omoral och bristande engagemang i omvärldens sociala och politiska problem som kännetecknade den typiske 80-talsförfattaren?

Unga Susanna läste och läste, gjorde understrykningar i bläck. Men hur skulle hon, som hade vuxit upp i ett brandgult hyreshus, bakom ett brandgult hyreshus, kunna bli en Eva Runefelt, Inger Edelfeldt, Birgitta Lillpers, Katarina Frostensson eller Ann Jäderlund. De enda kvinnonamnen som nämndes i *80-tal*.

Tidigt nittonhundraåttioital, alltså före Skurups folkhögskola, när jag studerade på socialhögskolan i Göteborg kom denna min ordkunskapens förvillelse att nå en slags höjdpunkt.

Att det kunde finnas så många långa och konstiga ord som sammanfattade Susanna Alakoskis livserfarenheter!

Susanna insåg plötsligt att det som i området med brandgula hyreshus för henne varit vardag inom akademien kallades för "sociala problem", och det hade tänkts och skrivits mycket om dessa.

Studierna var tvärvetenskapliga.

Sociologi, socialpsykologi, socialpolitik, arbetsrätt, civilrätt.

Det sociala arbetet i fokus och den viktiga grundfrågan handlade om människors olika villkor utifrån perspektivet individ och grupp.

Böckerna hette *Från fattigdom till välfärd*, *Människans rikedomar*, *Varken offer eller herre*.

Texterna handlade om arbetsmarknadspolitik, byggnadsforskning.

Statsskick.

Det kommunala självstyret, rättsstaten.

Social förvaltning och organisation.

Johan Cullbergs *Kris och utveckling* var en bibel för att förstå människan, liksom Gustav Jonssons *Att bryta det sociala arvet*.

Som nyexaminerade socionomer gick Susanna och kurskamraterna sedan ut i yrkeslivet för att ta itu med samhällsfrågorna på ett mänskligt plan i det högt utvecklade svenska samhället.

Bara för att möta hur praktik och teori inget har att göra med varandra.

Harold Pinter Nobelföreläsning 2005:

Det politiska språket, det språk som talas av politiker, ger sig inte ut i de här markerna, eftersom de flesta politiker enligt de bevis som vi har tillgång till inte är intresserade av sanning utan av makt och av att hålla sig kvar vid den makten. För att kunna sitta kvar vid makten gäller det att hålla folk i okunnighet, så att de lever i okunnighet om sanningen, till och med sanningen om sina egna liv. Därför är vi omgivna av en väldig gobeläng av lögn, som vi livnär oss på.

Pinters tankar gestaltades i verkliga livet för den unga socialarbetaren som ofta stod i slutändan av politiska beslut. Med uppdraget att laga, lappa och sy ihop människors trasiga liv. Samhällets brister blev för henne tydliga. Bokstavligt talat såg den nyutexaminerade unga socionomen hur politiska beslut fick konsekvenser. Hon såg hur politiken inte räckte till.

Folk hade för lite pengar. Kvinnor hade så låg lön, a-kassa eller låg pension att ekonomin inte nådde upp till existensminimum. Trots ett långt yrkesliv på chokladfabriken fick pensionerade kvinnor söka kompletterande socialbidrag. Människor hade inte råd att byta ut trasiga möbler, laga tänderna. Lågutbildade mammor stressade mellan deltidsarbetet och dagiset, sökte ekonomiskt bistånd för kontokortskulder, som en för en kort tid förgyllt vardagen, eller räddat julen. En del drack sprit för att livet var för pissigt. Andra knarkade för att de inte orkade leva över huvud taget. Kvinnor misshandlades, vårdnadstvister drog och slet och barn för illa. Barn delade rum med syskon hela uppväxten. Åkte aldrig på semester. Barn fattades fritisutrustning. En del kunde inte bo kvar hemma. Andra saknade kläder, cyklar, sociala nätverk. Många kom från andra länder, hade hamnat under fattiga förhållanden i Sverige på grund av det. Ibland var Susanna bedövd av ledsnad. Hur illa kunde människor i nutid fara? Ibland var hon bedrövd av ilska. Men lika ofta var hon glad för att det faktiskt gick att påverka, förändra.

Bäst där och då på tidiga nittonhundrade åttiotalet var att det inte fanns hemlösa människor i Sverige. Ty så långt hade man bestämt att socialpolitiken skulle räcka. Det var en ren och skär statlig och kommunal humanistisk politisk idé om värdighet.

Folk skulle som ett minimum ha ett tak över huvudet och kunna duscha.

Vad hände med den tanken?

Hur kom det sig att den blåste upp i rök?

*

Du har blivit så förläst, sa en vän från tonåren, till mig när jag gått tre terminer på socialhögskolan. En som inte själv studerade vidare. Som också bott i området med tegelhus.

Det tror jag inte, svarade jag henne, och så lät jag den vänskapen rinna ut i sanden.

*

Så skaffade jag familj. Arbetade som flyktingsamordnare under Bosnienkriget. Fick tjänst på Vänsterpartiets kansli i Riksdagen i mitten på 90-talet.

Med nya sorters grannar kom nya svåra ord.

Vernissage.

En grannvän var konstnär. Flera gånger bjöd hon in mig till vernissage. Jag gick aldrig. En dag sa hon, Susanna, om du inte kommer nästa gång så bjuder jag dig inte fler gånger. Jag skämdes. Så välutbildad, etablerad som jag såg ut att vara i klassresenärens kostym. Inte förmådde jag säga att jag inte visste vad som menades med vernissage. Vad gjorde man ens på ett sånt där vernissage? Förväntades man säga eller göra någonting? Och det viktigaste, vad skulle man ha på sig?

Vänskapen med konstnären?

Den rann också ut i sanden.

På riksdagen lärde Susanna sig mer och nytt, men ack. Det visade sig att det fanns fler bedrägligt svåra ord att lära sig.

Feminism.

Några års tvärvetenskapliga genusstudier följde på Umeå Universitet.

De värsta åren i mitt liv.

Hur hade kvinnor bemötts inom konstvetenskap, teologi, juridik, litteratur, ekonomi och politik? Som läkare, lärare, och fanns det ens några kvinnliga svarvare?

Susanna bodde på den tiden tillsammans med sin man och barn i ett kollektivhus. Plötsligt förstod hon varför hennes man varit ordförande i bostadsrättsföreningen och hon själv var toalettansvarig i husets matsal.

Så mycket läsning för en så simpel insikt.

Ofta tänkte Susanna på den tiden att Genusvetenskapen borde återkalla betygen hennes.

Hon återvände dock glad och entusiastisk till arbetet på riksdagen. Ordnade obligatoriska feministiska seminarier för ledamöterna. När hon nu, äntligen, visste hur det stod ställt i Sverige och i världen, så skulle hon se till att alla andra också skulle få veta. Sedan skulle, vips, allting ordna sig.

På alla andra obligatoriska seminarier var det fullsatt.

På de feministiska var det tomt.

Vem har sagt att livet skulle vara en dans på rosor.

Även bibliotek var ett svårt ord för Susanna. Men från att en gång tycka att bibliotek var en alldeles för fin plats för en sån som bodde i ett brandgult hyreshus, och som kom från Finland, och var en sån som inte haft ett enda barnkalas som barn, anordnade Susanna nu en stor 40-årsfest. Hon reste land och rike runt tillsammans med Sveriges första kongressvalda kvinnliga partiledare. Hon åt uteluncher. Hade råd att köpa märkeskläder, och hon gick skrivkurser och höll därmed själv på att sakta förvandlas till en sådan som snart skulle ordna egna "vernissage". Men kanske ändå med skillnaden att hon inte tog för givet att alla andra visste vad ett "vernissage" innebar.

I samma veva sa hennes, från fängelset, nymuckade bror, till Susanna, du har blivit så jävla fin, Susanne.

Jag föreställde mig vad han möjligen kunde mena och såg en slags nippertippa framför mig.

Ja det har jag, svarade Susanna sin käre bror, jag dricker inte vilket vin som helst längre, och jag äter inte heller gärna hushållsost.

Förresten, sa hon, jag heter Susanna och inte Susanne.

*

Inför dagen idag har jag fått ordproblem igen.

Ordet professor.

Vad betyder det ens, att vara professor?

En fattar ju att professor är den högsta lärartjänsten på ett universitet.

Men det låter ju ärligt talat mer som kapten.

Eller kanske lite som överste.

Eller som en i hovet tronarvinge av högre rang.

I alla fall associerar nog flertalet till en person som måste ha blundat och tänkt otroligt mycket, en som läst fruktansvärt många bokstavskombinationer, i en otrolig mängd svårbegripliga avhandlingar med avancerade titlar som *Identification of young people at risk of sexual ill health: Implementing a new tool in youth clinics*, men där fotnoterna kanske utgör den egentliga handlingen i berättelsen. Illustreras texten med bilder så handlar det troligen om diagram, eller möjligen ett fotografi på något som funnits för länge sedan. Till exempel fattiga ungar från förritiden om det rör sociala frågor.

Tänker mig dock att en professor egentligen måste vara någon som kan mycket men som vet väldigt lite.

Om det är en professor så vill jag också väldigt gärna vara en.

*

Så blev författardrömmen sann.

Mediabilden var att jag var trebarnsmamman som suttit på bussen och skrivit, och vips så fick hon Augustpriset.

Såklart inte sant.

Skrivit hade jag gjort sedan jag var liten.

Berättelser som Pers första fisk och om exotiska papegojor.

Sant var dock att jag varken hade ett arbetsrum eller tid att skriva, och att jag därför använt bussen som kontor och på så vis blivit färdig med ett bokmanus.

När *Svinalängorna* utkom (2006) fick jag många frågor om min biografi. Hade jag sett alkoholmissbruk på så nära håll? Hade jag upplevt våld? Social misär? När *Håpas du trifs bra i fängelset* utkom (2010) frågade samma journalister om jag verkligen även upplevt även narkotika på nära håll. Och så har det fortsatt efter dagboksessäerna *Oktober i Fattigsverige* (2012) och *April i anhörigsverige* (2015) som på olika sätt spårar den multiusatthet som tecknar min barndom på första våningen, i det brandgula hyreshuset. De dyrköpta erfarenheterna som också kom att bli mitt yrkesområde, men också det som kom att utgöra basen för min pennas intresseområde i allt jag tänker, skriver.

*

Människor är så ängsliga.

På bibliotek får jag ofta frågan, hur togs *Svinalängorna* emot... så drar man på det och jag får själv avsluta meningen, du menar kanske i södra Sverige... kanske typ i Skåne. Egentligen vill du kanske fråga hur den togs emot i min familj?

Alla tycks vara rädda för det skrivna ordet.

Därför är det skrivna ordet viktigt.

Nästan alla som skriver, vill skriva, frågar samma fråga: Vad får man skriva.

Det de egentligen ofta undrar är, tror jag, vad kommer den egna släkten att säga när eventuella oförrätter eller övergrepp skildras? Vad kommer grannarna, vännerna att säga?

Brukar svara de skrivande ängsliga med en motfråga.

Vad får vi inte skriva?

Så ber jag dem, att tillsammans med mig, lista böcker som borde bannlysts.

De om förintelsen?

De om slaveriet?

Vittneslitteraturen om våldtäkter, tortyr och andra övergrepp?

HBTQ-litteraturen?

Satansverserna?

Lolita?

Strindberg?

Noréns cyniska familjedrama?

Att skriva är att tala.

Slutar vi tala lever vi i en stum värld.

En stum värld vore en kodum värld.

När jag för den räddhågsne vill förmedla tankar om mod, berättar jag om författaren Jeanette Winterson.

Winterson är adopterad, gay och var uppvuxen i en "förbjudande frikyrklig arbetarfamilj". Hon skrev en bok, *Det finns annan frukt än apelsiner* (1985), som handlade om att vara adopterad, gay och växa upp i en "förbjudande frikyrklig arbetarfamilj", och tvingas lämna hemmet och familjen för att kunna leva med den man älskar.

I en intervju i DN vill jag minnas att Winterson berättade att hennes mor ringde upp henne när boken givits ur.

Hennes mor sa: *Det som står i boken, det är inte sant.*

Jeanette svarade sin mor: *Nej, det som står i boken är fiktion.*

Detta resulterade i att mamman fick en hjärtinfarkt och dog.

Längre än så kom vi inte, förklarade Jeanette Winterson i intervjun.

*

Sverige och Finland var samma land i 600 år.

Det är skillnad på Finland och Sverige.

Det är skillnad på svenskt och finskt.

För att illustrera skillnaden finskt/svenskt. Det vill säga hur olika vi kan ta emot, tolka och förstå en text vill jag berätta om ett mingel efter att Svinalängorna tilldelats Augustpriset. En och samma person hade besökt ett finskt mingel, och ett svenskt. På det svenska minglet sades människorna gå med vinglasen i handen och en smula sänkt huvud, emedan man stillsamt hade förfärats över det så dystra innehållet i romanen. På det finska minglet hade man också gått med vinglasen i handen, men med ett mer högburet huvud. Även där hade innehållet diskuterats. Men i stället för att uttrycka förfäran hade man högljutt konstaterat: Nåja, så e livet.

*

Kvinnliga författare sprungna ur arbetarklassen debuterar ofta sent. Elsie Johansson var fyrtioåttio år. Maria Sandel trettioåttio. Själv var jag jämngammal med Moa Martinson vid debuten, fyrtiotre år.

Och mitt liv som barn kan likt Moas sammanfattas i ett enda ord. Inferno. Det inbegrep onekligen mycket av det Moa gestaltade i sina böcker men i en annan tid. Trångboddhet. Pengabrist. Matbrist. Dryckenskap. Omsorgsbrist. Våld. Död. Det den rastlösa Moa upplevde under sin nomadiska uppväxttid kanske i mitt fall kan kanske översättas till erfarenheten av att tillhöra en emigrerad släkt. Solidariteten tänker jag mig vara den samma över tid och rum. Man delar med sig till den som fattas. Således har det hembakade brödet har alltid mättat fler än de egnas magar.

Mor bakade, och så bjöd vi de gamla i byn på kaffe.

Likt Moas skolgång blir Susannas också hackig. Det är rörigt hemma. Hon sover inte. Den studiebegåvade sextonåriga flickan hoppar såklart av gymnasiet. Bara för att sedan läsa in det på Komvux något år senare med höga betyg. Det var också där hon, mot sin vilja, anmodades att läsa *Kvinnor och Äppelträd*. Romanen Susanna gått stora omvägar kring under så många år. Trots att den ståtade på första parkett i hennes egen mors bokhylla.

Den på Komvux nu artonåriga Susanna anade att romanen var en bok hon förväntades älska. Men nej, hon tyckte inte om den, tyckte den var förfärlig rent av. Hon

kunde visserligen uppskatta språket, men herregud. Alla dessa trötta kvinnokroppar, oäkta ungar, fyllbultar, vardagskampen, bristen, eländet. Och såklart, all sill och all denna potatis. Såklart påminde det för mycket om hennes eget liv och förflutna. Men det kunde Susanna inte sätta ord på där och då. Och Susanna tyckte bättre om Inger Alfvéns romaner. Ty de var något annat och hon behövde något annat än Moa Martinson. Hur bra Moa Martinson än gestaltade kvinnosläktet, drängarna, pigorna, matbristen och maskinisterna.

Susanna ville bort.

Och Moa Martinson var definitivt fel författare att hålla i handen på den resan.

Susanna gjorde faktiskt en gigantisk lov runt hela arbetarlitteraturen. Den låg som sådan helt enkelt för nära hennes egna pissiga livserfarenheter. En tid senare kom hon givetvis att uppskatta den, men då från ett helt annat och oväntat håll.

När jag inför, den då fortfarande eventuella tillsättningen av denna Moaprofessur, redovisade min "pedagogiska skicklighet" för Linköpings universitet nämnde jag inte att jag lärt mig att tala svenska på en damsalong. Tänkte att det var bäst så. Kanske fanns det någon SFI-forskare som annars skulle blivit upprörd.

Salongen låg på andra sidan gatan. Parfydamerna rökte cigaretter, drack sött och hade bollfrisyrer och miniklänningar. De omgavs av en air av parfym&cigg och de lät mig vandra från famn till famn, och de fixade med håret mitt, och de pratade om jobbet.

Papiljott och läggningväska kom således att bli mina första svenska ord. Men hur berättar man sånt, om man samtidigt vill få folk att tro på att man är för forskning?

Hur lär vi oss saker.

Hur lär vi ut saker.

Vad är kunskap?

Men varför lärde jag mig tala svenska på en damsalong?

Tidigt sextioal. Det fanns ingen barnomsorg när min familj kom till Sverige. Men jag gick på barnkrubban. Där barn till ensamstående och fattiga mödrar fick vara när mödrarna arbetade. Även undantagsbarnen var där, det vill säga vi som kom från fattiga familjer. Minns kvinnor med blå rockar. Minns sovstund. Minns att jag gjorde en domherre av silkespapper. Minns att mitt tredje svenska ord var domherre. Domherren i silkespapper som sedan hängde på den tomma väggen i den tomma lägenheten dit den lilla invandrafamiljen flyttade. Där lärde jag mig sedan ännu ett svenskt ord, parkett.

*

Skönlitterärt skrivande skiljer sig från annat skrivande. Främst eftersom det handlar om skrivprocess. Det vill säga att texten föds, prövas och söks fram. Den omsätts. Formas, stöts, blöts. Ty textkonstnärer arbetar med textens mångbottnade möjligheter. Vi låter vinden blåsa in den och rumstera om, ibland låter vi den ställa till kaos.

Jag känner igen mig i den "ordhunger" Hertha Muller refererar till i sin Nobel-föreläsning 2009. Att de allra minsta föremålen, en trumpet, ett dragspel eller näsduk kan vara det som binder ihop det mest disparata i livet. Att föremålen sedan kan kretsa runt den onda cirkeln i hela våra liv.

Jag reagerade på dödsångesten med livshunger. Den var en ordhunger. Endast virveln av ord kunde uttrycka mitt tillstånd. Den bokstaverade, vad som inte lät sig sägas med munnen. Jag jagade runt efter det upplevda i ordens onda cirkel, tills något dök upp på ett sådant sätt, som jag tidigare inte hade stött på. Parallellt med verkligheten började ordens pantomim att träda i funktion. Den respekterar inga realistiska dimensioner, krymper huvudhandlingen och tänjer ut det oväsentliga. Ordens onda cirkel ger hals över huvud ett slags förtrollad logik åt det upplevda.

Ibland måste vi ta ett höjdhopp över munnen.

Och i stället låta det komma ut konstiga texter och böcker.

Böcker ibland så överkliga att de säger mer om sanningen än vad sanningen själv kan säga.

Till exempel poesi.

*

Det var Ebba Witt-Brattströms avhandling *Moa Martinson – skrift och drift i trettio-talet* som blev Susannas "Moaläsning". Genom denna närstudie, med "dubbelt syfte", blev motståndet och omvägarna plötsligt begripliga. När bilden av "eländets glada epiker" med den noggranna genomgången omstöptes till att vara en "kvinnlig modernist" förändrades också Susanna. Hon förstod varför Moa Martinsson var viktig för mamman, men förhatlig för henne själv i de unga åren. Hon förstod varför det inte var "fint nog" med arbetarlitteratur, i synnerhet arbetarlitteratur skriven av kvinnor. Särskilt viktiga kom kapitlen med manliga recensenters omdömen att bli då de så avskalat och avväpnat visade den så, för tiden, avgörande av snubbar dömande, negativa blicken på en kvinnlig arbetarförfattares verk. Som såklart smittade resten av läsvärlden också, utan att läsvärlden ens kände till detta, på den tiden, mainstream grabbiga litteraturvirus.

Ragnar Oldsberg: *Hon är en ansatsernas och utbrottens författare en börjare. Det är inte säkert att henne romaner kommer att stå sig länge som konstverk.*

Ingemar Algulin: *Hennes sprudlande vitala berättarglädje var alltid underordnad mänskliga värden som kärlek, livsglädje och gemenskap, i mindre grad konstnärliga krav.*

Inge Jonsson: *Moa Martinson är en i många stycken dålig författare [...] Moa Martinson har sin plats i litteraturen och är ju aktuell idag. Men hon är ingen klassiker.*

En annan gentleman, Anders Österling, såg i en recension av *Kvinnor och äppelträd* (1933) bara "elände, skvaller och drift". Han drabbas, skriver Witt-Brattström, rent av kväljningar. Och en annan gentleman, Gunnar Brandell, menade lite mer hoppfullt att den, bland tidens autodidakter, mest självlärd författaren av dem alla, kunde blivit en "verklig diktare" om bara de verklighetsbaserade ämnena varit andra.

Verklig diktare.

Om de verklighetsbaserade ämnena varit andra.

Givetvis smittade dessa egenutnämnda genierna surblick av sig även på Susanna.

Som ju också innerst inne var en sån som ville skriva.

Vem trodde hon att hon var.

Och vad hade hon möjligen att berätta.

Avhandlingen öppnade också den unga räknefeministen Susannas ögon på ett smärtsamt vis när den jämförde manliga och kvinnliga författares verk. Ty enligt Witt-Brattström tecknades den officiella litteraturhistorieskrivningens trettiotal: Artur Lundkvist. Josef Kjellgren. Erik Asklund. Harry Martinson. Gustav Sandgren.

Det inofficiella litterära trettiotalet tecknades: Dagmar Edquist. Alice Lyttkens. Eva Berg. Sally Salminen. Ebba Lindquist. Irja Browallius. Torna Nordström-Bonnier. Kerstin Göransson-Ljungman. Moa Martinson. Tora Dahl. Gunhild Tegen. Aino Nordlund. Annalisa Forssberger. Viveka Starfeldt.

Susanna insåg att hon missförstått inte bara en sak. Utan minst två.

Och nu fick hennes drömmar äntligen en chans.

Moa Martinson är idag tung litteraturhistoria.

Men vem är dessa recensenter ens.

Undrade jag då.

Undrar jag än i dag.

Ebba Witt-Brattströms avhandling återupprättade således viktiga saker för den unga Susanna. Ty den återupprättade inte bara hennes mammas intresse för litteratur, hennes val av läsning, den återupprättade även hennes egen eftersom den gav för-

ståelse för det så från början så hårdnackade motståndet. Idag skulle Susanna, om hon fick frågan, säga att *Moa Martinson – skrift och drift i trettioalet* återupprättade även hela Susannas historia, från mormor, till mamma. Kanske även henne själv och hennes döttrars livskrönika?

Moa Martinson – skrift och drift i trettioalet gjorde att Susanna återvände till Moa Martinssons romaner. Med den stora skillnaden att hon nu kunde läsa dem med en helt annan blick. Moa Martinson blev inte bara intressant, hon blev också någon att ta rygga på.

Att hålla ett gevär så där elegant i morgondag, och sikta mot text, tror jag är en utmärkt grund för ett blivande författarskap sprunget ur arbetarklassen.

*

Ibland tror jag att det sociala arbetets största utmaning är att det ständigt lever med nya utmaningar. Hur mycket vi än tränar på att ta hand om vår tids sociala problem tycks det komma nya.

Vad är ens sociala problem?

”Socioekonomiskt utsatta områden” är särskilt ett begrepp jag också funderat på. I denna den moderna pandemins era använder alla från Lärarförbundet, Polisen, Folkhälsomyndigheten, Svenska Läkaresällskapet, Delegationen mot segregation, Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin, Statistiska centralbyrån och Mäklarsamfundet det när de talar om vilka som löper störst risk att dö av Covid. Gärna med en rynka mellan ögonen.

The same procedure as last decade, får jag, den nu, nyss tillsatta professorn, lust att utbrista. Ty Stockholms ”sociala museum” 1906 var ordnad av fyra olika sällskap på det sociala arbetets område. Den ena var vigd för Nationalföreningen mot tuberkulos. Dåtidens farsot, lungsoten som särskilt knockade den tidens socialt utsatta människor, det vill säga de fattiga, trångbodda.

Vetenskapen och filantropin kämpade då som nu tillsammans för att bekämpa den stora ”nationalolyckan”. Det gick bra den gången. Det kommer att ordna sig idag också. Men jag frågar mig, allt detta vi så väl vet om ”socioekonomiskt utsatta områden” – ungefär sedan föregående sekelskifte.

Hur kan det ändå bli som det blir?

*

Jag misströstar ganska ofta.

Hur ska det gå med mänskligheten?

När det alltid tycks bli som det blir för just de fattiga.

Och nu när så mycket vatten faller från himlen i så höga hastigheter.

När solen steker både människor och husdjur.

När orkanvindarna välter träden och husen.

När snömassorna begraver vägarna och haglet förvandlats till granater.

När vi bygger så många nya höga murar när Berlinmuren äntligen pulveriserats.

När vi igen hatar vissa folkslag, nästan på samma vis som under Nazismens tid.

*

Kan inte säga hur stolt jag är över detta uppdrag.

Hur peppad jag är inför det jobb som föreligger.

Naturvetenskapen är gammal. Betydligt äldre än den sociala vetenskapen. Men den sociala vetenskapen har funnits i nära nog hundra år. Socionomutbildningen fyller 100 år i år.

Lång var vägen till anständigheten.

Sedan 1500-talet har man försökt reglera tiggeriet.

1800-talet – äldre utspisades av slumsystrar på slumstationer.

Vägen till välfärden har gått krokvägar via skyddshem, skolor för vanföra, insamlingar.

Industrisamhället som kom krävde åtgärdsolitik. De nya vetenskaperna psykologi, pedagogik, medicin/hygien med rötter i upplysningen skapade en ny syn på människan.

”Det sociala” växte fram som en nödvändighet att komma till rätta med fattigdom och sociala problem. Fram ur filantropiträsket växte socialvetenskapen. Och den har inte någonting med riskkapitalism att göra. Ty den har sina rötter i humanismen och även om humanismen har sina många inriktningar och intresser, och en vag innebörd, så är dess botten nog ändå den enskilda människans värde och värdighet.

*

Jag känner flertalet socionomer som en kunnig och yrkesstolt grupp. Som besitter omistliga samhällskunskaper. När den sociala desperationen i samhället ökar har soci-
onomer och sociala forskare svaren på de frågor som ställs, borde ställas. Men inte sällan när vi talar om sociala frågor uttalar sig Polisen.

Politikerna.

Sjukvårdspersonal.

Psykiatrin.

Ibland till och med, jag tror, vaktmästarna.

Varför uttalar sig alla andra så ofta utom socialtjänsten själv i sociala frågor?

Tänker att socialtjänsten själva borde ryta ifrån.

Själv borde initiera och skapa diskussioner och debatt.

Socialpolitiken borde betraktas lika viktig som finanspolitiken. När det faktiskt ligger så mycket samhällsekonomi och minskat lidande att vinna i den.

Som nyttxaminerade socionomer fick vi lära oss att vi tjänat in en hel livsinkomst om vi lyckades "rädda" en enda människa på glid under tiden för vår yrkesverksamhet. Om den ekvationen stämmer. Hur kan vi inte satsa på socialt arbete mer än vad vi gör?

*

Så vad vill professor Alakoski åstadkomma under sin tid på Linköpings universitet?

Med forskning blottläggs fakta och kausala samband.

Min största tillgång är att jag kan skriva.

Kanske kan jag pollinera akademien med språk att nå ut till fler med en del av den viktiga sociala forskning som bedrivs?

Kanske kan jag med hjälp av det litterära språket hjälpa till att formulera och gestalta komplexa exempel?

Kanske kan jag peppa unga studerande att skriva sånt de inte vet att de vågar?

Kanske kan jag vässa några pennor rejält?

Min bästa gren är att göra böcker.

Kanske kan jag göra en bok där jag blandar professorspennor med ortenpennor?

Mitt specialområde är "socioekonomisk utsatthet".

Med annat ord uttryckt: Modern fattigdom.

Kanske kan Susanna, den gamla räknefeministen, som en gång drömde att all politik skulle genomsyras av ett genusperspektiv, få mer social forskning att tvärvetenskapligt genomsyras av en analys som ställer frågan vilken påverkan bristen på pengar har på sociala problem.

Begreppet "planetära gränser" pekar ut miljöprocesser som skapar stabilitet för vårt liv här på jorden. Om vi passerar vissa gränser hotas på sikt allas vår överlevnad.

Pandemier är likt miljöprocesser, jämlikhetsfrågor och fattigdom globala. Att särskilt världens fattiga människor drabbades hårdast socialt och ekonomiskt av den nu pågående pandemin blev det fort uppenbart inte bara i Sverige utan även i hela världen.

Det var också därför självaste Påven Franciskus budskap till Världsbankens och Internationella valutafondens vårmöte i april 2021 inte bara var sträng vaccinsolidaritet utan även en barsk uppmaning att bygga en framtid där vi tänker i, och tar fram:

nya och kreativa former av socialt, politiskt och ekonomiskt deltagande, känsliga för de fattigas röst och engagerade i att inkludera dem i byggandet av vår gemensamma framtid.

Jag håller med Påven och drömmer att Påven ska få rätt.

*

Tack ni som läst det jag skriver.

Som uppskattar det, tror det har ett värde.

Som tänkt, föreslagit, beslutat.

Som ville ge mig, oss alla, den här möjligheten.

Satsningen på gästprofessorerna bygger på tanken, att humanistisk och samhällsvetenskaplig kunskap är nödvändiga för att bygga ett samhälle präglat av hållbarhet, demokrati, medmännisklighet och social rättvisa.

Att konstnärens och författarens plikt är att ifrågasätta orättvisor och vedertagna sanningar.

Att humanistiska och samhällsvetenskapliga perspektiv alltid skapar en fördjupad förståelse för människan som social, historisk och politisk varelse.

Att språket, litteraturen och konsten är en väg till såväl självförståelse som till samhällsrelig förståelse och medmännisklighet.

Att humanistisk kunskap och konstnärliga perspektiv i sig bidrar till den bildning och historiska medvetenhet som är nödvändig för att fatta kloka beslut.

En som innerligt tror på just dessa tankar kan bara tacka och bocka. Tack för förtroendet.

Moas stafettpinne ska bäras väl vidare.

Ribban ska för de efterkommande professorerna läggas högt.

Jag vill också, för att ni ska veta vem ni anställt, ta tillfället i akt, och här och nu, redovisa min syn på kunskap, vilken Karin Boye så fint sammanfattat i dikten *Kunskap* (1935):

*Alla de försiktiga med långa håvar
träffar havets jätteskratt.
Vänner, vad söker ni på stranden?
kunskap kan aldrig fångas,
kan aldrig ägas.
Men om du rak som en droppe
faller i havet att upplösas,
färdig för all förvandling --
då skall du vakna med pärlemorhud
och gröna ögon
på ängar där havets hästar betar
och vara kunskap.*

Sist men inte minst välkomnar jag även min kollega som jag för övrigt skyndsamt ska ha en korridorsfest tillsammans med, med den djupaste av Tage Danielsson dikter:

*Thore Skogman.
'Jag är inte gla,
men tralala lä la
nu e jag glad'*

Lycka till Linköpings universitet, lycka till Per, lycka till Susanna.

Kan man få en whiskey nu?

Installationstal hållet i samband med installationsceremonin för utnämmandet till de första hedersprofessurerna i Moa Martinssons respektive Tage Danielssons namn, vid Linköpings universitet, Institutionen för kultur och samhälle, Campus Norrköping, 7 oktober 2021. Vid samma tillfälle installerades Per Holmberg till hedersprofessuren i Tage Danielssons namn.

Ny avhandling

Ny avhandling

Emma Sundkvist (2022) Human rights as law, language, and space-making: women's rights movement in post-revolutionary Egypt. Lunds universitet.

Vilken betydelse har mänskliga rättigheter praktiskt och teoretiskt – som lagstiftning, språk och platsskapande? Hur kan splittring och förlorade politiska kamper omvandlas och bli produktiva i rättviserörelser? Hur kan engagemang och mobilisering för rättigheter och nya politiska gemenskaper upprätthållas i repressiva tider? Dessa viktiga frågor behandlar Emma Sundkvist i sin doktorsavhandling *Human rights as law, language, and space-making: women's rights movement in post-revolutionary Egypt* (Lunds universitet 2022).

När avhandlingen publiceras våren 2022 har det gått tio år sedan det egyptiska folket under parollen ”Bröd, frihet och social rättvisa” ledde en revolution i landet. President Hosni Mubaraks 30 år av auktoritärt styre störtades och hoppet spred sig om demokratiska reformer och förbättrat människorättsskydd. Under åren som följde har visionerna om frihet och rättvisa (visioner som gav bränsle till den arabiska våren) gradvis gått upp i rök. Efter Mubaraks avgång genomgick Egypten år av politisk turbulens vilket resulterade i tre presidenter, varav en, Mohamed Mursi, störtades av militären. Flera övergångsregeringar, två konstitutioner och hundratals fängslade, mördade och försvunna dissidenter blev följden. En ännu hårdare regim under den förre försvarsministern Abd al-Fattah el-Sisi ersatte så småningom det förtryckande ledarskap som folket hade rest sig mot. Denna regim har sedan dess försökt skingra revolutionära grupper och politiska partier som en gång gjorde anspråk på rättvisa.

Sundkvist har i sitt avhandlingsarbete studerat hur kvinnorättsaktivister i Egypten har navigerat i den postrevolutionära miljön. Hon har gjort tre fältarbetsperioder i Egypten mellan 2013 och 2019 och visar med en reflekterande genomgripande analys hur aktivisterna efter revolutionen 2011 försökte hålla fast vid principer om

jämlikhet, rättvisa och kvinnors rätt till politiskt deltagande och kroppslig integritet. Samtidigt tog deras aktivism på basis av mänskliga rättigheter helt nya former. Avhandlingen förtjänar att läsas av alla som är intresserade av den arabiska våren, feminism och mänskliga rättigheter. Mycket intressant är också Sundkvists reflektioner kring hennes möten med forskningsdeltagarna under fältarbetet.

Genom en analys av olika aktivistiska projekt och strategier under postrevolutionen bidrar Sundkvist med perspektiv på hur mänskliga rättigheter kan vara en kraft för politisk förändring. I en juridiskt orienterad aktivism använde aktivisterna mänskliga rättighetsprinciper för att uppfylla den jämställdhetsstandard som slås fast i internationella konventioner som staten åtagit sig att garantera, skydda och främja. Detta skedde när kvinnorrättsrörelsen mobiliserade för att de etablerade politikerna skulle integrera jämställdhet i konstitutionen, förbättra den formella lagstiftningen som reglerar kvinnors politiska deltagande och kräva att sexuella trakasserier skulle kriminaliseras.

Den juridiska kampen ägde rum samtidigt med intensiva gatuaktioner i det offentliga rummet som var våldsamma. Polis och militär utsatte demonstranter och särskilt kvinnor för så kallade oskuldstester. Gruppvåldtäkter genomfördes på gator och torg. Motståndet var närvarande genom att kvinnor och män i olika åldrar skapade ringar av mänskliga sköldar för att skydda demonstranter mot trakasserier och kvinnor mot sexuellt våld.

Det är de jämnlöpande aktivistiska processerna Emma Sundkvist beskriver, som gör Egypten till ett viktigt fall för att studera mänsklig rättighetsaktivism. Sundkvist visar att kampen var tvådelad – *för det första* handlade den om att integrera mänskliga rättigheter i den nya staten och *för det andra* om att motverka de allvarliga problemen som uppstod under den pågående konflikten. Kvinnorrättsaktivisternas engagemang fyllde i båda processerna en viktig funktion.

Avhandlingens empiriska bidrag från fältarbete i Kairo 2013, 2015 och 2019 fångar kvinnorrättskampen under den postrevolutionära tidsperioden. Varje tidsperiod representeras av en delstudie som fokuserar på olika former av rättighetskamper.

Den första artikeln behandlar ovannämnda feministiska aktivisters försök att integrera ett jämställdhetsperspektiv i de postrevolutionära konstitutionerna från år 2012 och 2014. Artikeln visar att även om internationella mänskliga rättighetsöverenskommelser var viktiga som utgångspunkt i detta påverkansarbete, så visar Sundkvist att det också var centralt från aktivisternas perspektiv att återropa den egyptiska konstitutionens historia. Vidare krävde aktivisterna en jämställdhetsmodell som gick bortom paradigmet likhet/skillnad. I stället argumenterade de för ett innehållsligt begrepp om jämställdhet mellan könen som återspeglade kvinnors situerade erfarenheter.

Den andra publikationen, som är ett bokkapitel, analyserar perioden efter 2013 när det politiska landskapet i Egypten hade blivit än mer repressivt än före revolu-

tionen. Sundkvist beskriver i artikeln att rättslig aktivism (*legal activism*) kan ha olika implikationer, inte minst kan en sådan aktivism verka frigörande genom att motverka förtryck och patriarkala strukturer, men den kan också påverka människors identitet och känsla av att vara rättighetsbärare. Bidraget innebär en nyansering av en tidigare omfattande kritik av mänskliga rättigheter från feministiskt håll. Med avstamp i den kritiska forskningen om rättslig aktivism visar Sundkvist på en komplex verklighet där sociala och politiska områden, metoder och institutioner samspelar. Budskapet är att juridiken alltid måste ses i ett samhällsperspektiv, den måste alltid contextualiseras, om den ska vara ett instrument för att förbättra jämställdhet mellan könen. Inom den feministiska aktivismen, i frågor om identitetspolitik, villkorat medborgarskap och statens roll, har juridikens roll i många sammanhang visat sig vara problematisk. Feminister har strävat efter att flytta fokus bort från identitetsprojektet och juridisk aktivism. Detta på grund av att lagen inte är ett neutralt instrument. I bokkapitlet studerar Sundkvist hur juridisk aktivism i ett auktoritärt land – trots dessa inneboende problem – kan användas i kollektiva feministiska kamper.

Den tredje artikeln handlar om hur unga feminister – i en repressiv och splittrande tid – förmådde upprätthålla sitt feministiska engagemang. Egyptens återgång till ett auktoritärt styre hade lett till nya hinder och möjligheter att organisera och genomföra politiskt motstånd, inklusive våldsamma sexuella trakasserier. Artikeln visar att trots våld, trakasserier och förtryck så fortsatte unga feminister att höja sina röster, mobilisera och organisera sig. Med utgångspunkt i en kontrovers om anklagelser om sexuellt våld inom det egyptiska politiska partiet ”Bröd och frihet”, som uttalat stöttat kvinnors frigörelse, beskriver Sundkvist hur hennes intervjupersoner, som kände till anklagelserna om våldtäkt från en av de ledande figurerna inom detta parti, fick kritik från flera håll, även från andra (ofta äldre generationer) feminister. För de unga feministerna blev kritiken ett stort svek, inte minst i ljuset av att deras kollektiva minne av tidigare framgångar fanns kvar. En intern splittring i den feministiska rörelsen var det mest angelägna problemet bland unga feministiska aktivister under den här tiden.

Inte desto mindre kunde feministrörelsen bibehålla en övertygelse om att aldrig kompromissa om vare sig definitionen av sexuellt våld eller hur man ska bemöta detta våld. Att nogsamt hålla fast vid aktivismens tidigare principer och minnas hur de gemensamma insatserna fungerade som en mekanism för att upprätthålla kontinuiteten i den feministiska rörelsen även när det politiska klimatet begränsade möjligheterna till aktivism. Denna artikel är, tillsammans med artikel två om rättslig aktivism, ett viktigt bidrag till debatten om hur rörelser, i olika länder och sammanhang, kan vidmakthålla ett kollektivt mobiliserings- och rättighetsarbete i tider av repressiv politik.

Den fjärde och sista artikeln introducerar en ny förståelse av rättighetsaktivism, nämligen som platsskapande. Under den epidemi av sexuella trakasserier och våld

som ägde rum på gator och torg mellan 2011 och 2013, transformerades aktivismen till en rörelse där kvinnor med sina kroppar framställde rättighetsanspråk i det offentliga rummet. Här introducerar Sundkvist begreppet mänskliga rättigheter som platsskapande, för att begripliggöra aktivism för kvinnors rätt till kroppslig integritet. Med stöd i teorier om performativitet, utsatthet, rättighetsanspråk och subjektivering, beskriver Sundkvist att kvinnor genom kroppsliga performativa iscensättningar av rummet, omvandlade sig själva till de människorättssubjekt som de inte kunde vara. Med Rancières klassiska formulering (avseende kvinnornas ställning under den franska revolutionen): ”De agerade som subjekt som inte hade de rättigheter som de hade och hade de rättigheter som de inte hade.”

Vad är då Sundkvists huvudsakliga argument och bidrag? Mot bakgrund av Egyptens konfliktfyllda förflutna och samtid, inte minst avseende kvinnors ställning och rättigheter, men även för att förstå mänskliga rättigheter generellt, måste mänskliga rättigheters potential analyseras ur flera perspektiv. Mänskliga rättigheter i det postrevolutionära Egypten, menar Sundkvist, bär på en *retorisk kraft* (mänskliga rättigheter som språk) genom att omvandla den offentliga debatten om sexuellt våld i det offentliga rummet, en *radikal politisk kraft* att återskapa de förutsättningar för politik som anger vem som erkänns som politiskt subjekt och en *platsskapande kraft* genom gatuaktivism mot offentligt sexuellt våld under perioder då konfrontativa former av aktivism var nödvändigt. Sammantaget intog de mänskliga rättigheterna en roll att utmana grundläggande villkor för Egyptens politiska gemenskap. Aktivismen hade olika funktion, beroende på dels vilka frågor som diskuterades på den politiska agendan, dels vilka möjligheter som fanns att påverka politiken i en progressiv riktning.

På disputationen fick Sundkvist frågan om vad hon menar är det viktigaste *take-home message*, det vill säga vad hon önskar att vi som är verksamma i andra sammanhang av rättighetskamper, i andra länder, ska ta med oss. Svaret var att mänskliga rättigheter behöver kontextualiseras om de ska vara ett fruktbart verktyg för en progressiv politik.

Anna Lundberg

Professor i välfärdsrätt vid Linköpings universitet

Vägledning till författarna

Socialvetenskaplig tidskrift publicerar vetenskapliga originalartiklar, socialvetenskapligt forum, debattinlägg, repliker, bokrecensioner, presentationer av nya avhandlingar och andra forskningsnyheter.

Redaktionen välkomnar manuskript från alla områden inom det socialvetenskapliga forskningsfältet, från olika discipliner och i olika vetenskapliga genrer. Manuskript ska vara skrivna på svenska.

Socialvetenskaplig tidskrift vinnlägger sig om att språkbruket i tidskriften ska vara inkluderande och fritt från partiskhet och systematisk snedvridning avseende historisk kontext, ålder, genus, kön och könsöverskridande uttryck, forskningsdeltagande, ras och etnisk identitet, sexuell orientering, funktionshinder, socioekonomisk status och intersektionalitet.

Manuskript som skickas in till *Socialvetenskaplig tidskrift* får inte tidigare vara publicerade och inte heller vara föremål för bedömning av annan tidskrift eller förlag. Vetenskapliga originalartiklar granskas (dubbelblind granskning) av två oberoende granskare med hög vetenskaplig kompetens.

Originalartiklarna ska vara teoretiska eller empiriska originalarbeten, alternativt översiktsartiklar inom något socialvetenskapligt intresseområde. Artiklarna ska innehålla ett svenskt och ett engelskt abstract (max. 300 ord vardera) samt både en svensk och en engelsk titel. Artiklarna ska inte överskrida 7 800 ord inklusive noter, referenser och engelskt abstract. Svenskt abstract ingår inte eftersom det enbart används till presumtiva granskare.

Artiklar i *Socialvetenskapligt forum* utgör ett komplement till vetenskapliga artiklar av mer traditionellt snitt. Dessa artiklar kan till sin form vara friare än den traditionella vetenskapliga artikeln. De kan till exempel vara skrivna som argumenterande och reflekterande, prövande och experimenterande essäer, kommentarer till aktuell forskning, politiska skeenden, teorier och metoder, som på olika sätt är av socialvetenskaplig relevans, i bred

bemärkelse. En forumartikel får vara max. 6 000 ord inklusive referenser.

Debattinlägg kan vara kommentarer till tidigare publicerade artiklar, ta upp metodologiska eller teoretiska frågor, kontroverser inom forskningsfältet, forskningspolitiska frågor och utbildningsfrågor. Debattinlägg ska inte överskrida 2 500 ord.

Bokrecensioner och presentationer av avhandlingar publiceras vanligen efter överenskommelse med redaktionen. Texterna ska inte vara längre än 2 000 ord.

Artiklar som publiceras i *Socialvetenskapligt forum* samt recensioner av avhandlingar och nya böcker granskas av tidskriftens redaktion. Redaktionen välkomnar artiklar som är skrivna av verksamma såväl inom som utanför akademien.

Socialvetenskaplig tidskrift samarbetar med OJS (Open journal systems) och bidrag laddas upp via <https://socvet.se/information/authors>. Glöm inte att bifoga ett följebrev med nedanstående innehåll:

- samtliga författarnamn med titel och institutionstillhörighet
- kontaktuppgifter till korresponderande författare
- om projektet är etikprövat samt motivering för det ena eller andra förfarandet
- om liknande manus publicerats eller är under bedömning för annan tidskrift eller förlag
- kommentarer om huruvida den gjorda anonymiseringen kan försvåra bedömningen av manuskriptets kvalitet
- om manus har flera författare, hur de olika författarna bidragit och vilka överväganden som gjorts om författarordning.

B**PP****Sverige, Port Payé**

SOCIALVETENSKAPLIG TIDSKRIFT utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete). Tidskriften kommer ut med fyra nummer per år och speglar den vetenskapliga utvecklingen och diskussionen inom hela det sociala området. I tidskriftens redaktion och redaktionsråd ingår kvalificerade forskare från discipliner som socialt arbete, sociologi, psykologi, juridik, statsvetenskap, etnologi, historia och samhällsmedicin. Tidskriften vänder sig såväl till aktiva forskare som till dem som är intresserade av utveckling och kunskapsförmedling inom sociala verksamheter, t.ex. kommuner, landsting eller statliga verksamheter.

FORSA
FÖRBUNDET FÖR FORSKNING I SOCIALT ARBETE

ISSN 1104-1420